

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SOCIALINĖS PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS KATEDRA

Socialinės pedagogikos (šaka socialinio darbo organizavimas) magistrantūros studijų programa

Vilma Kaušienė

**SOCIALINĖS RIZIKOS ŠEIMŲ VAIKŲ PROSOCIALAUS ELGESIO
UGDYMAS**

Magistro darbas

Darbo vadovė - doc. Dr. Daiva Alifanovienė

2011

Magistro darbo santrauka

Darbe atlikta teorinė socialinės rizikos šeimų vaikų elgesio analizė.

Iškelta hipotezė: tikėtina, kad rizikos šeimų vaikams, prosocialaus elgesio programos vykdymas turės teigiamų pokyčių socialiniams gebėjimams bei jų socialiai pageidautinam elgesiui.

Buvo atliktas pusiau struktūruotas interviu, kuriuo siekiama išsiaiškinti su kokiomis elgesio problemomis susiduria socialinės rizikos šeimų vaikai. Buvo vykdomas pedagoginis eksperimentas, įgyvendinta prosocialaus elgesio ugdymo programa. Programos veiksmingumui įvertinti po ugdymo programos buvo apklausti tie patys dešimt socialinės rizikos šeimų vaikai, dalyvavę pedagoginio ugdymo programoje. Programos veiksmingumui įvertinti naudota turinio (content) analizė.

Tyrime ir ugdymo procese dalyvavo dešimt socialinės rizikos šeimų vaikų, kurie lanko vaikų dienos centrą.

Empirinėje dalyje nagrinėjami socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su tėvais, vaikų savijauta šeimoje, savęs vertinimas, vaikų santykiai su mokytojais ir vaikų elgesys mokyklinėje aplinkoje, santykiai su draugais bei ugdymo programos veiksmingumas.

Svarbiausios išvados:

1. Analizuojant tyrimo duomenis prieš ugdymą paaiškėjo, kad socialinės rizikos šeimų vaikai susiduria su sunkumais palaikydami tarpasmeninius santykius su tėvais, bendraamžiais, mokytojais, pasižymėjo silpnesne vidine darna, jiems trūko socialinių gebėjimų konstruktyviai elgtis socialinėse situacijose.
2. Po pedagoginio ugdymo nustatyti socialinės rizikos šeimų vaikų elgesio ir santykių su tėvais, bendraamžiais, mokytojais, pokyčiai. Po ugdymo vaikai ėmė dažniau savo elgesį vertinti kaip deramą ir tinkamą, vaikai ėmė save vertinti kaip dažniau gebančius susitvardyti, besistengiančius kontroliuoti pyktį. Tyrimo metu nustatyta, kad ugdyme dalyvavusių socialinės rizikos šeimų vaikų savęs, savo elgsenos ir santykių su tėvais, mokytojais ir bendraamžiais vertinimas pagerėjo.
3. Pasitvirtino hipotezė, kad rizikos šeimų vaikams, prosocialaus elgesio programos vykdymas, turės teigiamų pokyčių socialiniams gebėjimams bei jų socialiai pageidautinam elgesiui.

Darbe naudojamos sąvokos: prosocialus elgesys ir socialiai pageidautinas elgesys turi tą pačią reikšmę ir naudojami kaip sinonimai.

Turinys

Magistro darbo santrauka.....	2
I. VAIKŲ DIENOS CENTRŲ SITUACIJA LIETUVOJE.....	7
1.1. Teisės aktų, reglamentuojančių vaikų dienos centrų veiklą, apžvalga	7
1.1.2. Vaikų dienos centrų veikla Lietuvoje.....	9
1.1.3. Vaikų dienos centrų veikla užsienio šalyse.....	11
1.2. Socialinės rizikos šeimų ir vaikų charakteristika.....	12
1.2.1. Socialinė rizikos šeimų charakteristika.....	12
1.2.2. Socialinės rizikos šeimų vaikų elgesio ypatumai.....	13
Geri socialiniai įgūdžiai yra labai svarbūs sėkmingam gyvenimo funkcionavimui. Šie įgūdžiai leidžia mums žinoti, ką pasakyti, kaip priimti sprendimus, kaip elgtis įvairiose situacijose. Vaikų teigiami socialiniai įgūdžiai, turi įtakos jų akademinės veiklos rezultatams, elgesiui, socialiniams ir šeimos ryšiams. Socialiniai gebėjimai yra susiję su mokyklos aplinka ir saugumu mokykloje (Smart, Santon, 2001).....	18
II. SOCIALINĖS RIZIKOS ŠEIMŲ VAIKŲ PROSOCIALAUS ELGESIO UGDYMO GALIMYBIŲ ANALIZĖ.....	20
2.1. Tyrimo organizavimas ir metodologija.....	20
2.2. Duomenys apie respondentus	27
2.3. Ugdymo procese dalyvavusių socialinės rizikos šeimų vaikų tyrimo duomenų analizė pagal išryškėjusias diagnostines sritis.....	29
2.4. Socialinės rizikos šeimų vaikų prosocialaus elgesio tyrimo rezultatų analizė po ugdymo programos.....	42
2.5. Socialinės rizikos šeimų vaikų prosocialaus elgesio ugdymo programos veiksmingumo analizė.....	56
Išvados.....	70
Rekomendacijos.....	72
Literatūra.....	73
.....	82
Summary	82

Įvadas

Mokslinė problema ir tyrimo aktualumas.

Spartūs visuomenės pokyčiai, didėjantis gyvenimo tempas kelia dabarties žmogui vis sudėtingesnius gyvenimo uždavinius, reikalaujančius gebėjimų adaptuotis kaitos procese, realiame gyvenime bei efektyviai veikti esant konkrečioms socialinėms sąlygoms. Natūralu, kad tokioje dinamiškoje visuomenėje vis aktualesnė tampa asmens prosocialaus elgesio ugdymo svarba. Gyvenimo patirtis rodo, kad sėkmingųjų gretose dažniau atsiduria tie, kurie sugeba tinkamai susiorientuoti socialinėse situacijose bei efektyviai dalyvauti socialinėse tarpusavio sąveikose ir geba išreikšti save vadovaudamiesi bendradarbiavimo kultūra. Prosocialus elgesys yra vienas iš svarbiausių veiksnių, užtikrinančių asmens savarankiškumą ir bendruomeniškumą bei padedančių įveikti kylančius sunkumus ir prisitaikyti kintančioje socialinėje aplinkoje. Anot Raudeliūnaitės, Paigozinos (2009) pastaruoju metu tiek pasaulio, tiek Lietuvos socialiniai mokslai vis daugiau dėmesio skiria asmens socialinės kompetencijos problemai. Nemažai vietos skiriama ir asmens socialiniams įgūdžiams, kaip socialinės kompetencijos pagrindui. Socialiniai įgūdžiai glaudžiai susiję su asmens gebėjimu valdyti socialines situacijas, efektyviai spręsti įvairias gyvenimiškas problemas, sėkmingai adaptuotis naujoje besikeičiančioje aplinkoje, atitinkamai veikti aplinką ar net keisti ją. Autorių teigimu ugdant socialinius įgūdžius gerėja asmens socialinio funkcionavimo galios, didėja asmens potencialios galimybės dalyvauti visuomenės gyvenime. Be to, susiformavus socialiniams įgūdžiams padidėja asmens pasitikėjimas savimi, jis efektyviau ima veikti esant probleminei situacijai.

Socialinis ugdymas aktualus sprendžiant netinkamo elgesio socialinės rizikos šeimų vaikų problemas. Tuomet yra sprendžiamas klausimas, kaip išlaikyti nepalankiomis socialinėmis sąlygomis gyvenančių vaikų pozityvų elgesį, kaip įveikti tarp rizikos grupės vaikų paplitusių socialiai negatyvių veiksnių įtaką. (Bitinas, 2000).

Socialiniai ekonominiai pokyčiai paveikė daugelį visuomenės gyvenimo sričių, kartu veikdami žmogų ir jo aplinką. Be abejonės, ne tik dėl globalizacijos, bet ir dėl jos ypatingo santykio su transformaciniais procesais, vykstančiais Lietuvoje, atsirado specifiniai socialinių įtampų laukai, socialinė atskirtis.

Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, 2010 m. pradžioje vaiko teisių apsaugos tarnybų apskaitoje buvo įrašyta 11,1 tūkst. socialinės rizikos šeimų, jose augo 24,2 tūkst. vaikų ir, palyginti su 2009 m. tuo pačiu laikotarpiu, tokių šeimų skaičius sumažėjo 0,3 tūkst., jose augančių vaikų – 1,3 tūkst.

Kasmet mažėja tėvų globos netekusių vaikų skaičius. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, 2009 m. tėvų globos neteko 2,2 tūkst. vaikų, tai beveik penktadaliu

mažiau nei 2008 m. Šeimų (asmenų) globai buvo perduota 1,1 tūkst. vaikų, iš jų - tris ketvirtadalius paėmė globoti artimi giminaičiai. Kiti tėvų globos netekę vaikai apgyvendinti įvairiose vaikų globos įstaigose (Socialinis pranešimas, 2009-2010, 2011).

Kaip alternatyva institucinei ir šeimyninei globai, išplėtotas bendruomeninių paslaugų tinklas. Prie tokių paslaugų priskiriami: dienos centrai socialinės rizikos šeimų vaikams, veikia namų tipo centrai, teikiamos paslaugos šeimai ir vaikui (Vaiko globos (rūpybos) sistemos reorganizavimo strategija, 2007).

2011 metais Socialinės apsaugos ir darbo ministerija pagal Nacionalinę vaikų dienos centrų programą, 180 vaikų dienos centrams, skyrė lėšas tęstinei veiklai, darbui su socialinės rizikos šeimomis bei jose augančiais vaikais (Lėšų skyrimo vaikų dienos centrų projektams 2011 metais atrankos konkurso rezultatai, 2011).

Akivaizdūs programos įgyvendinimo rezultatai: pagerėjęs dienos centrų lankančių vaikų pažangumas ir elgesys, padidėjęs jų socialinis atsparumas ir pasitikėjimas savimi, pagerėję santykiai šeimoje. Tai paskatino Vyriausybę ir toliau remti vaikų dienos centrus.

Lietuvoje atlikta keletas mokslinių tyrimų, analizuojančių mokyklinio amžiaus vaikų elgesiui įtakos turinčius psichologinius ir socialinius veiksnius. Juose akcentuojamos atskirų veiksnių sąsajos su vaikų elgesio ir emocijų problemomis, bendra sveikatos būkle, subjektyviai vertinama psichologinė gerovė. Elgesio sutrikimus nagrinėjo Kalpokienė, Gudaitė, (2007), Malinauskienė ir Žukauskienė, (2007), Jusienė, Raižienė (2006).

Daug Lietuvos mokslininkų gilinasi į vaikų ir paauglių elgesio korekciją (Dvarionas, 2002; Kairienė, 2002; Braslauskienė, Jonutyte, 2005). Barkauskaitė (2007), Vyšniauskytė Rimkienė (2008), jų tyrimų rezultatai liudija tam tikrų įgūdžių pokyčius teigiama linkme, atsiradusius dėl taikyto kryptingo poveikio, ir patvirtina ugdymo programų veiksmingumą.

Užsienio autoriai tyrinėję vaikų elgesio sunkumus: Rönnlund, Karlsson (2006), Wiesner, Kim, (2006) delinkventinį elgesį nagrinėjo Fergusson and Horwood, (1993) ir kiti.

Darbe analizuojama problema yra svarbi tuo, kad daugėja vaikų turinčių elgesio sunkumų socialinės rizikos šeimose. Dauguma vaikų ankstesne savo patirtimi yra išmokę išreikšti savo elgesį, įsitvirtinti ir atskleisti save ne visai priimtiniu būdu. Be to jie itin stipriai yra susirūpinę savo įsitvirtinimu tarp bendraamžių, nesugebėjimu ir nemokėjimu tinkamai kontroliuoti savo elgesio. Viena iš esminių problemų yra ta, kad sutrikęs socialinės rizikos šeimų vaikų elgesys trukdo jiems sėkmingai prisitaikyti aplinkoje, bendrauti su aplinkiniais. Todėl labai svarbu išsiaiškinti, ar socialiai pageidautino elgesio ugdymas gali pakeisti netinkamą vaikų elgesį.

Tyrimo objektas – rizikos šeimų vaikų prosocialaus elgesio, socialinių gebėjimų ugdymas.

Tyrimo hipotezė – tikėtina, kad rizikos šeimų vaikams, prosocialaus elgesio programos vykdymas, turės teigiamų pokyčių socialiniams gebėjimams bei jų socialiai pageidautinam elgesiui.

Tyrimo tikslas – ištirti socialinės rizikos šeimų vaikų elgesio ypatumus, sukurti socialiai pageidautino elgesio ugdymo programą, ugdyti socialinės rizikos šeimų vaikų prosocialų elgesį, išanalizuoti ir įvertinti programos veiksmingumą.

Tyrimo uždaviniai:

1. Atlikti teorinę psichologinės ir pedagoginės literatūros analizę, nagrinėjamos problemos aspektu;
2. Nustatyti socialinės rizikos šeimų vaikų problemas jų socialinės adaptacijos procese.
3. Įvertinti socialiai pageidautino (prosocialaus) elgesio programos veiksmingumą, palyginant prieš ir po pedagoginio ugdymo tyrimo duomenis.
4. Atskleisti subjektyvius dalyvių vertinimus, programos efektyvumui nustatyti.
5. Parengti išvadas ir rekomendacijas.

Tyrimo metodologija ir metodai. Tyrimui atlikti buvo naudojama mokslinės literatūros analizė, kokybinis pusiau struktūruotas interviu prieš ir po pedagoginio eksperimento, turinio (content) analizė.

Tyrimo dalyviai. Patogiosios atrankos būdu pasirinkti 8 - 10 metų 10 vaikų iš socialinės rizikos šeimų, lankančių dienos centrą. Respondentai tarpusavyje panašūs: amžiumi, gyvenimo sąlygomis ir požiūriu į savo elgesį bei santykius su bendraamžiais, tėvais ir mokytojais. Taip pat pasirinkti tie vaikai, kurie kas diena lanko dienos centrą. Tiek atliekant interviu, tiek įgyvendinant ugdymo programą, dalyvavo tie patys vaikai. Programos veiksmingumui patikrinti buvo apklausti tie patys 10 socialinės rizikos šeimų vaikų.

Magistro darbo struktūra: santrauka lietuvių kalba, įvadas, 2 skyriai, išvados, rekomendacijos, naudotos literatūros sąrašas (131 šaltinis), santrauka anglų kalba, priedai. Tyrimo duomenis iliustruoja 16 lentelių. Prieduose pateikiama: objekto operacionalizacija, interviu klausimynas, užsiėmimų lentelė, ugdymo programos aprašas, individualus interviu prieš pedagoginį ugdymą, individualus interviu po pedagoginio ugdymo. Darbo apimtis 82 puslapiai.

I. VAIKŲ DIENOS CENTRŲ SITUACIJA LIETUVOJE

1.1. Teisės aktų, reglamentuojančių vaikų dienos centrų veiklą, apžvalga

Lietuvos Respublikos (toliau LR) Socialinių paslaugų įstatymas (2006) apibrėžia socialinių paslaugų sampratą, tikslus ir rūšis, reglamentuoja socialinių paslaugų skyrimą bei teikimą ir kt. Įstatymo 2 straipsnio (toliau str.) 9 dalyje yra nustatyta, kad socialinių paslaugų įstaiga – socialines paslaugas teikianti įmonė (akcinė bendrovė, uždaroji akcinė bendrovė, individuali įmonė), įstaiga (viešoji įstaiga, biudžetinė įstaiga), organizacija (asociacija, labdaros ir paramos fondas, religinė bendruomenė ar bendrija (centras), šeimyna.

Vadovaujantis įstatymo 3 str. nuostatomis socialinės paslaugos yra paslaugos, kuriomis suteikiama pagalba asmeniui (šeimai), dėl amžiaus, neįgalumo, socialinių problemų iš dalies ar visiškai neturinčiam, neįgijusiam arba praradusiam gebėjimus ar galimybes savarankiškai rūpintis asmeniniu (šeimos) gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime.

Tame pačiame staraipe teigiama, kad socialinių paslaugų tikslas – sudaryti sąlygas asmeniui, (šeimai) ugdyti ar stiprinti gebėjimus ir galimybes savarankiškai spręsti savo socialines problemas, palaikyti socialinius ryšius su visuomene, taip pat padėti įveikti socialinę atskirtį socialinės rizikos šeimoms.

Socialinės paslaugos teikiamos siekiant užkirsti kelią asmens, socialinės rizikos šeimoms, bendruomenės socialinėms problemoms kilti, taip pat visuomenės socialiniam saugumui užtikrinti.

Už socialinių paslaugų teikimo savo teritorijos gyventojams užtikrinimą atsako savivaldybė, kuri planuodama ir organizuodama socialines paslaugas:

- 1) vertina ir analizuoja gyventojų socialinių paslaugų poreikius;
- 2) pagal gyventojų poreikius prognozuoja ir nustato socialinių paslaugų teikimo mastą ir rūšis;
- 3) vertina ir nustato socialinių paslaugų finansavimo poreikį.

Socialinių paslaugų teikimo mastui ir rūšims, pagal gyventojų poreikius nustatyti savivaldybė kasmet sudaro ir tvirtina socialinių paslaugų planą. Socialinių paslaugų planas sudaromas vadovaujantis LR Vyriausybės ar jos įgaliotos institucijos patvirtinta socialinių paslaugų planavimo metodika (Socialinių paslaugų įstatymo 13 str. 1- 4 dalys).

LR vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas (2007). Nepilnamečių minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo tikslas – sukurti vaiko teises ir teisėtus interesus bei visuomenės saugumo poreikius atitinkančią ir vaiko, turinčio elgesio sutrikimų, socializacijai, ugdymui bei socialinės, pedagoginės, psichologinės, specialiosios pedagoginės, informacinės arba kitos pagalbos teikimui skirtą nepilnamečių minimalios ir vidutinės priežiūros priemonių sistemą.

Šis įstatymas nustato nepilnamečių minimalios ir vidutinės priežiūros principus, šių priemonių skyrimo, pratęsimo, pakeitimo, panaikinimo pagrindus ir tvarką. Taip pat reglamentuoja svarbiausias nepilnamečių vidutinės priežiūros vaikų socializacijos centruose nuostatas.

Įstatymo 6 str. 1 dalies 2 punkte nustatyta, kad viena iš vaikui taikytinų minimalios priežiūros priemonių (išnaudojus visas švietimo pagalbos, numatytas LR švietimo įstatyme, teikimo galimybes, kaip tai yra numatyta 8 str. 2 dalyje) yra įpareigojimas lankyti vaikų dienos centrą.

LR vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo 2 str. vaikų dienos centras apibūdinamas kaip įstaiga teikianti socialines paslaugas socialinės rizikos šeimoms ir vaikams bei organizuojanti tokių vaikų ugdymą.

LR vyriausybės 2004 metų gruodžio 1 dienos nutarimu Nr.1525 patvirtinta Nacionalinė vaikų dienos centrų 2005-2007 metų programa buvo skirta spręsti vaikų, augančių socialinės rizikos šeimose, socialines problemas, susijusias su vaiko priežiūra ir ugdymu: organizuoti vaikų dienos centrą lankančių vaikų ugdymą, popamokinį užimtumą, užtikrinti socialinį darbą ir taip sudaryti sąlygas vaikui augti biologinėje šeimoje.

2009 metais dienos centruose socialinės paslaugos buvo suteiktos 6,8 tūkst. vaikų iš socialinės rizikos šeimų ir 11,8 tūkst. socialinės rizikos asmenų. (Statistika. Dienos centrai, 2009).

Dienos socialinės globos centre klientams teikiamos šios paslaugos: socialinio darbo, darbo terapijos ar užimtumo, socialinių įgūdžių ugdymo, socialinės globos, elementarios buitinės bei higienos, maitinimo ir kt. paslaugos. Įstaigos tipui ir socialinei klientų grupei atitinkančiam kontingentui ir jų šeimos nariams turi būti teikiamos informavimo, konsultavimo, tarpininkavimo paslaugos. Esant poreikiui, šio tipo įstaigose, vadovaujantis atitinkamais LR teisės aktais, organizuojamos asmens sveikatos priežiūros ir ugdymo paslaugos (Reikalavimai nestacionarioms socialinių paslaugų įstaigoms, 2003).

Valstybė ir jos institucijos ne visada pajėgia efektyviai spręsti vis iškylančių naujų iššūkių visuomenėje ir užtikrinti teisėtus vaikų teises bei interesus. NVO atstovaudamas pilietinei visuomenei, užima ypatingą vietą sprendžiant šias problemas ir, būdamos lankstesnės, pigesnės ir mobilesnes struktūros, dažnai įrodo valstybei, kad yra lygiavertės partnerės teikiant visuomenei įvairias paslaugas (Dromantienė, 2003).

Nevyriausybinių organizacija (toliau NVO) – laisva piliečių valia įkurta (demokratinė) organizacija, kuri siekia tarnauti visuomenės, ar jos grupių labui, nesiekia pelno ir tiesioginio dalyvavimo, valdant valstybę. Nevyriausybinių organizacijų veikla — nevyriausybinių organizacijų pastangos pakeisti bei pertvarkyti socialinę ir ekonominę visuomenės infrastruktūrą,

daryti poveikį valstybinėms valdžios institucijoms ir telkti visuomenę (Praktinis vadovas Lietuvos nevyriausybinėms organizacijoms, 1998).

Kaip atsakas į vyraujančias vaikų atskirties problemas, Lietuvoje kūrėsi ir tebesikuria daug NVO, kurių orientacija – spręsti vaikų socialines problemas. Anot Armanavičiūtės, Domarko, Gineitienės (2005) tarptautinėje nevyriausybinių organizacijų klasifikacijoje (ICNPO) pagal teikiamas socialines paslaugas NVO veikla suskirstyta taip: vaikų socialinė, vaikų tarnybos, dienos centrai, jaunimo tarnybos ir jaunimo socialinė rūpyba, paslaugos šeimai, paslaugos neįgaliesiems ir pagyvenusiems žmonėms ir kt.

Pagal galiojančius LR įstatymus, NVO gali turėti asociacijos, viešosios įstaigos, labdaros ir paramos fondo ir kitokį statusą turinčios organizacijos. NVO grindžiamos žmogaus teisių užtikrinimu. LR Konstitucijos 35 str. numato teisę laisvai jungtis į asociacijas: „piliečiams laiduojama teisė laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas ar asociacijas, jei šių tikslai ir veikla nėra priešingi Konstitucijai ir įstatymams (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992).

1.1.2. Vaikų dienos centrų veikla Lietuvoje

Dėl sparčiai besikeičiančių ekonominių bei socialinių gyvenimo sąlygų visuomenėje vykstančios permamos vis labiau pažeidžia silpnas, įvairių materialinių bei psichologinių problemų turinčias šeimas. (Nacionalinė nevyriausybinių organizacijų vaikų dienos centrų programa, 2005-2007, (2004). Dažniausiai dėl girtavimo, narkotikų vartojimo ar kitokio socialiai nepriimtino elgesio tėvai neužtikrina pagrindinių savo vaikų teisių: negali jų tinkamai prižiūrėti, suteikti jiems priešmokyklinio ugdymo, pamokų ruošos, higieninių poreikių tenkinimo ir laisvalaikio sąlygų. (Valstybinė vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie SADM, veiklos ataskaitos santrauka, 2006).

Pagalba šeimai Lietuvoje ilgą laiką apsiribojo pasyvios pagalbos teikimu: materialine parama ir stacionariomis socialinėmis paslaugomis. Aktyvios pagalbos priemonės nebuvo plėtojamos. Tik nuo 1996 metų pradėtas plėtoti nestacionarių socialinių paslaugų vaikams ir šeimai tinklas, kuriame svarbią vietą užėmė vaikų dienos centrai – dažniausiai nevyriausybinių organizacijų, teikiančių socialines ir ugdymo paslaugas socialinės rizikos šeimoms ir vaikams. Šiais 2011 metais pagal Nacionalinę vaikų dienos centrų programą finansuoti 180 vaikų dienos centrų, tuo tarpu 2007 metais pagal tą pačią programą buvo finansuoti per 150 vaikų dienos centrų projektų. Dienos centrų skaičius Lietuvoje nuolatos auga. Tuo tarpu socialinės rizikos šeimų ir jose augančių vaikų skaičius mažėja.

Bradshawo, Hoelscherio, Richardsono (2007) vaikų gerovei tirti sukurta metodika, kuri suskirstyta į 8 sritis (tarp kurių: materialinė padėtis, būstas, vaikų sveikata, subjektyviai

suvokiama gerovė, saugumas, švietimas, vaikų santykiai, dalyvavimas). Ši metodika anot Poviliūno (2007), parodė, kad Lietuvos vaikai iš 25 ES narių atsidūrė sąrašo gale. ES tyrimas patvirtino, kad Lietuva neužtikrina savo vaikams gerovės. Taigi, vaikų dienos centrų veiklos tobulinimas socialinių paslaugų vaikams teikimo kontekste, gali padėti šią situaciją gerinti.

Dienos centruose vaikams organizuojamas ugdymas, pamokų ruošimas, laisvalaikio užimtumas ir maitinimas. Pagrindinis tikslas: atitraukti vaikus nuo neigiamos socialinės aplinkos; sudaryti galimybes vaikui augti šeimoje; teikti socialines paslaugas.

Pastaraisiais metais šie centrai pradėjo dirbti socialinį darbą ir su juos lankančių vaikų šeimomis.

Nacionalinėje nevyriausybinėse organizacijų 2005-2007 metų vaikų dienos centrų programoje (2004), teigiama, kad dienos centruose dirbama su probleminėmis šeimomis, kurios apibrėžiamos kaip:

- Socialiai pažeistos (skurstančios) šeimos, dėl materialinių nepriteklių (mažos pajamos, bedarbystė, kitokios priežastys) negalinčios tinkamai pasirūpinti vaikais;
- Šeimos, neužtikrinančios reikiamų priežiūros ir ugdymo sąlygų vaikams (dėl tėvų ar turimo vienintelio iš tėvų ligos);
- Nedarnios šeimos, kuriose nuolat girtaujama, piktnaudžiuojama kitais svaigalais, per mažai dėmesio skiriama vaikų priežiūrai, ugdymui, pagrindinių fiziologinių poreikių tenkinimui;
- Šeimos, kuriose vaikus augina viena motina ar vienas tėvas ir kurioms reikia psichologinės, socialinės ar kitokios pagalbos, sprendžiant įvairias problemas.

Kiekvieną iš šių keturių probleminių šeimų apibrėžimo dalių galima priskirti prie elgesio ir emocinių problemų atsiradimo rizikos veiksnių. Dienos centrams taip pat yra pateikiami ir reikalavimai, kokios paslaugos turėtų būti suteikiamos klientams.

Vaikų dienos centrų kaip vienos iš dienos globos įstaigų, paskirtis:

- aktyviai kovoti su socialinėmis problemomis, užkirsti kelią: skurdui, alkoholizmui, narkomanijai, nusikalstamumo plitimui, socialinei atskirčiai;
- skatinti bendruomenės aktyvumą, savarankiškumą bei sąmoningumą sprendžiant problemas, atstatyti dėl įvairių rizikos faktorių sutrikusias asmenų biosocialines funkcijas taip pat atkurti ryšius su juos supančia aplinka ir bendruomene, išvengti socialinės atskirties;

- apsaugoti nuo neigiamo aplinkos poveikio, suteikti reikiamą pagalbą, kad žmogus turėtų galimybę išspręsti savo problemas ir nebegrįžti vėl į neigiamą aplinką ir t.t. (Išoraitė, 2007).

Tai turėtų padėti šeimai grįžti į visuomenę ir gyventi pilnavertį gyvenimą, o drauge - užtikrintų ir tinkamą vaikų priežiūrą. (Nacionalinė vaikų dienos centrų 2005-2007m. programa, 2004). Pastebėta, kad sistemingas, įvairiapusis darbas su vaikų dienos centrų lankančių vaikų šeimomis pagerino centrų lankančių vaikų ir jų tėvų tarpusavio santykius, padėjo pačiai šeimai spręsti iškilusias problemas. (Vaiko globos (rūpybos) sistemos reorganizavimo strategija, 2007).

1.1.3. Vaikų dienos centrų veikla užsienio šalyse

Nepaisant bendro Europos Sąjungos (ES) turtingumo, joje skurdas vis dar yra gana dažnas reiškiny. Beveik 1 iš 7 žmonių gresia skurdas. Skaičiai dar didesni kai kuriose specialiose grupėse, pavyzdžiui, tarp vaikų. Tačiau dažnai politikai ar plačioji visuomenė nepakankamai suvokia problemos dydį ir rimtumą ir dėl to neskiria dėmesio šios problemos išnaikinimui (Skurdas ir nelygybė ES, 2007).

Organizacija „Eurochild“ ragina Europos Komisiją pasiūlyti bendrą ES tikslą dėl skurdo mažinimo, įskaitant konkrečius tikslus susijusius su vaikų skurdu, atsižvelgiant į Europos Parlamento rekomendacijas, sumažinti vaikų skurdą 50% iki 2012 metų. Valstybės narės turėtų nustatyti savo tikslus, skatinti pažangą nacionaliniu lygmeniu ir reaguoti į labiausiai pažeidžiamų grupių poreikius (National strategy reports on social protection and social inclusion, 2010).

Keitimasis patirtimi ir gerąja praktika yra vienas iš geriausių būdų pasidalinti idėjomis, kaip būtų galima spręsti problemas.

Anot Donnelly, (1997), JAV yra įsipareigojusios užkirsti kelią vaikų nepriežiūrai ir išnaudojimui. Vaiko netinkamo elgesio priežasčių yra daugybė, tai yra sudėtinga problema. JAV yra sukurta strategija, kurios tikslas užkirsti kelią vaikų netinkam elgesiui, kurią sudaro bendruomeninių programų įvairovė. Nors bendruomenė negali pasiūlyti paslaugų visose programos srityse, tačiau jie reaguoja į visų šeimos narių poreikius.

Daugelis ES narių Bulgarija, Estija, Vengrija, Malta, Lenkija, Slovakija pripažįsta ankstyvos vaikystės paslaugų svarbą nutraukiant skurdą iš kartos į kartą (National strategy reports on social protection and social inclusion, 2010).

Estijoje vietos valdžios kuria alternatyvas vaikų priežiūros dienos metu - vaikų užimtumą. Kelios valstybės narės didžiausią dėmesį skiria vaikų apsaugos sistemai ir socialinėms paslaugoms, šeimoms ir vaikams iš socialinės rizikos šeimų, patyrusiems smurtą ar prievartą (Skurdas ir nelygybė ES, 2007).

Kiekviena Norvegijos gyvenvietė turi Laisvalaikio klubus (Fritid Club), kuriuos vaikai po pamokų gali praleisti laisvalaikį, paruošti pamokas. Klubuose organizuojamos įvairios socialinės programos – dažniausiai imigrantų integracijos programos. Šios programos organizuojamos toje bendruomenėje gyvenančioms imigrantų šeimoms (mokoma kalbų, teikiama įvairi socialinė pagalba ir pan.). Centruose dažniausiai dirba pedagogai, socialiniai kuratoriai, savanoriai bei psichologas (rečiau). Centrai 100 proc. finansuojami iš valstybės. Visos paslaugos šiuose centruose yra nemokamos (Universalių daugiafunkcinių centrų (UDC) steigimas ir plėtra, 2008).

Vokietijoje centrų idėją geriausiai atliepia Multi-generational centrai, siūlantys įvairias programas įvairaus amžiaus asmenims. Šių programų tikslas – skatinti pagalbą ir bendradarbiavimą tarp įvairaus amžiaus grupių gyventojų. Siekdami šio tikslo centrai užsiima vaikų ugdymu ir auklėjimu, teikia patarimus tėvams, skatina pilietines iniciatyvas, teikia vaikų dienos užimtumo paslaugas. Bendrasis šių centrų tikslas yra mažinti socialinę deprivaciją ir užtikrinti pozityvią vaikų socializaciją (Universalių daugiafunkcinių centrų (UDC) steigimas ir plėtra, 2008).

Ainsworth, Hansen (2005) pabrėžia, kad siekiant užtikrinti vaiko gerovę, socialinės institucijos turi dirbti ne tik su vaiku ar jo šeima, bet dirbti taip, kad būtų suderinti tiek įstaigos, dirbančios su rizikos vaiku, tiek vaiko, tiek šeimos ir jos narių poreikiai. Tik taip galima efektyviai padėti spręsti problemas, kurių centre yra vaikas ir jo interesai. Norint įgyvendinti šį tikslą, svarbu, kad darbuotojai, dirbantys socialinių paslaugų srityje būtų motyvuoti dirbti šį darbą ir turėtų žinių bei kompetencijų užtikrinant vaiko gerovę.

1.2. Socialinės rizikos šeimų ir vaikų charakteristika

1.2.1. Socialinė rizikos šeimų charakteristika

Socialinis ir ekonominis nestabilumas, naujos galimybės ir iššūkiai (dėl to sumažėjo dalies šeimų gebėjimas prisitaikyti prie naujų aplinkybių), bendros šeimos politikos, skirtos šeimos vaidmeniui stiprinti, šeimos vertybėms puoselėti, nebuvimas valstybėje ir nepakankamas dėmesys darniai, sveikai šeimai išryškino didėjančią šeimos instituto krizę (Valstybinė šeimos politikos koncepcija, 2008).

Šeima – svarbiausioji vaikų ugdymo institucija, mikroaplinka, kurioje vykdoma vaikų socializacija. Šeimoje pateikiamos ir puoselėjamos vertybės, mokomasi socialinio elgesio modelių. Šeimai būdinga savita gyvenimo organizacija, papročiai bei tradicijos (Berns, 2009).

Anot Pėžaitės, Brazienės (2004) socialinė rizika – įvairios visuomeninio gyvenimo aplinkybės, sudarančios sąlygas socialinei asmens atskirčiai atsirasti.

Socialinės rizikos šeima – šeima, kurioje auga vaikų iki 18 metų ir kurioje bent vienas iš tėvų piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis, psichotropinėmis ar toksinėmis medžiagomis, yra

priklausomas nuo azartinių lošimų, dėl socialinių įgūdžių stokos nemoka ar negali tinkamai prižiūrėti vaikų, naudoja prieš juos psichologinę, fizinę ar seksualinę prievartą, gaunamą valstybės paramą panaudoja ne šeimos interesams ir todėl iškyla pavojus vaikų fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam vystymuisi bei saugumui. Socialinės rizikos šeimai priskiriama ir šeima, kurios vaikui įstatymų nustatyta tvarka yra nustatyta laikinoji globa (rūpyba) (Socialinių paslaugų įstatymas, 2006, 2 str. 7 dalis).

Anot Guščinskienės, Kondrotaitės (2006), socialinės rizikos šeimos – tai šeimos kaip socialinio instituto ir kaip mažos pirminės socialinės grupės tipas, kuris dėl savo ypatybių neatitinka savo paskirties ir neviseiškai vykdo savo funkcijas, yra labiau veikiamas neigiamų socialinių veiksnių ir koreliuoja su socialinės rizikos grupėmis, kurios kelia grėsmę normaliam visuomenės funkcionavimui.

Socialinės rizikos šeima – šeima, kurioje vyrauja krizė dėl to, kad vienas ar keli šeimos nariai piktnaudžiauja psichoaktyviosiomis medžiagomis; yra priklausomi nuo azartinių lošimų; neprižiūri savo vaikų, leidžia jiems valkatauti, elgetauti; dėl turimos negalios, skurdo, socialinių įgūdžių stokos negali ar nemoka prižiūrėti vaikų; naudoja psichologinę, fizinę arba seksualinę prievartą; gaunamą valstybės paramą naudoja ne šeimos interesams (Burton, 1990).

Leliūgienė (2003) teigia, kad socialinės rizikos šeima tai šeima, kurios socialinis funkcionavimas dėl objektyvių ar subjektyvių priežasčių sutrikdytas. Ji neišvengiamai yra nevisavertiškumo būsenos. Tai pabėgėlių šeimos, daugiavaikės, auginančios neįgalius vaikus, nepilnos šeimos. Potenciali socialinė rizika gali atsirasti nepalankiomis ekonominėmis ir psichologinėmis sąlygomis, dėl sunkumų auklėjant vaikus, kylant šeimos narių konfliktams, girtuokliaujant, dėl priklausomybės narkotikams, žiauraus elgesio šeimoje, pirmiausia – vaikų atžvilgiu.

1.2.2. Socialinės rizikos šeimų vaikų elgesio ypatumai

Socialinės rizikos vaikas – vaikas iki 18 metų, kuris valkatauja, elgetauja, nelanko mokyklos ar turi elgesio problemų mokykloje, piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis, psichotropinėmis ar toksinėmis medžiagomis, yra priklausomas nuo azartinių lošimų, yra ištraukęs ar linkęs ištraukti į nusikalstamą veiklą, yra patyręs ar kuriam kyla pavojus patirti psichologinę, fizinę ar seksualinę prievartą, smurtą šeimoje ir dėl šių priežasčių jo galimybės ugdytis ir dalyvauti visuomenės gyvenime yra ribotos (Socialinių paslaugų įstatymas, 2006, 2 str. 8 dalis). Rizikos grupės vaikams priskiriami beglobiai (gatvės) vaikai, asocialiose, nedarniose arba nepilnose šeimose gyvenantys vaikai, kurie nuolatos patiria psichologinę, fizinę ar seksualinę prievartą, taip pat agresyvūs ir bendraamžių atstumti vaikai, bei vaikai, kurie yra padarę smulkių prasižengimų ar nusikaltimų (Ignatavičienė, Žukauskienė, 1999).

Į šią grupę taip pat įtraukiami vaikai:

- dėl įvairių priežasčių pažeidžiantys įstatymus;
- vaikataujantys, elgetaujantys vaikai;
- nelankantys mokyklos;
- patyrę fizinį ar psichologinį smurtą;
- turintys ugdimosi problemų;
- gyvenantys ypač sunkiomis materialinėmis sąlygomis.

Rizikos grupės vaikų aplinka, dažniausiai yra susijusi su asocialumu. Taroza (1998) skiria tokias vaikų socialinės rizikos grupes:

- Nelankantys mokyklos;
- Bėgantys iš namų;
- Sunkiai auklėjami;
- Visiškai „nusiteikę“ prieš suaugusiuosius. Dažniausiai prieš artimuosius. Tai – „protestuojantys“ paaugliai. Šis protestas labai dažnai pereina į atvirą kovą prieš namiškius, tėvus. Svarbiausia tokio elgesio priežastis – noras atkreipti artimųjų dėmesį į save arba jį susigrąžinti (Taroza, 1998).

Thomas (2006) apibrėžia elgesio problemas, kurios yra:

- Ignoruojantis, impulsyvus, ar asocialus elgesys;
- Narkotikų vartojimas;
- Nusikalstama veikla.

Anot autoriaus elgesio problemas galima susieti su:

- Vaikų išnaudojimu;
- Šeimos konfliktais;
- Genetiniais defektais;
- Tėvų priklausomybių;
- Skurdu;

Kaip teigia autorius, sunku nustatyti elgesio problemas kaip bendrus elgesio sutrikimus. Daugeliui sutrikimų būtina atlikti diagnostiką. Elgesio problemos dažnai yra susijusios su dėmesio trūkumu.

Pastaraisiais metais sparčiai augantis vaikų elgesio sutrikimų skaičius tampa vis didesne problema. Elgesio sutrikimų turintys vaikai pasižymi mažesne saviverte, žemesniais akademineis pasiekimais, menkesniais socialiniais įgūdžiais (Thomas, 2006).

Elgesio formos, kurios vienu metu buvo vertinamos kaip norma, pasikeitus socialinei struktūrai ir žmonių gyvenimo būdui, gali būti vertinamos kaip nukrypimas. Ir atvirkščiai - tai, kas anksčiau buvo vertinama negatyviai, vėliau tampa priimtina (Kvieskienė, 2003).

Kita, ne mažiau aktuali problema, agresyvus vaikų elgesys. Agresija negali būti visiškai sutapatinta su delikventiniu elgesiu. Agresija ir delikventinis elgesys – tai greičiau persidengiantys, bet skirtingi fenomenai (Ribakovienė, 2002).

Agresija apibūdinama kaip priešiškas elgesys, kuriam būdinga pranašumo demonstravimas ar net jėgos panaudojimas kito žmogaus atžvilgiu. Agresijos tikslas – pakenkti kitam žmogui psichologiškai arba fiziškai. Agresija gali būti: fizinė – verbalinė, aktyvi – pasyvi, tiesioginė – netiesioginė. Tiesioginė fizinė agresija yra socialiai nepriimtina ir neretai pasireiškia kartu su delikventiniu elgesiu. Tačiau kiti agresijos tipai (netiesioginė, pasyvi, verbalinė) yra socialiai labiau toleruojami ir, augant vaikui, keičia tiesioginę fizinę agresiją. Be to egzistuoja tam tikri skirtumai tarp lyčių. Žukauskienės (1999) atliktas tyrimas įrodė, kad berniukai yra fiziškai agresyvesni negu mergaitės.

Daugybė tyrimų (Cicchetti, Rogosch, 2002; Cicchetti, Sroufe, 2000; Sroufe, Rutter, 1999; Wenar, 2005), nustatė, kad retkarčiais elgtis netinkamai, neįprastai yra normalios, sveikos raidos požymis. Rutter (1999) teigė, kad nuokrypis nuo normos yra galimas sutrikimas tik tada, jei jis trikdo vaiko pagrindinei pažintinei ir patirties kaupimo veiklai trunka ilgai bei linkęs apimti vis daugiau veiklos sferų.

Anot Pileckaitės - Markovienės, Lazdausko (2007), dauguma šeimos tyrinėtojų teigia, kad vaikai iš nedarnių šeimų, taip pat iš šeimų, kuriose trūksta suaugusio žmogaus priežiūros, dažnai neįgyja socialiai priimtinių problemų sprendimo įgūdžių. Tėvai dažnai nėra pavyzdys, formuojant įgūdžius arba neatpažįsta teigiamo elgesio ir jo nepaskatina. Žymiai dažniau vaikams yra modeliuojamas netinkamas elgesys arba jis sulaukia negatyvaus dėmesio. Tėvai ne visada tinkamai prižiūri vaikus, o pagrindinės auklėjimo priemonės dažnai yra prievartinės, baudžiančios, žeminančios vaiką ir kraštutinės.

1.3. Socialinės rizikos šeimų vaikų socialiai pageidautino (prosocialaus) elgesio samprata ir jį lemiantys veiksniai

1.3.1. Socialinės rizikos šeimų vaikų socialiai pageidautino (prosocialaus) elgesio samprata

Psichologijos žodynas (1993) elgesį aiškina: elgesys – gyvų būtybių sąveika su aplinka, pasireiškianti jų išoriniais (motoriniais) veiksmais, kuriuos reguliuoja psichika.

Elgesys – žmogaus veiksmai, atspindintys jo santykius su aplinka. Skiriamas išorinis elgesys ir vidinis, vadinamas išgyvenimais (mąstymas, jausmai ir kt.). Šiuolaikinėje pedagogikoje išvelgiamas išorinio elgesio ir išgyvenimų ryšys, jų tarpusavio priklausomybė, sąveikaudamas su socialine aplinka, mokydamasis ir auklėdamasis ugdytinis įgyja patirties, ją išgyvena, susidarydamas aplinkos reikalavimų vaizdą, kuris reguliuoja jo elgesį. (Jovaiša, 2007, p-69).

Prosocialus elgesys - tai bet koks elgesys, naudingas kitam žmogui ar žmonių grupei. Pagalba kitam, aktyvios pastangos padėti, tai veiksmai, kurie naudingi kitiems žmonėms ar visuomenei kaip visumai (Twenge, Ciarocco, Baumeister, Bartels, 2007).

Elgesys, anot Berns (2009) – tai žmogaus poelgiai apskritai ir jo reagavimo į dirgiklius būdai. Savireguliacijos tikslas socializacijoje – prosocialaus (paslaugaus) o ne asocialaus (agresyvaus) elgesio formavimas. Autoriaus teigimu su prosocialaus elgesio raida yra susiję tokie socializacijos būdai kaip prieraišumas (nuoširdumas), nurodymai (aiškios taisyklės), argumentavimas (normų aptarimas), modeliavimas, ir praktinis mokymasis (dalyvavimas veikloje, kurioje reikia teikti pagalbą ir bendradarbiauti).

Žmogaus elgesys – tiek prosocialus (socialiai pageidautinas), tiek destruktivus (asocialus) yra vidinio plano (psichinio funkcionavimo) padarinys. Vidiniame asmens plane integruojami potencialiai asmens gebėjimai ir gyvenimo aplinkybių nulemtos galimybės. Potencinių ir realių galimybių sąveikos ir nulemia tai, ką vadiname subjektyvia arba psichologine gerove (Nacionalinė mokslo programa Socialiniai iššūkiai nacionaliniam saugumui, 2008).

Bitinas (2004) nurodo, kad elgesys – tai viena iš socialinės elgsenos formų, išoriškai pastebima asmens vertybinių orientacijų, asmenybės pozicijos raiška.

Elgesys savaime nėra nei geras ar blogas, nurodo Cymru (2000). Išoriškai apie elgesį sprendžia ir jį vertina kiti žmonės. Elgesio yra išmokstama, todėl įmanoma jo neišmokti arba jį keisti, tad tam tikras elgesys gali nebūti amžinas. Elgesys – tai visi regimi žmogaus veiksmai arba veikla, kurią galima apibūdinti. Jis retai nepriklauso nuo gyvenamosios fizinės ir socialinės aplinkos. Naujų įgūdžių ir elgesio mokomasi konkrečiais būdais: reaguojant į aplinką, norint iš anksto numatyto arba norimo rezultato, remiantis savo įsitikinimu arba situacijos interpretacija.

Herm (2006) elgesį apibrėžia kaip būdą, kuriuo žmogus bendrauja su aplinka, sąveikauja su kitais. Ar tas elgesys deramas, ar išskirtinis, provokuojantis, trikdantis, tinkamas ar netinkamas, vertina pirmiausia socialinė aplinka, nurodo autorė. Ji teigia, kad visais laikais ir kiekvienoje kultūrinėje bendruomenėje buvo žmonių, kurių elgesys neatitiko normų. Žmogaus elgesys visada yra nukreiptas į priešais esantįjį. Autorė nusako, kad net kai vaikas pasitraukia į tylų kampelį, tai taip pat yra elgesys su kitais žmonėmis. Ji įvardija tai išsiskiriančiu elgesiu,

kuriuo siekiama atkreipti dėmesį į save. Jaunimas ir suaugusieji stengiasi išsiskirti neįprastais drabužiais, šukuosenomis, gestais, kalbos maniera, keistu elgesiu ir kitaip. Toks išsiskiriantis elgesys turi įvairių individualių ir visuomeninių priežasčių. Išskirtinis jaunimo ar suaugusiųjų elgesys dažnai sąmoningai demonstruojamas, o vaikų motyvus sunkiau pagrįsti, teigia autorė. Fizinis, dvasinis ar socialinis išskirtinumas suprantamas tik žinant šeimos istoriją ir pažįstant visą vaiko gyvenimo aplinką. Tokiame vaiko elgesyje atsispindi gausybė susipynusių veiksnių, kurie skatina tinkamą vaiko raidą arba ją apsunkina.

Braslauskienės, Jonutytės (2005) teigimu elgesys, kuris tiesiogiai netrukdo kitiems, tačiau stabdo individo raidą, taip pat yra problema. Tai gali būti savitiksliai arba pasikartojantys veiksmai (rankos judinimas, siūbavimas, juokas ir pan.), motyvacijos stoka, pasikartojanti kalba, ritualinis elgesys ir pan. Sunkus, netinkamas elgesys dažniausiai asocijuojasi su agresija ir neklusnumu, tai apsunkina gebą bendrauti, globoti, vertinti ir gerbti individą.

Šiandien tiek mokykloje tiek visuomenėje nekyla abejonių, jog būtina valdyti vaikų socialinę aplinką, siekiant kuo labiau užtikrinti saugumo poreikį, laiku pastebėti ir sustabdyti neigiamų reiškinių plitimą ugdymo įstaigose (Braslauskienė, Jonutytė, 2005).

1.3.2. Socialinės rizikos šeimų vaikų elgesį lemiantys veiksniai

Pastaraisiais dešimtmečiais psichologai, pedagogai ir psichiatrai atkreipė dėmesį į tai, kad vėlesniame amžiuje išlieka nemaža dalis vaikystėje išryškėjusių elgesio problemų, kurios daro neigiamą įtaką asmenybės savijautai ir adaptacijai (Nasvytienė, 2005).

Kaufmanas (2001) siūlo konstatuoti elgesio problemą tuomet, kai vaiko elgesys tam tikrose situacijose dažnai skiriasi nuo tikėtinų jo amžiaus vaikų reakcijų, neatitinka socialinės grupės taisyklių; tai pastebima įvairioje aplinkoje (šeimoje, darželyje, mokykloje); elgesys nekinta įprastu būdu auklėjant ir lavinant vaiką.

Neadekvatus vaiko elgesys išryškėja tam tikrose situacijose - socialiniuose konfliktuose, kurie pirmiausiai iškyla šeimoje, vėliau ikimokyklinėse įstaigose ir mokykloje. Taip atsiranda ir formuojasi socialinių - psichologinių veiksnių nulemtas elgesys (Radzevičienė, 1997).

Nasvytienės (2005) teigimu, nėra universalių raidos normų, tiksliai apibūdinančių priimtino elgesio ribas. Kiekvienas vaikas kartais supyksta, nekalba ar piktžodžiauja. Kita vertus kiekviena šeima ar socialinis sluoksnis taip pat skiriasi savo supratimu, kokį elgesį ar emocijų išraišką laikyti nepriimtina. Vienos šeimos gali toleruoti agresyvų vaiko elgesį kaip adekvačius savęs įvertinimo ženklus („mano vaikais turi mokėti pakovoti už save“), kitos savo vaikams neperka žaislinių ginklų, formuodamos pacifistines nuostatas.

Elgesio sunkumų prigimtį galima aiškinti ir klinikinės-didaktinės, ir socialinės-interakcinės paradigmu požiūriais. Medicininis požiūris vaikų elgesio sutrikimai sudaro atskirą

sutrikimų grupę, kurią pagal Tarptautinę ligų klasifikaciją (TLK-10, 1995) sudaro trys artimi savo prigimtimi ir pasireiškimo požymiais sutrikimai:

- aktyvumo ir dėmesio sutrikimas;
- opozicinis neklusnumo sutrikimas;
- elgesio ir emocijų sutrikimas.

Pagrindiniai elgesio sutrikimo požymiai – impulsyvumas, agresyvumas, nedėmesingumas, perdėtas aktyvumas – sutrikimo atveju būna akivaizdūs, tačiau būdami nespecifiniai patys savaime negali būti apibrėžti kaip patologiniai, kadangi natūraliai gali pasireikšti tam tikrais vaiko raidos etapais (Dervinytė-Bongarzoni, 2008). Thomas (2006) nurodo, kad vaikai, kurie turi elgesio problemų linkę elgtis impulsyviai, sunkiai kontroliuoja savo elgesį ir nesirūpina kitų jausmais. Jiems trūksta socialinių įgūdžių, konstruktyviai spręsti konfliktus, priimti sprendimus.

Pasaulinė sveikatos organizacija (PSO) socialinius įgūdžius apibūdina: tai gebėjimai prisitaikyti visuomenėje ir elgtis pozityviai, individų gebėjimas veiksmingai susidoroti su kasdienio gyvenimo poreikiais ir problemomis, socialiniai gebėjimai tai tokie gebėjimai, kurie jauniems žmonėms padeda išlaikyti psichinę sveikatą ir pasitikėjimą savo jėgomis, kai jie susiduria su gyvenimo realijomis.

Išskiriami tokie socialiniai įgūdžiai:

- Savęs pažinimas ir savigarba;
- Gebėjimas bendrauti;
- Gebėjimas priimti sprendimus;
- Gebėjimas spręsti konfliktus;
- Gebėjimas valdyti jausmus;
- Gebėjimas įveikti stresą;
- Gebėjimas atsisakyti;
- Kritinis ir kūrybinis mąstymas (WHO. Health Behaviour in School – Aged Children, 1998).

Socialiniai gebėjimai yra platesnis terminas, naudojamas apibūdinti vaiko socialiniams veiksams. Jis apibrėžia vaiko gebėjimą sukurti ir išlaikyti aukštą kokybės ir abipusiai atitinkančiais santykiais ir būtų išvengta neigiamo požiūrio ar kitų persekiojimo. (Welsh, Bierman, 2001). Socialinė kompetencija susijusi su socialiniais, emociniais, pažinimo įgūdžiais ir elgsena, kad įvyktų sėkminga socialinė adaptacija.

Gerai socialiniai įgūdžiai yra labai svarbūs sėkmingam gyvenimo funkcionavimui. Šie įgūdžiai leidžia mums žinoti, ką pasakyti, kaip priimti sprendimus, kaip elgtis įvairiose

situacijose. Vaikų teigiami socialiniai įgūdžiai, turi įtakos jų akademinės veiklos rezultatams, elgesiui, socialiniams ir šeimos ryšiams. Socialiniai gebėjimai yra susiję su mokyklos aplinka ir saugumu mokykloje (**Smart, Santon, 2001**).

Anot autorių nors dauguma vaikų išmoksta teigiamų socialinių įgūdžių kasdienėje sąveikoje su suaugusiais ir bendraamžiais, svarbu, kad pedagogai ir tėvai sustiprintų šį mokymąsi tiesioginiu ir netiesioginiu pastiprinimu. Reikia pripažinti, kad kai kurie vaikai gali išmokyti tokių elgesio būdų, kurie gali pakenkti jų vystymuisi ir saugumui.

Turėdami teigiamus socialinius įgūdžius vaikai turės galimybę priimti socialinius sprendimus, kurie sustiprins jų tarpasmeninius santykius ir leis sėkmingai mokytis mokykloje.

Teigiamus socialinius įgūdžius apima:

- Pozityvi ir saugi mokyklos aplinka.
- Vaiko gebėjimas priimti sprendimus ištikus krizei.
- Tinkami sprendimai agresijai ir nusivylimui.
- Vaikai, kurie prisiima asmeninę atsakomybę už savo elgesį (Smart, Santon, 2001).

Socialiniu požiūriu, vaiko netinkamas elgesys gali būti aiškinamas jo socialinės kompetencijos stygiumi. Vaiko elgesys gali būti nepriimtinas jį auklėjantiems asmenims. Toks vaikas įgyja neigiamą etiketę „neklaužada“, yra baudžiamas ir atstumiamas, ir taip dar labiau pastiprinamos jo netinkamo elgesio apraiškos (Dervinytė-Bongarzoni, 2008).

Autorė teigia, kad dažnai mokykloje pasitaikanti problema yra ta, kad į mokinius, turinčius elgesio problemų, žvelgiama kaip į nevykusius, sunkiai auklėjamus vaikus ir bandoma juos paveikti pastabomis, bausmėmis, griežta kontrole, neatsižvelgiant į priežastis.

Vaikai be išorinės pagalbos nesuvokia savo blogo elgsenos motyvų ir dažnai nesąmoningai elgiasi ne taip, kaip reikėtų. Imdami pavyzdį iš suaugusiųjų arba kitų juos įtakančių aplinkinių, jie elgiasi taip, kaip jiems atrodo geriausiai, arba taip, kokį elgesį stimuliuoja įtakingoji aplinka (Dvarionas 2002).

Kuo anksčiau bus koreguojamas socialinės rizikos šeimų vaikų elgesys, tuo anot Thomas, (2006), didesnė tikimybė, kad vaikas išmoks valdyti savo elgesį ir išvengti kai kurių socialiai nepageidautinų veiksmų.

Socialinės rizikos šeimų vaikų socialiai pageidautino elgesio mokymo tikslas yra ugdyti vaikus, tarpasmeninio bendravimo įgūdžių ir žinių, kurios yra vertingos suaugus, padėti jiems apsisaugoti nuo žalingo aplinkos poveikio. Žinios ir įgūdžiai gali būti perteikti įvairiais būdais, neatsižvelgiant į konkrečius metodus (Donnelly, 1997).

II. SOCIALINĖS RIZIKOS ŠEIMŲ VAIKŲ PROSOCIALAUS ELGESIO UGDYMO GALIMYBIŲ ANALIZĖ

2.1. Tyrimo organizavimas ir metodologija

Šiame darbe naudotas tyrimo metodas- kokybinis tyrimas turinio (content) analizė. Siekiant išsiaiškinti socialinės rizikos šeimų vaikų elgesio problemas pirmiausia buvo atliktas kokybinis pusiau standartizuotas tyrimas-interviu. Tidikio (2003) teigimu interviu gali būti standartizuotas, pusiau standartizuotas ir nestandartizuotas. Tai toks interviu, kuomet iš anksto numatomi būtini klausimai, tačiau procedūra ir klausimai standartizuojami iš dalies. Taip pašnėkesys išlieka neformalus ir atmosfera tarp tyrėjo ir respondento lieka laisvesnė.

Interviu yra abipusis sandėris tarp kalbančiojo ir atsakinėjančiojo. Interviu metodas naudingas tuo, kad gaunama ne tik išsami informacija apie respondento emocinius išgyvenimus, nuomonę apie tam tikrus reiškinius, tačiau taip pat galima labiau pažinti tiriamąjį, pamatyti jo emocijas ir reakcijas į aptariamus dalykus. Tai padeda labiau įsigilinti į nagrinėjamą temą ir susieti verbalinę informaciją su neverbaline (Tidikis, 2003).

Surinkti bei išanalizuoti vykdyto pedagoginio eksperimento naudingumą ir poveikį galima įvairiais būdais. Ugdymo rezultatams matuoti reikalingų testų standartizavimas Lietuvoje dar tik pradėtas, todėl tyrėjas pats kuria ir pasirenka sukurtą reikalingą matavimo būdą, kurį taiko tyrimuose, ugdymo rezultatams nustatyti (Bitinas, 2006). Kadangi rezultatų rinkimo metodai turi būti tokie patys, tiek prieš ugdymą, tiek po jo, siekiant adekvačiau įvertinti pokyčius, todėl ir ugdymo rezultatams matuoti, buvo pasirinktas pusiau struktūruotas interviu metodas bei turinio (content) analizė

Pusiau struktūrizuoto interviu struktūra buvo sudaryta atlikus operacionalizaciją (Dvarionas, 2002; Kairienė, 2002; Braslauskienė, Jonutyte, 2005; Barkauskaitė, 2007; Vyšniauskytė Rimkienė, 2008). Interviu klausimai sudaryti modifikuojant Achenbach (savijautos), Rosenberg (savęs vertinimo), Antonovsky (vidinės darnos) skalių kai kuriuos teiginius bei šio darbo autoriaus sudarytais klausimais. Buvo numatytos vertinimo sritys (diagnostinės sritys), kuriose galėjo išryškėti socialinės rizikos šeimų vaikų elgesio problemos. Kiekvienoje diagnostinėje srityje išskiriamos tam tikros klausimų grupės (tyrimo operacionalizacija ir klausimynas priede Nr. 1., Nr. 2.).

Interviu klausimai suskirstyti į šešias diagnostines sritis:

Pirmoji diagnostinė sritis skirta vaiko demografijai išsiaiškinti.

Antra - santykiams su tėvais nustatyti.

Trečia diagnostinė sritis – vaiko savijautai šeimoje išsiaiškinti.

Ketvirta - vaiko savivertei nustatyti.

Penkta diagnostinė sritis - mokyklos aplinkoje pasireiškiančiam elgesiui nustatyti.

Šešta – santykiams su draugais .

Tyrimo duomenys buvo apdoroti taikant empirinę turinio (content) analizę.

Visa turima informacija yra tyrimo metu gauta medžiaga, kuri pateikiama lentelėse. Visi respondentų atsakymai (teiginiai) buvo grupuojami. Kai kurios tiriamųjų mintys (teiginiai) turėjo bendrus požymius - rodiklius, kuriems buvo suteikiamas vienareikšmiškumas (empirinis indikatorius). Šie prasminiai vienetai buvo įvardijami kategorijomis, tokia forma gauti duomenys pateikiami lentelėse.

Tyrimas atliktas Šiaulių šv. apašt. Petro ir Pauliaus katedros parapijos vaikų dienos centre.

Susitikimo pokalbiai buvo užrašomi ranka, apklausos protokoluose, užrašomi lydimieji klausimai, respondentų atsakymai ir koduojami (visą interviu aprašą žiūrėti prieduose Nr. 5.).

Duomenims apdoroti pasirinktas turinio (content) analizės metodas. Vėliau suskaičiuoti ir interpretuoti kategorijų prasminiai vienetai. Kaip teigė Tidikis (2003), turinio (content) analizės metodas yra socialinės informacijos turinio kiekybinė analizė. Tai technika, leidžianti, objektyviai ir sistemiškai išnagrinėjus teksto ypatybes, daryti patikimas išvadas (Martišius, 1999).

Šio metodo esmė ta, kad teksto struktūroje išskiriami ir apibrėžiami statistinio stebėjimo vienetai, kurie yra užkoduojami ir perkeliama į teksto analizės matricą (Merkys 1995). Martišiaus (1999) teigimu analizės vienetas yra prasminė turinio dalis, traktuojama kaip elementas, kurį reikia priskirti kuriai nors kategorijai.

Išanalizavus visą turimą informaciją ir surinktą medžiagą, galima įvardinti pagrindines diagnostines sritis, kurios įtakoja vaiko elgesį ir yra neatsiejamos:

- Socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su tėvais;
- Socialinės rizikos šeimų vaikų savijauta šeimoje;
- Socialinės rizikos šeimų vaikų savęs vertinimas;
- Socialinės rizikos šeimų vaikai mokyklos bendruomenėje;
- Socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su draugais.

Išanalizavus duomenis, gautus kokybinio tyrimo metu, remiantis įvairiais šaltiniais: Gyvenimo įgūdžių ugdymo programa (2004); Bendrąja priešmokyklinio ugdymo ir ugdimosi programa (2002); Shapiro (1996), Konfliktai ir bendravimas, vadovas po konfliktų valdymo labirintą; Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos (2008). Parengta socialiai

pageidautino (prosocialaus) elgesio ugdymo programa. Buvo vykdomas pedagoginis eksperimentas.

Moksliniame darbe analizuojama socialinės rizikos šeimų vaikų prosocialaus elgesio problema, kaip svarbi asmens pozityvų psichologinį ir socialinį prisitaikymą lemianti sąlyga. Pateikiami ugdymo programoje dalyvavusių socialinės rizikos šeimų vaikų pedagoginio ugdymo duomenys. Kategorijų duomenys buvo lyginami prieš ir po ugdymo.

Subjektyviems socialinės rizikos šeimų vaikų, prosocialaus elgesio ugdymo programos veiksmingumo vertinimams, kaip monitoringas, buvo įvesti mokytojų pagyrimai pasiekimų knygelėse.

Duomenų valiavimui buvo pasirinktas ekspertų metodas. Duomenų valiavime dalyvavo vienas ekspertas, kuris išgiliojo kategorijas ir teiginius. Atsižvelgiant į eksperto pastabas buvo pakoreguoti kai kurių kategorijų pavadinimai, pergrupuoti teiginiai.

Ugdymo programos organizavimas ir ugdytinių imtis.

Ugdomajam eksperimentui iš vaikų dienos centro lankančių vaikų buvo pasirinkti dešimt socialinės rizikos šeimų vaikų. Tarpusavyje panašūs amžiaus, gyvenimo sąlygų ir požiūrio į savo elgesį bei santykius su bendraamžiais, tėvais, mokytojais vertinimo aspektais. Tyrime dalyvavusią grupę sudarė Šiaulių šv. apašt. Petro ir Pauliaus katedros parapijos vaikų dienos centrą lankančios 10 socialinės rizikos šeimų vaikai. Ugdymo programa vykdyta su vaikų dienos centrą lankančiais 8-12 metų socialinės rizikos šeimų vaikais, tyrimo metodas- pedagoginis eksperimentas.

Socialinės rizikos šeimų vaikams keturis mėnesius (2010-09-2011-01) po dvi valandas per savaitę buvo vedami ugdomieji užsiėmimai pagal socialiai pageidautino elgesio ugdymo programą, iš viso 23 užsiėmimai. Kai kurios temos buvo per plačios, kad jas būtų galima išanalizuoti vieno užsiėmimo metu, todėl kai kurie užsiėmimai susideda iš dviejų dalių (ugdymo programos užsiėmimų lentelė ir visą ugdymo programos aprašą žiūrėti prieduose Nr. 3; Nr. 4.). Individualus interviu atliktas prieš pedagoginę ugdymo programą ir po ugdymo. Atliekant tyrimus tiek prieš ugdymo programą, tiek po jos, grupėje buvo taikyta ta pati tyrimo metodika (pusiau struktūruotas interviu ir turinio (content) analizė). Pasak Justickio, Naviko (1995), bendraujant su vaiku, svarbu įvertinti jo bruožų individualumą, pažinti ir išnaudoti tas psichofiziologines, psichikos savybes, kurios skatintų efektyvų bendravimą. Remiantis šiuo faktu, atliekant ugdomąjį eksperimentą, užduočių nagrinėjimo apimtys buvo parenkamos atsižvelgiant į vaikų amžiaus ypatumus, individualius ugdytinių poreikius, interesus, turimas žinias ir įgūdžius. Atliekant ugdomąjį eksperimentą vadovautasi aiškumo, savanoriškumo, anonimiškumo, konfidencialumo, geranoriškumo principais. Su socialinės rizikos šeimų vaikais buvo derinama laikas, trukmė, kada vyks apklausa ir užsiėmimai.

Trumpas prosocialaus elgesio ugdymo programos aprašas.

Kuriant socialiai pageidautino elgesio ugdymo programą, buvo orientuojamasi į socialinės rizikos šeimų vaikų bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžių tobulinimą, į ugdytinių skatinimą bendrauti tiek su bendraminčiais, tiek su skirtingų požiūrių žmonėmis. Taip pat įtrauktos užduotys, kuriomis siekta stiprinti vaikų pasitikėjimą savimi ir savo galimybėmis, didinti savivertę bei formuoti savęs, kaip reikalingo ir vertingo asmens, suvokimą. Dėmesys skiriamas adekvataus požiūrio į save ir kitus formavimui, teigiamų savybių įvardijimui bei jų stiprinimui. Konstruktiviai spręsti išskylančias problemas, socialiai priimtino elgesio, skatinama jų saviraiška ir kūrybiškumas, buvo organizuojami pokalbiai – diskusijos, filmo peržiūra ir jo aptarimas, be to, socialiai pageidautino elgesio ugdymo programa buvo grindžiama veiksmingo, save įtvirtinančio elgesio ugdymu, išskiriant šiuos aspektus:

- ugdytiniai skatinami analizuoti savo ir kitų žmonių elgesį;
- formuojamas save įtvirtinantis elgesys, mokant juos pasirinkti adekvatų situacijai elgesio būdą;
- derinti savo ir kitų žmonių požiūrius konfliktinėse situacijose, jas nagrinėti ieškant galimų išeičių ir priimti atsakingus sprendimus.

Manoma, kad šie aspektai tarpusavyje susiję ir yra vienodai svarbūs socialinės rizikos šeimų vaikų socialinei raidai ir sėkmingai adaptacijai. Visa tai leido pasiekti prognozuojamų vaikų savęs, savo elgsenos bei santykių su tėvais, mokytojais, bendraamžiais vertinimo pokyčiams vystytis pozityviaja linkme. Be to, buvo remtasi nuostata, kad tokio pobūdžio programa ne tik gerina socialinės rizikos šeimų vaikų tarpasmeninių santykių su aplinkiniais kokybę ir daro poveikį elgesio kaitai pozityvia linkme, tačiau ir keičia pačių ugdytinių požiūrį į savo elgesį bei santykius su aplinkiniais, taip pat suteikia galimybę užsiėmimų metu įgytus gebėjimus ir įgūdžius taikyti įvairiose gyvenimo situacijose.

Šių užsiėmimų tikslas per socialinės rizikos šeimų vaikų patirtį ugdyti socialiai pageidautiną (prosocialų) elgesį. Užsiėmimų pagrindas - vaikų patirtis, jų priimami sprendimai, namų darbai, diskusijos. Didžiausias dėmesys šioje ugdymo programoje buvo skiriamas vaikų nuomonei, priimamiems sprendimams, pasiūlymams. Per vaidybą buvo siekiama atskleisti ne tik kūrybiškumą, bet ir įžvalgumą, sąmoningumą.

Socialiai pageidautino (prosocialaus) elgesio programos santrauka

1. Užsiėmimas. Savęs pažinimo kompetencija.

Užsiėmimo tikslas: savęs pažinimas, nustatyti ir pripažinti emocijas; tikslaus savęs suvokimą; pripažįstant privalumus, poreikius ir vertybes; savarankiškumo ugdymas.

Pirmo susitikimo metu vaikų dienos centro lankytojai supažindinami su „Prosocialaus elgesio“ ugdymo programa, jos trukme, tikslais ir uždaviniais. Grupės taisyklių sukūrimas.

2. Užsiėmimas. Socialiai pageidautino elgesio apibrėžimas.

Užsiėmimo tikslas: supažindinti ugdytinius su „Socialiai pageidautino (prosocialaus)“ elgesio sąvoka. Išanalizuoti kuo skiriasi geras ir blogas elgesys. Vaikų nuomonė, kas yra žmogaus elgesys. Pokalbio metu atskleisti vaikui netinkamo elgesio sampratą. Padėti vaikui pamatyti, koks elgesys yra atstumiantis, o koks geras.

3. Užsiėmimas. Agresyvus elgesys, patyčios. (I. dalis).

Užsiėmimo tikslas: padėti ugdytiniams išmokti analizuoti agresyvią situaciją, išmokti atpažinti agresiją, nustatyti ją sukėlusias priežastis.

Diskusija. Metodo „Minčių lietus“ pagalba paskatinti ugdytinius apibūdinti agresyvaus elgesio, patyčių sąvokų sampratą. Mokymasis situaciją spręsti ne jėga, o žodžiu. Ugdytinių patirtis, patyčius patyčias.

4. Užsiėmimas. Agresyvus elgesys, patyčios. (II. dalis).

Užsiėmimo tikslas: ugdyti vaikų gebėjimą socialiai priimtiniu būdu spręst patyčias, agresiją.

Ant didelio popieriaus lapo nupiešiame medį tai -planas. Kiekviena medžio šaka – kovos prieš patyčias žingsnelis. Penki žingsniai, kaip apsisaugoti nuo bendraamžių agresijos, patyčių.

5. Užsiėmimas. Savitvarda, savikontrolė.

Užsiėmimo tikslas: supažindinti vaikus su savitvardos, savikontrolės sąvokomis, išsiaiškinti kodėl žmogui reikia save kontroliuoti, kas atsitiktų jei nebūtų savitvardos ir savikontrolės. Savęs valdymas: impulsų kontrolė, streso valdymas; motyvacija, drausmė; tikslo siekimas, organizaciniai įgūdžiai. Ugdyti vaikų savitvardą, savikontrolę frustracijos metu. Paaikinti asmeninės atsakomybės svarbą. Ugdyti gebėjimą susivaldyti įprastose nedidelės įtampos situacijose, riboti kai kuriuos norus bei įgeidžius.

6. Užsiėmimas. Estų režisieriaus Ilmar Raag 2007 metų kino filmo „Klasė“ atskirų fragmentų peržiūra ir analizavimas.

Užsiėmimo tikslas: parodyti vaikams, kad smurtu ir agresija problemos neišspręsi.

Kino filmo analizė.

7. Užsiėmimas. Nepageidaujami išsireiškimai (įžeidžiantis elgesys). (I dalis)

Užsiėmimo tikslas: Paaikinti ugdytiniams, kad nepageidaujami išsireiškimai nėra tiesioginiai įžeidinėjimai, tačiau jie gali žėisti. Pagrindinė taisyklė: neatsimokėti tuo pačiu. Šią taisyklę užrašyti ant lentos. Pokalbis- diskusija. Vaikų nuomonė, kokie išsireiškimai jų manymu gali įžeisti žmogų. Pateikti pavyzdžių: įvairios pravardės, juokeliai, šaipymasis. Ugdytinių nuomonė.

8. Užsiėmimas. Nepageidaujami išsireiškimai (provokuojantis elgesys). (II dalis)

Užsiėmimo tikslas: išanalizuoti kas yra nepageidaujamas provokuojantis elgesys, jo požymiai.

Provokuojamo elgesio pavyzdžiai, kaip atskirti pajuokavimą nuo provokuojamo elgesio.

9. Užsiėmimas. Elgesys nesėkmės atveju.

Užsiėmimo tikslas: išanalizuoti ugdytinių elgesį kai nesiseka, kokių priemonių reikia imtis nesėkmės atveju.

Diskusija. Paprašyti, kad vaikai prisimintų kokį nors įvykį, kuris nebuvo sėkmingas, užvaldę jausmai, vaiko elgesys tuo metu. Veiksmai, kurių reikia imtis nesėkmės atveju, ugdytinių pasiūlymai. Pasakos kūrimas pagal pasiūlytą pradžią.

10. Užsiėmimas. Atsakomybės už savo elgesį didinimas.

Užsiėmimo tikslas: ugdyti gebėjimą orientuotis, prisitaikyti ir lanksčiai elgtis įvairioje socialinėje aplinkoje ar situacijose: namie, grupėje (prisiimti atsakomybę už savo elgesį). Ugdyti vaiko savo tesėti žodį, atlikti įsipareigojimus. Kas yra atsakomybė.

Supažindinti ugdytinius su temperamento tipais (sangvinikas, cholericas, melancholikas, flegmatikas).

11. Užsiėmimas. Bendravimas be pykčio.

Užsiėmimo tikslas: pykčio kontrolė, ugdyti gebėjimą bendrauti be pykčio. Ugdyti supratimą, kad nemalonūs jausmai ateina nekviesti, kad nusiramimui reikalingos tikslingos pastangos.

Diskusija: ugdytinių patirtis bendraujant su aplinkiniais. Ko reikia, kad santykiai neperaugtų į agresiją. Atsipalaidavimo metodų žinojimas ir mokėjimas juos taikyti.

12. Užsiėmimas. Vaikų teigiamas elgesys (kultūringas elgesys).

Užsiėmimo tikslas: ugdyti vaikų kultūringą elgesį, supažindinti su kultūringo elgesio požymiais.

Ant lentos užrašyti kultūringo (teigiamo) elgesio požymius. Mokymasis kultūringai elgtis ne tik su tėvais, pedagogais, bendraamžiais, bet ir su gyvūnais, augalais, daiktais, žaislais.

13. Užsiėmimas. D. Tamošiūno pasakų: „Neklusnioji varlytė“ ir „Nyktuko Močio atgaila“ skaitymas.

Užsiėmimo tikslas: pasakų pagalba ugdyti supratimą kodėl reikia būti smalsiam, bet atsargiam.

Pavesti vaikams perskaityti pasakas. Pasakų analizė.

14. Užsiėmimas. Pagarbus ir nepagarbus elgesys.

Užsiėmimo tikslas: ugdyti pagarbų elgesį, supratimą, kad pagarbiai elgtis reikia ne tik su suaugusiais, bet ir su bendraamžiais. Palaikyti ir plėtoti vaiko gebėjimus gerbiant kitus, išsakyti ar kitaip išreikšti savo jausmus, nuomonę, teises, sumanymus, siekius. Skatinti suprasti ir vertinti, kas yra gera ir kas bloga; numatyti poelgių pasekmes sau ir kitiems; skatinti jautrumą ir norą padėti kitam; gerbti ir pripažinti kito teisę elgtis savaip.

15. Užsiėmimas. Posakiai apie elgesį.

Užsiėmimo tikslas: kūrybinio mąstymo ugdymas.

Diskusija, ką kiekvienas posakis reiškia, ko moko?

16. Užsiėmimas. Kaip elgtis, kad išlaikytum pasitikėjimą ?

Užsiėmimo tikslas: pasitikėjimo sampratos ugdymas. Vertybių svarbos elgesiui ir savijautai įsisąmoninimas. Svarbiausių asmeninių vertybių žinojimas.

Diskusija: Kas yra pasitikėjimas, vaikų samprata. Kodėl reikia, kad tavimi pasitikėtu; Kaip elgtis, kad neprarastum pasitikėjimo? Vertybių svarbos elgesiui ir savijautai įsisąmoninimas. Svarbiausių asmeninių vertybių žinojimas.

17. Užsiėmimas. Kaip geriau suprasti savo elgesio priežastis?

Ugdymo tikslas: ugdyti vaikų savistabą, stebėti savo elgesį, jį analizuoti.

Ant lentos užrašyti teiginį: Pasirinkti geriausią elgesio būdą gali tik savo elgesio priežastis suprantantis žmogus. Parašyti vaikų pakomentuoti šį teiginį. Ant popieriaus lapo vaikai surašo savo elgesį tą dieną. Diskusija. Kas skatina toki elgesį? Vaikų nuomonė.

18. Užsiėmimas. Vaiko pasitikėjimo savimi stiprinimas.

Užsiėmimo tikslas: pasitikėjimo savimi stiprinimas, supratimą, kad kiekvienas yra skirtingas ir unikalus. Pasitikėjimo savimi samprata. Pavesti vaikams išvardinti savo gebėjimus. Atkreipti ugdytinių dėmesį į jų pasitikėjimą savimi. Klausimai: ką naujo vaikas sužinojo apie save, kokie gebėjimai jam buvo nežinomi?

19. Užsiėmimas. Elgesio problemų sprendimo būdai.

Ugdymo tikslas: konstruktyvus problemų sprendimas Padėti vaikui pačiam rasti būdą spręsti savo problemas. Kartu su ugdytiniais sudaryti jų netinkamų poelgių sąrašą (ne daugiau trijų keistinių savybių). Išskirti vieną pagrindinę elgesio problemą (kurią vaikas norėtų keisti). Vaikų pasiūlymai kaip galima būtų spręsti problemą. Juos užrašyti

20. Užsiėmimas. Tarpusavio konfliktai. Bendravimas be agresijos.

Ugdymo tikslas: ugdyti vaikus konstruktyviai spręsti konfliktus, išmokti bendrauti be agresijos
Priemonės: kortelių su konfliktinėmis situacijomis rinkinys (pavyzdžiui, nutrūkusi draugystė, pravardžiavimas, priekabiavimas, melavimas ir kt.). Metodo „Minčių lietus“ pagalba paskatinti vaikus aptarti klausimus. Įvertinti kasdienes konfliktines situacijas bei savo būseną jų metu, Rasti taikius kasdienio konflikto sprendimo būdus. Aptarti su ugdytiniais kokios bendravimo formos dominuoja bendraamžių tarpe.

21. Užsiėmimas. Problemos sprendimo žingsniai.

Užsiėmimo tikslas: savarankiškas problemų sprendimas, rasti taikius problemų sprendimo būdus. Nustatyti problemą, ją tiksliai apibrėžti. Problemos sprendimas. Vaikų pasiūlymai problemoms spręsti.

22. Užsiėmimas. Socialiai pageidautino elgesio taisyklių kūrimas.

Užsiėmimo tikslas: skatinti vaikus laikytis elgesio taisyklių.

Pavesti, kad kiekvienas vaikui sugalvotų po tris prosocialaus (pageidautino) elgesio taisykles. Ant didelio popieriaus lapo nupiešti medį, ant šakų pakabinti lapus, į kuriuos vaikai surašė socialiai pageidautino elgesio taisykles. Taisykles pakabinti matomoje vietoje.

Diskusija: kodėl būtent tokias taisykles vaikai užrašė, paprašyti pakomentuoti. Kodėl reikia elgtis pagal nustatytas taisykles, kas atsitiktų, jei žmonės nesilaikytų taisyklių.

23. Užsiėmimas. Ugdymo programos užbaigimas.

Užbaigiant „Socialiai pageidautino elgesio“ ugdymo programą prisiminti temas, kurios buvo išdėstytos per visą programos laikotarpį. Ugdymo programos rezultatų aptarimas. Atsisveikinimas.

1 lentelė

2.2. Duomenys apie respondentus

Vardas	Amžius	Charakteristika
Domas*	8 m.	Judrus, sunkiai dėmesį sukonzentruojantis vaikas. Į užduodamus klausimus atsakinėjo trumpai, neslėpdamas savo karčios gyvenimiškos patirties. Berniukas yra iš gausios šeimos, mama su tėčiu išsituokusi, viena augina keturis mažamečius vaikus. Vaikas auga šeimoje, kurioje vartojamos fizinės bausmės, jam tenka atsakyti už daugelį dalykų, nes šeimoje jis vyriausias. Berniukas savo elgesį apibūdina kaip sudėtingą, sutrikusį. Šiuo metu mama nedirba.
Gerda	12 m.	Uždaro būdo, liūdnuo veido bruožų, sunkiai renkanti žodžius, kuo tiksliau norėdama apibūdinti savo būseną kartais nuklysdavo į gilius gyvenimo apmąstymus. Mergaitė augo sudėtingomis sąlygomis, mama jai nuolat kartodavo, kad jos nelaukė, nemylė. Vaikas auga stokodamas šilumos ir meilės, patiria vienišumo jausmą. Tėčio nepažįsta, auga tik su mama. Mama daug dirba naktimis, mergaitė dažnai būna viena.
Giedrius	12 m.	Sunkaus būdo, turintis elgesio ir emocijų sutrikimus, sunkiai sukonzentruojantis dėmesį. Apie savo elgesį kalba trumpai - „esu blogas“. Pokalbis su juo buvo ilgas ir emociškai sunkus, vaikas daug pasakojo apie savo netinkamą elgesį, konfliktus su mama, mokytojais. Tėčio berniukas neturi, auga tik su mama. Mama turi neįgalumą, dirba keletą valandų per dieną.
Donatas	11m.	Uždaro būdo, sunkiai renkantis žodžius, susigūžęs vaikas. Jo mama alkoholikė, tėvas kartu negyvena. Berniukas turi dar keturis brolius su kuriais nepalaiko jokio ryšio, auga su močiute. Močiutė yra senyvo amžiaus, vaikas dažnai jos neklauso, skriaudžia ją. Jam dažnai pasireiškia agresija, neapykanta kitiems vaikams. Berniukas noriai pasakojo apie savo santykius su aplinkiniais.
Gediminas	10 m.	Lėtas, nesavarankiškas, vaikų atstumtas berniukas. Jis auga daugiavaikėje šeimoje, kurioje yra ir tėtis ir mama, vyresnė sesė ir brolis. Kalbėdamas apie šeimą ir joje taikomas bausmes, vaikas pradėjo verkti. Elgesio problemų berniukas neturi, tačiau dažnai patiria bendraamžių patyčias. Tėtis dirba, mama neturi darbo. Santykiai su sese ir broliu nekonfliktiški.
Laurynas	10m.	Sunkaus būdo, neprognozuojamo elgesio vaikas. Jam yra nustatytas elgesio ir emocijų sutrikimas. Tai konfliktiškas, savo

		emocijų nemokantis valdyti vaikas. Šeimoje yra tik mama ir jaunesnis brolis. Mama yra alkoholikė, vaikas dėl to labai išgyvena, todėl dažnai pratrūksta, mušasi, keikiasi, skriaudžia mažesnius vaikus, bėga iš namų. Atsakinėdamas į klausimus dažnai ilgai pagalvodavo tik tuomet atsakydavo. Mama niekur nedirba, prarado darbą dėl alkoholio vartojimo, ji dažnai naudoja fizines bausmes prieš savo vaikus.
Agnė	11m.	Mergaitė auga kartu su mama, tėtis gyvena atskirai. Ji yra impulsyvi, dažnai įsivelia į muštynes. Pokalbis vyko sklandžiai, mergaitė buvo pakankamai atvira. Mama dirba.
Mindaugas	12m.	Labai švelnus, nuoširdus, atviras, daugelio vaikų atstumtas ir nesuprastas vaikas. Pokalbio metu daug nuoskaudų išsakė savo draugų atžvilgiu. Patyčios - pati skaudžiausia vaiko tema, mamos spaudimas siekti aukštų mokslo rezultatų berniukui sukuria įtampos lauką. Šeimoje vaikas auga vienas, mama su tėčiu išsituokusi, gyvena su patėviu. Mama dirba.
Goda	8m.	Išdykusi ir nepaklusni, kaip pati save apibūdina. Su mergaite pokalbis vyko sklandžiai, mergaitė atvirai pasakojo apie santykius su mama, apie savo elgesį. Mergaitės mama niekur nedirba, su tėčiu išsituokusi, viena augina keturis mažamečius vaikus.
Saulius	9m.	Tai guvus, protingas vaikas. Pokalbis vyko labai sklandžiai, daugelį dalykų berniukas papasakojo atvirai, nieko neslėpdamas. Vaikas nurodė, kad turi elgesio problemų ir kaip sunku save kontroliuoti. Berniukas auga su mama, tėtis kartu negyvena, retai bendrauja su vaiku, šeimoje yra vyresnė sesė. Mama dirba.

* respondentų vardai pakeisti

Interviu dalyvavo dešimt, socialinės rizikos šeimų vaikų lankančių vaikų dienos centrą.

Ugdytiniai pasirinkti patogiosios atrankos būdu, socialinės rizikos šeimų vaikai, tarpusavyje panašūs amžiaus, gyvenimo sąlygų ir požiūrio į savo elgesį bei santykius su bendraamžiais, tėvais, mokytojais vertinimo aspektais. Programa vyko sklandžiai, vaikai noriai dalyvavo joje, su užsidegimu atlikdavo namų darbus, laukė susitikimų. Jau po keleto mėnesių jautėsi programos veiksmingumas. Vaikai rodė savo pasiekimų knygutes, kuriose puikavosi pagyrimai už gerą elgesį, susitvardymą.

Individualaus interviu aplinka. Apie vykdomą ugdymo eksperimentą ir individualius pokalbius informuoti vaikų tėvai, gavus tėvų sutikimą apklausti dešimt 8- 12 metų amžiaus socialinės rizikos šeimų vaikai, lankantys dienos centrą.

Pokalbiai vyko kabinete, kur respondantai mėgsta užsukti, jie gerai jaučiasi dienos centre, todėl ir interviu buvo paprastas, atviras ir nuoširdus. Pokalbiai vyko prie uždarytų durų, todėl niekieno netrukdomi vaikai galėjo išsakyti savo mintis..

Analizuojant tyrimo duomenis prieš ugdymo programą labiausiai pastebimi vaikų ir tėvų konfliktiniai santykiai, socialinės rizikos šeimų vaikai nurodė, kad tėvai jais ne visuomet domisi.

Tyrimo dalyvavusių vaikų psichologinė savijauta nėra gera, daugelis respondentų patiria baimę, nerimą, mažai kalbasi su tėvais.

Tyrimo metu paaiškėjo, kad vaikai daugiausiai problemų turi mokykloje, čia jiems ir neįdomu, jaučiasi skriaudžiami mokytojų ir bendraklasių.

Santykiuose su draugais respondentai pagrindinę bendravimo formą nurodė agresyvių elgesį, patyčias.

Sutrikęs elgesys, nenuoširdūs santykiai šeimoje, sudėtingi santykiai su draugais, patiriamos patyčios visą tai suponuoja neigiamo elgesio perspektyvas rizikos šeimų vaikams.

2.3. Ugdymo procese dalyvavusių socialinės rizikos šeimų vaikų tyrimo duomenų analizė pagal išryškėjusias diagnostines sritis

Prieš pedagoginį eksperimentą buvo atliktas kokybinis tyrimas interviu. Tyrimui atlikti pasirinktas interviu metodas, kurio pagalba gauti socialinės rizikos šeimų vaikų elgesio su tėvais, savijauta šeimoje, savęs vertinimas, socialinės rizikos šeimų vaikai mokyklos bendruomenėje, santykiai su bendraamžiais diagnostinių sričių duomenys.

Išanalizavus duomenis, tiriamųjų teiginiai, kurie turėjo bendrus požymius, rodiklius jiems buvo suteikiamas vienareikšmiškumas (empirinis indikatorius). Visi respondentų atsakymai (teiginiai) grupuojami. Šie prasminiai vienetai sujungti į kategorijas. Gauti duomenys pateikiami lentelėse.

2 lentelė

Diagnostinė sritis. Socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su tėvais (n=10)

Nr.	Kategorija	Empirinių indikatorių (teiginių) pavyzdžiai	Teiginių skaičius
□□	Destruktyvus konfliktų sprendimas, taisyklių laužymas	<i>Dažnai konfliktuoju, neklausau. * Su močiute aš pykstuosi, dažnai pykstu. Ne visada laikausi, ne visada noriu jų laikytis. Beveik nesikalbu, nes dažniausiai būnam susipykę. Nesilaikau, man taisyklės nepatinka. Stengiuosi laikytis, bet ne visada išeina. Baudžia, neleidžia į lauką. Baudžia, neleidžia į kambarį, būnu vonioje. Apšaukia, nekalba su manimi. Stato į kampą, muša. Liepia klauptis, sėdėti tualete tamsoje. Baudžia, gaunu diržo. Pati pasiūlau sau bausmę, būnu sau griežta.(...)</i>	34
□□	Tėvų ir vaikų tarpusavio bendravimo problemos	<i>Šiaip nesikalbu su niekuo, palaikau viduje ir viskas praeina. Ne, nes aš su ja nenoriu kalbėti. Kai nepatinka atsikalbinėju, šaukiu. Dažnai būnu grubus. Pykstamės, nes mama geria. Ne visada geri, mama ne visada mane supranta. Paguodžia, bet ne visada, dažniausiai kaltina. Su mama, ne (nesikalba). Ne visada, aš nemėgstu pasakot. Daugiausia iš VDC darbuotojų (sulaukia palaikymo).(...)</i>	27
□□	Tėvų ir vaikų pasitikėjimo vienas kitu trūkumas	<i>Nežino, nes aš pabėgu nuo jos (mamos). Domisi, bet kartais aš nesakau kur būnu, nenoriu. Kai kada nežino, nes aš ne visada sakau. Domisi, bet ne viskas jai rūpi. Ne visada, tik kai man paskambina tada pasakau kur ir su kuo būnu. Tik kai kada. Kai kada nežino, nes aš ne visada sakau. (...)</i>	26

☐☐	Tėvų nedalyvavimas vaikų laisvalaikyje	<i>Dažniausiai atostogaujame namie. Mes neatostogaujame. Aš būnu tik kieme arba VDC. Atostogavome keletą kartų, bet labai seniai. Kartais su mama einam į parduotuvę, pasivaikščirot neišeinam, žaisti mama nemėgsta. Su močiute ne, ji juk sena, mama geria. Einame į prekybos centrą, bet taip tai būnu kieme(...)</i>	21
☐☐	Tėvų abejingumas vaikų pasiekimams	<i>Nepadeda, nes aš viską moku. Dažniausiai liepia pačiam galvot. Nepadeda, aš pats ruošiū. Ne, pamokas aš ruošiū vaikų dienos centre. Visada pažiūri pažymių knygutę.(...)</i>	7

* respondentų kalba netaisyta.

Daugelis pedagogų ir psichologų tvirtina, kad šeima yra vienas iš esminių faktorių, kurie lemia vaiko asmenybės vystimąsi. Šeima, jos gyvensena, bendravimas ir yra ta lemtingoji socialinė aplinka, kuri daro ypatingą įtaką vaiko elgesiui. Šeimoje vaikas gauna tai, ko niekas kitas negali suteikti, - būtent – jį mylėti, juo rūpintis, tikėti, jį gerbti, džiaugtis jo daroma pažanga. (Beresnevičienė, Kanienė, 2000). Šeima turi būti ta aplinka, kurioje vaikas jaustųsi absoliučiai saugiai. Sveika, morali šeima – patikimiausias paramos šaltinis, geriausia priedanga kur galima „pasislėpti“ nuo išorinio pasaulio pavojų, pailsėti, atgauti fizines ir dvasines jėgas (Pileckaitė- Markovienė, Lazdauskas, 2007).

Kai tėvai savęs tinkamai nevertina, jie negali tinkamai vertinti ir savo vaikų. Žemos savivertės savybes turintys tėvai dažnai įdiegia jas savo vaikams, dėl to šie vėliau panašiai elgiasi (Pikūnas, Palujanskienė, 2000).

Kategorija. Destruktyvus konfliktų sprendimas, taisyklių laužymas. Socialinių įgūdžių stoka trukdo tėvams tinkamai pasirūpinti savo vaikais. Tai šeimoje kylančių konfliktinių situacijų, kurios traumuoja bręstančią vaiko psichiką, priežastis. Vykstant nuolatiniams konfliktams, susiaurėja arba visai išnyksta galimybės ugdyti ir tenkinti vaiko psichosocialinius poreikius (Leliūgienė, 2003).

Teiginių (34) analizė (žr. 2 lentelę) parodė, kad socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su artimaisiais dažnai būna konfliktiški: „beveik nesikalbu, nes dažniausiai būnam susipykę“, „dažnai konfliktuoju, neklausau“, šeimose vyrauja emociškai nestabili atmosfera, „su močiute aš pykstuosi, dažnai pykstu“. Interviu dalyvavę socialinės rizikos šeimų vaikai nurodė, kad nesilaiko tėvų nustatytų taisyklių: „ne visada laikausi, ne visada noriu jų laikytis“, už taisyklių nesilaikymą sulaukia bausmės: „baudžia, neleidžia į kambarį, būnu vonioje“. Socialinės rizikos šeimos savo vaikus auklėja ne pačiais tinkamiausiais metodais, šaukia, ignoruoja juos: „apšaukia, nekalba su manimi“. Tėvai savo vaikų netinkamam elgesiui koreguoti taiko neadekvačias fizines bausmes: „stato į kampą, muša“, „liepia klauptis, sėdėti tualete tamsoje“, „baudžia, gaunu diržo“. Vaikai patys siūlo tėvams juos nubausti: „pati pasiūlau sau bausmę, būnu sau griežta“.

Išanalizavus teiginius galima daryti prielaidą, socialinės rizikos šeimose vyrauja priešiški santykiai, vaikai nesilaiko tėvų nustatytų taisyklių, šeimose vaikams taikomos griežtos, neadekvačios bausmės.

Kategorija. Tėvų ir vaikų tarpusavio bendravimo problemos. Geri santykiai šeimoje sąlygoja sėkmingą vaiko asmenybės vystimąsi, tuo tarpu komplikuoti šeimos santykiai dažnai formuoja neigiamus vaiko psichikos bruožus: nepasitikėjimą kitais žmonėmis, agresyvumą, uždaramą. Komplikuoti santykiai šeimoje yra įvairių emocinių problemų priežastis (Beresnevičienė, Kanienė, 2000).

Tyrimo metu buvo siekiama išanalizuoti socialinės rizikos šeimų ir vaikų bendravimo ypatumus. Teiginiuose (27) atsiskleidė, kad vaikai retai pasikalba su tėvais, nesulaukia jų palaikymo: „šiai nesikalbu su niekuo, palaikau viduje ir viskas praeina“, ne visi vaikai nori kalbėti su savo tėvais: „ne, nes aš su ja nenoriu kalbėti“. Teiginiuose išryškėjo socialinės rizikos šeimų vaikų priešiškumas tėvams: „kai nepatinka atsikalbinėju, šaukiu“, „dažnai būnu grubus“. Šeimoje komplikuoto bendravimo priežastys dažnai yra meilės, rūpesčio, tėvų priežiūros stoka, vaikų žeminimas, fizinės bausmės, aiškių elgesio ribų nebuvimas, nepastovi šeimos struktūra.

Išanalizavus teiginius, išryškėjo socialinių gebėjimų stoka t.y. gebėjimo bendrauti, šeimos narių priešiškumas, atskleidė, kad socialinės rizikos šeimų vaikai nesulaukia palaikymo iš savo šeimos narių, jaučiasi atstumti ir nereikalingi.

Kategorija. Tėvų ir vaikų pasitikėjimo vienas kitu trūkumas. Interviu metu išryškėjo teiginiai (26), kurie parodė, kad dažnai socialinės rizikos šeimos, respondentų teigimu, nežino kur ir su kuo būna jų vaikas: „nežino, nes aš pabėgu nuo jos“, pasitikėjimas vienas kitu taip pat yra komplikuotas „domisi, bet kartais aš nesakau kur būnu, nenoriu“, „domisi, bet ne viskas jai rūpi“. Nors iš tėvų, nesėkmės atveju sulaukia paguodos, bet dažniau tėvai vaikus linkę kaltinti: „paguodžia, bet ne visada, dažniausiai kaltina“. Šioje kategorijoje išryškėjo teiginiai pagal kuriuos galima daryti prielaidą, kad tėvams trūksta socialinių bendravimo gebėjimų, gebėjimų spręsti konfliktus. Teiginiuose išryškėjo, kad tėvai nesidomi savo vaikais, vaikai nekontroliuoja savo elgesio, iškilusius konfliktus sprendžia pabėgdami nuo tėvų. Analizuojant tyrimo rezultatus matyti, kad visi veiksniai, nulėmę nepalankių situacijų formavimąsi socialinės rizikos šeimose, yra tarpusavyje susiję ir dažnai sąlygoja vienas kitą, konfliktų sprendimai, šeimos narių tarpusavio bendravimo ypatumai, pasitikėjimas vienas kitu.

Kategorija. Tėvų nedalyvavimas vaikų laisvalaikyje. Socialinės rizikos šeimos su savo vaikais laisvalaikį leidžia atskirai, dauguma respondentų teiginiuose (21) nurodė, kad laisvalaikį leidžia vieni kieme, kartu retai atostogauja arba išvis neatostogauja, tai atsispindi teiginiuose: „dažniausiai atostogaujame namie“, „mes neatostogaujame“, „aš būnu tik kieme arba VDC“, „atostogavome keletą kartų, bet labai seniai“.

Išanalizavus teiginius galima teigti, kad socialinės rizikos šeimos mažai dėmesio skiria savo vaikams laisvalaikiu ir atostogų metu.

Kategorija. Tėvų abejingumas vaikų pasiekimams. Dažnai socialinės rizikos šeimos turi menką išsilavinimą, vartoja alkoholį, todėl manoma, kad mažai dėmesio skiria vaikų pamokų ruošai. Interviu metu buvo siekiama atskleisti ar socialinės rizikos šeimos padeda savo vaikams pamokų ruošoje. Tyrimo metu išryškėjo, kad ne visada vaikai iš tėvų sulaukia pagalbos pamokų ruošoje, tai atsispindi 7 teiginiuose: „nepadeda, nes aš viską moku“, „dažniausiai liepia pačiam galvot“, „nepadeda, aš pats ruošu“, „...pamokas aš ruošu vaikų dienos centre“. Šioje kategorijoje išryškėjo, kad socialinės rizikos šeimos mažai dėmesio skiria vaikų pamokų ruošai.

Apibendrinant diagnostinės „Socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su tėvais“ tyrimo rezultatus galima daryti prielaidą, kad socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su tėvais yra konfliktiški jiems trūksta bendravimo gebėjimų, nemaža dalis tėvų nesirūpina jais, tėvai retai pasikalba su savo vaikais, vaikai nesulaukia jų palaikymo. Vaikų nuomone tėvai nesidomi jais, savo atžvilgiu vaikai nesilaiko tėvų nustatytų taisyklių, dažnai būna grubūs su tėvais. Galima teigti, kad socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su tėvais yra komplikuoti.

3 lentelė

Diagnostinė sritis. Socialinės rizikos šeimų vaikų savijauta šeimoje (n=10)

Nr.	Kategorija	Empirinių indikatorių (teiginių) pavyzdžiai	Teiginių skaičius
1.	Tėvų emocinis nestabilumas šeimoje, vaikų vertinimu	<i>Bloga, mama geria, aš bėgu iš namų. Ne labai gera, mes dažnai pykstamės. ...kai susipykstam tada blogai, nenoriu būti. Ne labai gera, mes dažnai pykstamės.(...)</i>	18
2.	Įtempti tarpasmeniniai santykiai šeimoje	<i>Pasikalbu su mama, sese, dar su seneliu. Kartais paguodžia senelis, bet dažniausiai mama. Einu prie brolio ir pasikalbu, bet su mama, ne. Labiausiai su savo draugais, aš juos pažįstu. Su močiute pasikalbu, su mama nebendrauju. Sulaukiu paguodos iš močiutės, krikšto mamos, dėdės. Su draugais, arba mintyse pasikalbu su savimi. Iš draugų, iš tėvų, daug padeda draugai. (...)</i>	18
3.	Negatyvūs jausmai išgyvenant konfliktą	<i>Šaukiu, išeinu iš namų, mušiosi. Pradedu muštis. Nevalgau, neklausau, negeriu vaistų. Mušiosi. Pabėgu, su niekuo nesikalbu. Susirenku daiktus ir pabėgu. Pasiimu pagalbę padaužau ir nusiraminu. Mušiosi, daužau pagalves, išeinu iš namų, šaukiu. Pasiimu juodraščių ir pripaišau. Užsidarau savo kambaryje ir guliu.(...)</i>	12
4.	Asmuo, kurio nuomonė vaikams svarbi	<i>Tėvų. Mamos. Mamos ir patėvio. Tėvų ir draugų. Gal močiutės, bet ne visada.(...)</i>	10
5.	Nerimastingumas, bloga savijauta pasielgus	<i>Baimė, jausmas, kad bus blogiau man. Galvoju bus blogai. Blogai, nuliūdęs, esu negeras galvoju. Baimė, jausmas, kad bus blogiau man. Galvoju bus blogai, neišeisiu į lauką. Bloga, gėda,</i>	10

	netinkamai	<i>spaudžia širdį. Blogai, nuliūdęs, esu negeras galvoju. Kai mušu močiutę, būna blogai. Būnu susirūpinęs, neramus. Jaučiuosi blogai.(...)</i>	
--	------------	--	--

Gera savijauta yra siejama su neigiamų emocijų, depresijos nebuvimu. Anot Pileckaitės – Markovienės (2001), psichologinė savijauta yra nepastovi būseną, ji priklauso nuo daugelio išorinių ir vidinių faktorių.

Pedagogų (Bajorūno, Laužiko, Maceinos, Miškinio ir kt.), psichologų (Navaičio, Bregman, Mielke ir kt.) darbuose nemažas dėmesys skiriamas psichologinei šeimos atmosferai. Teigiama, kad vaikų savijauta priklauso nuo šeimos aplinkos, kad šeimoje formuojasi „galintis“, „pajėgus“, „ stiprus“ vaikas (Gudžinskienė, 1998).

Sveikas psichologinis klimatas padeda vaikui atsipalaiduoti, jaustis laimingu, turinčiu mokymosi motyvų ir linkusiu paklusti taisyklėms. Nesveikas emocinis klimatas sukelia vaikui įtampą, nervingumą, irzlumą, padidėja jo kritiškumas, sumažėja noras mokytis (Beresnevičienė, Markovienė, Eidukevičius, 1999).

Kategorija. Tėvų emocinis nestabilumas vaikų vertinimu. Interviu metu respondentai teiginiuose (18) nurodė (žr. 3 lentelę), kaip jaučiasi savo šeimoje: „bloga, mama geria, aš bėgu iš namų“. Pokalbio metu išryškėjo neigiamas emocinis klimatas šeimoje: „ne labai gera, mes dažnai pykstamės“. Situacijos, kurios kyla žmonėms bendraujant įprastoje aplinkoje, lemia įvairius išgyvenimus, lemia šeimos emocinį klimatą: „kai susipyksta tada blogai, nenoriu būti (namuose)“.

Interviu metu gauti duomenys leidžia daryti prielaidą, kad emocinis klimatas socialinės rizikos šeimose nėra geras, vaikai patiria psichologinį spaudimą, bėga iš namų.

Kategorija. Įtempti tarpasmeniniai santykiai šeimoje. Šioje kategorijoje buvo siekiama išsiaiškinti kokie tarpasmeniniai santykiai vyrauja socialinės rizikos šeimose. Teiginiuose (18) išryškėjo, kad nuliūdęs vaikas pasiklaba ir sulaukia paguodos iš draugų, senelių, močiutės, rečiau iš tėvų: „pasikalbu su mama, sese, dar su seneliu“, „kartais paguodžia senelis, bet dažniausiai mama“. Socialinės rizikos šeimose gyvenantys vaikai savo nerimą, neigiamus jausmus išlieja broliams, draugams, močiutėms, bet retai apie tai pasikalba su savo tėvais: „einu prie brolio ir pasikalbu, bet su mama, ne“. „Labiausiai su savo draugais, aš juos pažįstu“. „Su močiute pasikalbu, su mama nebendrauju“. Aiškinantis priežastis paaiškėja, kad tėvai savo vaikams „neturi laiko“, su vaikais „jiems neįdomu“, tėvai turi „ svarbesnių reikalų“. Tėvams mažai rūpi vaikų norai, interesai, svarbiausia savo priederme jie laiko materialinės vaikų gerovės sukūrimą (Pileckaitė- Markovienė, Lazdauskas, 2007). Tokioje šeimoje augantis vaikas neturi galimybės išsakyti savo jausmų, patirtų emocijų, o tai gali neigiamai veikti elgsenos modelių ir asmenybės identiteto formavimąsi.

Šioje kategorijoje išryškėjo, kad socialinės rizikos šeimose augantys vaikai patiria tėvų atstūmimą, jie retai iš tėvų sulaukia paguodos.

Kategorija. Negatyvūs jausmai išgyvenant konfliktą. Pykčio metu socialinės rizikos šeimų vaikams sunku kontroliuoti save. Kaip matyti iš 12 teiginių išgyvendamas konfliktą vaikas savo elgesio nevaldo. Bendravimo situacija, kokybė, konstruktyvumas keičiasi krizinėse situacijose, pasireiškia agresija: „šaukiu, išeinu iš namų, mušosi“, bėga iš namų, užsidaro ir su niekuo nekalba: „susirenku daiktus ir pabėgu“, „pabėgu, su niekuo nesikalbu“, savo pyktį išreiškia protestuodami: „nevalgau, neklausau, negeriu vaistų“, „mušosi“. Už pyktį, susierzinimą vaikas baudžiamas tiesiogiai (fizinėmis bausmėmis žr. 2 lentelę) arba netiesiogiai (šaltu atstūmimu, nepriėmimu žr. 2 lentelę). Šioje kategorijoje išryškėjo, kad socialinės rizikos šeimų vaikai turi elgesio sunkumų, vengdami konflikto bėga iš namų, jiems sunku valdyti pyktį, pykčio metu pasireiškia agresija.

Kategorija. Asmuo, kurio nuomonė vaikams svarbi. Šia kategorija buvo siekiama išsiaiškinti kieno nuomonė yra svarbi socialinės rizikos šeimų vaikams. Teiginiuose (10) išryškėjo, kad reikšminga nuomonė socialinės rizikos šeimų vaikams yra tėvų. Anot Doyle, (2006) socialinės rizikos šeimų vaikai yra prisirišę prie savo šeimos ir, siekdami tėvų meilės, nusizengia, yra agresyvūs, nekontroliuoja savo elgesio. Tyrime dalyvavę vaikai taip pat yra prisirišę prie savo šeimos, nors (žr. 2 lentelę) savo teiginiuose mini konfliktiškus santykius su tėvais.

Kategorija. Nerimastingumas, bloga savijauta pasielgus netinkamai. Kategorijoje savijauta pasielgus netinkamai 10 teiginių matyti, kad vaiką užvaldo baimė, nesaugumo jausmas, jaučia nerimą: „baimė, jausmas, kad bus blogiau man“, „galvoju bus blogai“, kaltina save: „blogai, nuliūdęs, esu negeras galvoju“. Interviu metu išryškėjo socialinės rizikos šeimų vaikų socialinių įgūdžių, tokių, kaip gebėjimas valdyti jausmus, stoka, išryškėjo nerimastingumas, nesaugumo jausmas.

Diagnostinėje srityje „Socialinės rizikos šeimų vaikų savijauta šeimoje“ buvo siekiama išsiaiškinti kaip jaučiasi vaikai savo šeimose. Išanalizavus respondentų teiginius galima teigti, kad socialinės rizikos šeimų vaikai nesijaučia saugūs savo šeimose, kad jose patiria smurtą, nerimastingumą, atstūmimą.

Diagnostinė sritis. Socialinės rizikos šeimų vaikų savęs vertinimas (n=10)

Nr.	Kategorija	Empirinių indikatorių (teiginių) pavyzdžiai	Teiginių skaičius
1.	Ambivalentiškas savęs vertinimas	<i>Kai supyktu galvoju, kad būtų geriau, kad negimčiau. Kartais būna labai sunku. Aš ne visada būnu patenkintas. Kai supyktu būnu blogas. Aš juk sakau, esu mušeika. Ne visada, kai skriaudžiu kitus tai ne. Ne visada būnu patenkintas. Ne, aš krečiu cirkus. Esu silpnas, kvailys. Aš esu labai protingas, draugiškas, nuoširdus, atlaidus, bet silpnas. Blogai, dėl to, kad aš pykstuosi su visais. Tai, kad neturiu kuo didžiutis. Gerų savybių neturiu. Neturiu kuo didžiutis. Aš esu ne labai geras, bet labai protingas. Didžiuojuosi, kad gyvenu, kad turiu šeimą. Esu stipri, užjaučianti, atsakinga. Na gal ir taip, esu patenkintas savimi. Būnu patenkintas kai kur nors važiuoju. Gal gera, ne labai žinau. Save vertinu normaliai, elgesys tai negeras. Aš sau patinku. Aš save vertinu gerai. Didžiuojuosi, kad neskriaudžiu mažiukų, ginu mergaites, esu atviras, negailiu nieko. Nežinau, gal, kad esu graži.(...)</i>	59
2.	Negebėjimas savarankiškai spręsti problemas	<i>Nelabai aš jas išsprendžiu, reikia suaugusių pagalbos. Būna sunku nervinuosi, jei įžeidinėja mano šeimos narius tuomet mušuosi. Aš jų nesprenžiu. Būna sunku, aš nedrąsus. Aš pabėgu. Aš jų nesprenžiu. Liūdžiu, bet vis tiek sprenžiu, kartais bandau išsisukti. Prašau pagalbos..(...)</i>	13
3.	Susilpnėjusi vidinė darna	<i>Kartais būna bloga, dėl to, kad mama su tėčiu negyvena. Sunku, įtampa, dėl to, kad mama geria. Vidinė būseną normali, nors taip būna ne visada, kai būnu suirzęs niekas su manimi nesusišneka. Būnu dažnai susijaudinęs. Esu lėtas ir jautrus, sunku susikoncentruoti. Supyktu.(...)</i>	10

Vienoks ar kitoks savęs vertinimo lygis susiformuoja vertinant savo veiklos rezultatus ir suvokiant, kaip tave vertina kiti. Adekvatus savęs vertinimas žmogui leidžia kritiškai žvelgti į save, suderinti savo galimybes su įvairaus sunkumo uždaviniais ir aplinkinių reikalavimais. Adekvačiai save vertinantys vaikai turi aukštesnį visuomeninį ir socialinį statusą, platesnį interesų lauką, jų aktyvumas nukreiptas į įvairias veiklos sritis bei tarpasmeninius santykius. Neatitinkantis tikrovės savęs vertinimas (neadekvačiai aukštesnis arba žemesnis) gali tapti konfliktų ir išgyvenimų priežastimi, ypač susidūrus su įvairiais sunkumais. Vertinimo parametrai tokie kaip požiūris į save bei pasitenkinimo savąja veikla vertinimas (Dvarionas, 2002). Autoriaus teigimu, kai vaikai neigiamai save vertina, jie jaučia ir nepasitenkinimą savo veikla, ir atvirkščiai, jei kyla vaiko savęs vertinimas, kils ir jo vidinė motyvacija veikti esamomis aplinkos sąlygomis.

Kategorija. Ambivalentiškas savęs vertinimas. Empirinio tyrimo metu 59 teiginiuose paaikšėjo, kad socialinės rizikos šeimų vaikai nėra savimi patenkinti: „kai supyktu galvoju, kad būtų geriau, kad negimčiau“, „kartais būna labai sunku“. „aš ne visada būnu patenkintas“, „kai

supykstu būnu blogas“, „aš juk sakau, esu mušeika“. Teiginiuose išryškėjo neigiamas savęs vertinimas, : „tai, kad neturiu kuo didžiuotis“, „gerų savybių neturiu“, „neturiu kuo didžiuotis“, „ne visada būnu patenkintas“, „ne, aš krečiu cirkus“, „esu silpnas, kvailys“. Tyrimas patvirtino Palujanskienės (2003) tyrimo rezultatus, kur nustatyta, kad vaikams iš nepilnų šeimų būdingas vidutiniškas savęs vertinimas, šiame tyrime taip pat dauguma socialinės rizikos šeimų vaikai save vertino kritiškai ir auga nepilnose šeimose.

Iš 59 teiginių tik keliuose teiginiuose išryškėjo, kad vaikai savimi yra patenkinti (žr. 4 lentelę): „aš esu ne labai geras, bet labai protingas“, „esu stipri, užjaučianti, atsakinga“, „aš savimi patenkinta“, „save vertinu normaliai, elgesys tai negeras“. Tik keliuose teiginiuose paaiškėjo, kad vaikai didžiuojasi savo turimomis savybėmis: „aš esu labai protingas, draugiškas, nuoširdus, atlaidus, bet silpnas“. Daugelis tyrime dalyvavusių vaikų auga tik su mama (žr. 1 lentelę), tad tie vaikai, kurie turi ir mamą ir tėtį jaučiasi pranašesni: „didžiuojuosi, kad gyvenu, kad turiu šeimą“.

Savęs vertinimas – tai procesas, kurio metu formuojama nuostata į save patį. Ši nuostata – tai momentinis savęs vertinimo, savęs skyrimo iš aplinkos rezultatas (Adamonienė, 2003). Tyrime dalyvavę socialinės rizikos šeimų vaikai savo teiginiuose nurodė, kad nėra savimi patenkinti: „aš ne visada būnu patenkintas“. „kai supykstu būnu blogas“. „aš juk sakau, esu mušeika“. „ne visada, kai skriaudžiu kitus tai ne“. „ne visada būnu patenkintas. „ne, aš krečiu cirkus“, „kai supykstu galvoju, kad būtų geriau, kad negimčiau“, „kartais būna labai sunku“, „esu silpnas, kvailys“, Andziulytė, Beresnevičienė (2005) analizavusios vaikų savivertės ypatumus, pabrėžia šeimos, bendraamžių, mokyklos daromą įtaką pozityviam arba negatyviam savęs vertinimui formuotis.

Išanalizavus gautus duomenis galima teigti, kad dalies rizikos šeimų vaikų pasitenkinimas savimi yra žemas. Kai nėra abipusio supratimo, užuojautos (žr. 3 lentelę) vaikai nesijaučia saugūs savo šeimose, patiria nerimastingumą. Vaikai, augantys socialinės rizikos šeimose, turi žemą savęs vertinimą, nesitiki, kad jų poreikiai yra svarbūs ir gali būti patenkinti, neturi tinkamų socialinių įgūdžių (Darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinės rekomendacijos, 2003).

Tik nedaugelis tyrime dalyvavusių vaikų yra savimi patenkinti, save vertina gerai.

Atitinkami savivertės lygmenys – tikroviškas (adekvatus) savęs pervertinimas ir nuvertinimas - reguliuoja asmens elgesį įvairiausiose gyvenimo situacijose, lemia tarpasmeninių santykių pobūdį, turi įtakos veiklos tikslų ir krypčių pasirinkimui (Zambacevičienė, Dapkevičienė, Stonienė, 2007).

Kategorija. Negebėjimas savarankiškai spręsti problemas. Tyrime buvo siekiama atskleisti socialinės rizikos šeimų vaikų gebėjimą spręsti problemas, išskiriant optimalų jų sprendimo būdą. Interviu dalyvavę rizikos šeimų vaikai nurodė 10 teiginių, kad iškilusias

problemas spręsti sekasi sunkiai: „būna sunku nervinuosi, jei įžeidinėja mano šeimos narius tuomet mušosi“, „nelabai aš juos išsprendžiu, reikia suaugusių pagalbos“. Kad visai nespėdžia problemų atsispindėjo viename teiginyje: „aš jų nespėdžiu“. Prašo suaugusiųjų pagalbos taip pat viename teiginyje. Daugeliui tyrime dalyvavusių respondentų sunkiai sekasi spręsti problemas, jiems trūksta socialinių gebėjimų priimti sprendimus. Galima daryti prielaidą, kad socialinių gebėjimų stoka trukdo socialinės rizikos šeimų vaikams konstruktyviai spręsti konfliktus bei iškilusias problemas.

Kategorija. Susilpnėjusi vidinė darna. Tyrimo metu respondentai buvo prašomi papasakoti apie savo vidinę savijautą. Daugelis apklausoje dalyvavusių vaikų savo teiginiuose (10) vidinę savijautą apibūdino neigiamai, jie jaučiasi nereikalingi, atstumti: „kartais būna bloga, dėl to, kad mama su tėčiu negyvena“, dėl tėvų priklausomybių vaikai jaučia įtampą: „sunku, įtampa, dėl to, kad mama geria“, „vidinė būseną normali, nors taip būna ne visada, kai būnu suirzęs niekas su manimi nesusišneka“.

Apibendrinant diagnostinės srities „Socialinės rizikos šeimų vaikų savęs vertinimas“ kokybinio tyrimo duomenis galima teigti, kad socialinės rizikos šeimų vaikai save vertina neigiamai, taip pat išryškėjo, kad vaikai jaučiasi vieniši, nelaimingi, pasižymėjo silpna vidine darna.

5 lentelė

Diagnostinė sritis. Socialinės rizikos šeimų vaikai mokyklos bendruomenėje (n=10)

Nr.	Kategorija	Empirinių indikatorių (teiginių) pavyzdžiai	Teiginių skaičius
1.	Negatyvaus elgesio išraiška mokykloje	<i>Dažnai einu pas soc. pedagogę, bet man vis tiek nesiseka. Nemėgstu kai reikia ką nors daryt, dalyvauti veikloje. Nemėgstu mokykloje esančios atmosferos. Labiausiai nemėgstu aiškintis, kai prisidirbu, tada aš pykstu. Aš mokyklos nemėgstu. Nemėgstu kruopščiai mokytis. ... pasislepiu arba pabėgu. Mėgstu žaisti, bėgioti. ...mėgstu dalyvauti būreliuose(...)</i>	25
2.	Patyčių formos, kurias patiria vaikai iš bendraamžių	<i>Žinoma, kad tyčiojasi ir aišku pravardžiuojami. Jie nuolatos iš manęs tyčiojasi, erzina. Tyčiojasi, pravardžiuoja, stumdo, bet dažniausiai muša. Aš juk šveplas, jie juokiasi iš manęs. Iš mano elgesio juokiasi, tyčiojasi, nes aš dažnai mušosi. Tyčiojasi, bet retai, aš juk mušeika, manęs bijo. ... sako, kad esu negražus. Tyčiojasi, užsikabinėja. Tyčiojasi, aš nemoku elgtis. Vaikai dažnai iš manęs juokiasi. Juokiasi iš mano elgesio. Tyčiojasi, vadina gėjumi. ...tyčiojasi, jie (bendraamžiai) manęs nemėgsta. Tyčiojasi iš išvaizdos, mane vadina merga(...)</i>	23
3.	Konfliktiški vaikų santykiai su mokytojais	<i>Nekokie, sunkiai man su mokslais. Tai, kad man sunkiai sekasi, aš nenoriu mokytis. Pasiiekimai ne labai geri. Ne labai geri, dažnai susipykstam. Blogai, ilga pamoka kartais nervuoja, blogai kai reikia pamokas daryt. Blogi, aš su mokytoja pykstuos. Blogi, aš pykstu kai ką nors reikia daryt, o aš nenoriu, aš nedirbu pamokoje. Ne visada geri. Nelabai geri, mokytojai mane gąsdina, tyčiojasi iš mano rašto(...)</i>	21

4.	Vaikų reakcija į patiriamas patyčias (vaikas patyčių auka)	<i>Blogai, neramiai, širdis pradeda daužytis, visas būnu neramus. Nervinuosi, keikiuosi, sakau labai negražius žodžius. Gėda, kai iš manęs tyčiojasi aš supykstu. Pykstu, nekenčiu tų vaikų. Labai būnu nuliūdęs. Labai bloga, verkiu, supykstu. Mušuosi. Mušuosi, įžeidinėju juos. Blogai tuo metu galvoju juos užmušti. Mušuosi, spardausi, spjaudausi, kartais kandu.(...)</i>	18
5.	Vaikų patyčios bendraamžių atžvilgiu (vaikas agresorius)	<i>Tyčiojuos aišku, kitaip negalima. Tyčiojuos, nes juk iš manęs tyčiojasi. Aš tyčiojuosi sakau negražius žodžius, rėkiu. Retai, kai iš manęs nesityčioja tai ir aš ne, bet jie iš manęs tyčiojasi tai ir aš tyčiojuos. Dažnai keikiamės, mušamės. Aš nesityčioju. Dažniausiai nenoriu atsiprašyt, nes juk jie irgi tyčiojasi. Atsakau tuo pačiu, nes man nepatinka kai mane įžeidinėja.(...)</i>	16
6.	Vaikų nerimas dėl mokyklinių problemų	<i>Galvoju kas bus, na ir kvailas, kad taip padariau, pasekmės gali būti blogos. Nerimauju dėl pamokų, ir dėl patyčių, kad negerai darau. Dažnai nerimauju, jos mane graužia (problemos). Nerimauju, muštynės ir visa kita yra kasdienybė, bet tai kelia nerimą. Nerimauju, jaudinuosi, juk man sunkiai sekasi.(...)</i>	11

Moksleivio mokymosi sėkmė, jo noras ar nenoras lankyti mokyklą labai priklauso nuo mokytojo, nes mokytojas tiesiogiai bendrauja, bendradarbiauja su mokiniais, organizuoja jų mokymąsi ir visą mokyklinį gyvenimą.

Mokykloje moksleiviai įgyja ne tik žinių, bet ir socialinių kompetencijų. Moksleiviams mokykloje labiausiai patinka susitikti su draugais, todėl galima teigti, kad mokykla – ne tik mokymosi įstaiga, bet ir draugų susitikimo vieta. Vaiko jauseną nulemia jo santykiai su draugais. Nuo to labai priklauso, ar vaikas norės eiti į mokyklą.

Kategorija. Negatyvaus elgesio išraiška mokykloje. Empirinio tyrimo metu teiginiuose (25) paaiškėjo, kad socialinės rizikos šeimų vaikai turi elgesio problemų mokykloje (žr. 5 lentelę): „dažnai einu pas soc. pedagogę, bet man vis tiek nesiseka“, mėgstamos veiklos mokykloje neturi: „nemėgstu kai reikia ką nors daryt, dalyvauti veikloje“, „nemėgstu mokykloje esančios atmosferos“. Tyrimo duomenų analizė liudija, kad socialinės rizikos šeimų vaikai dažnai aiškinasi mokytojams dėl savo netinkamo elgesio, mėgstamos veiklos mokykloje neturi, nemėgsta dalyvauti mokyklos veikloje.

Kategorija. Patyčių formos, kurias patiria vaikai iš bendraamžių Viena iš psichologinio smurto raiškos formų yra patyčios. Šis reiškinys apima platų elgesio spektrą nuo fizinių išpuolių iki pravardžių, žodinių užgauliojimų, nuo ignoravimo iki gąsdinančių žvilgsnių, nuo individualių išpuolių iki grupės veiksmų ar anoniminių žinučių (Targamadžė, Valeckienė, 2007). Autorių teigimu tyčiojimas žaloja ir fizinę, ir psichinę vaiko sveikatą, žemina, slegia. Vaikas, iš kurio tyčiojasi jo bendraamžiai, patiria stiprius neigiamus išgyvenimus. Toks vaikas dažniau jaučiasi vienišas ir atstumtas mokykloje, nelaimingas, jis blogiau save vertina, iš bejėgiškumo imasi smurto prieš skriaudėjus, taip pat gali suprastėti dėmesingumas ir pasiekimai mokykloje.

Išanalizavus teiginius (23) apie socialinės rizikos šeimų vaikų patiriamas patyčias išryškėjo, kad mokykloje patiriamų patyčių dėl jų elgesio, iš aprangos, patiria visi apklausoje

dalyvavę respondentai: „žinoma, kad tyčiojasi ir aišku pravardžiuojasi“, „jie nuolatos iš manęs tyčiojasi, erzina“. Kad vaikai nuolatos patiria bendraamžių patyčias, rodo jų atsakymai. Tarp bendraamžių paplitęs pravardžiavimasis vaikų pakenčiamas, nes toks bendravimas jau nuo senų laikų yra tapęs socialine norma: „Tyčiojasi, pravardžiuoja, stumdo, bet dažniausiai muša“, „aš juk šveplas, jie juokiasi iš manęs“, „iš mano elgesio juokiasi, tyčiojasi, nes aš dažnai mušuosiu“. Nuolatinis patyčių patyrimas sukelia patyčių aukai ne tik trumpalaikių, bet ir ilgalaikių pasekmių. Patyčių aukos išgyvena skriaudą, įtampą, bejėgiškumo jausmą, o tai neigiamai veikia tiek fizinę tiek emocinę vaiko būseną (Targamadžė, Valeckienė, 2007).

Tyrime dalyvavę socialinės rizikos šeimų vaikai patiria bendraamžių patyčias, interviu metu išryškėjo tiek patiriamų patyčių, tiek ir paties vaiko tyčiojimasis iš bendraamžių.

Kategorija. Konfliktiški vaikų santykiai su mokytojais. Interviu metu respondentai savo pasiekimus mokykloje apibūdino teiginiuose (21): „nekokie, sunkiai man su mokslais“, „tai, kad man sunkiai sekasi, aš nenoriu mokytis“, „pasiekimai ne labai geri“. Išanalizavus empirinio tyrimo duomenis galima teigti, kad rizikos šeimų vaikams sunkiai sekasi mokykloje, jiems trūksta mokymosi motyvacijos.

Kategorija. Vaikų reakcija į patiriamas patyčias (vaikas patyčių auka). Kad blogai jaučiasi patyrę patyčias 18 teiginių nurodė visi apklausoje dalyvavę socialinės rizikos šeimų vaikai: „blogai, neramiai, širdis pradeda daužytis, visas būnu neramus“, patyrus patyčias atsiranda agresija: „nervinuosi, keikiuosi, sakau labai negražius žodžius“, „gėda, kai iš manęs tyčiojasi aš supykstu“, „labai būnu nuliūdęs“. Neretai patiriantys smurtą vaikai ir patys naudoja smurtą prieš bendraamžius arba jaunesnius vaikus. Vaikai, kaip visuomenės dalis, kuri dažniausiai yra nepajėgi savarankiškai apsiginti nuo patiriamo smurto, ne tik yra aukos, bet ir patys tampa agresoriais: „pykstu, nekenčiu tų vaikų, „labai bloga, verkiu, supykstu“, „mušuosiu“, „mušuosiu, įžeidinėju juos“, „blogai tuo metu galvoju juos užmušti“, „mušuosiu, spardausi, spjaudausi, kartais kandu“. Patirtos patyčios socialinės rizikos šeimų vaikams iššaukia agresiją. Į patyčias jie reaguoja smurtu ir įžeidinėjimais.

Kategorija. Vaikų patyčios bendraamžių atžvilgiu (vaikas agresorius). Šia kategorija buvo siekiama išsiaiškinti ar vaikai tyčiojasi iš bendraamžių. Kad pats tyčiojasi iš bendraamžių atsiskleidė 15 teiginių: „tyčiojuos aišku, kitaip negalima“, „tyčiojuos, nes juk iš manęs tyčiojasi“, aš tyčiojuosi sakau negražius žodžius, rėkiu“. Kad į patyčias reaguoja smurtu, rodo teiginiai: „atsakau tuo pačiu, nes man nepatinka kai mane įžeidinėja“. Patyčias galima sieti su vaiko blogesniu savęs vertinimu, mažesniu pasitenkinimu gyvenimu, netinkamu problemų sprendimu (žr. 4 lentelę), sutrikęs elgesys, silpna savikontrolė, socialinių įgūdžių stoka trikdo vaiko pilnavertį gyvenimą.

Kategorija. Vaikų nerimas dėl mokyklinių problemų. Atlikus tyrimą 11 teiginių išryškėjo, kad apklausoje dalyvavę socialinės rizikos šeimų vaikai, nerimauja dėl mokyklinių problemų: „galvoju kas bus, na ir kvailas, kad taip padariau, pasekmės gali būti blogos“, „nerimauju dėl pamokų, ir dėl patyčių, kad negerai darau“, nerimauja dėl problemų: „dažnai nerimauju, jos mane graužia Apibendrinant tyrimo duomenis galima teigti, kad socialinės rizikos šeimų vaikai patiria nerimastingumą dėl mokyklinių problemų.

Diagnostinėje srityje „Socialinės rizikos šeimų vaikai mokyklos bendruomenėje“, išryškėjo vaikų elgesio problemos mokykloje, komplikuoti santykiai su mokytojais, bendraamžių patyčios, vaikų nerimastingumas dėl mokyklinių problemų.

6 lentelė

Diagnostinė sritis. Socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su draugais (n=10)

Nr.	Kategorija	Empirinių indikatorių (teiginių) pavyzdžiai	Teiginių skaičius
1.	Vaikų pozityvių bendravimo įgūdžių stoka su bendraamžiais	<i>Būna, kad susipykstame (su draugais), mušamės. Retai kada būna geri (santykiai su draugais), susimušame. Nelabai populiarus, kad aš nieko gero nedarau, nes aš mušuosi. Mano nuomonės neklausia. Ne visada supranta. Geriausiai sutariu su mergaitėmis, nes aš jas ginu. Tik su kai kuriomis mergaitėmis. Nesutariu ir su berniukais ir su mergaitėmis, jie galvoja, kad aš blogas. Su draugais, aš su jais pykstuosi, mušuosi, nes jie galvoja, kad esu durnelis. Tai, kad ne visada (supranta), kai nesupranta tai mušamės. ...jie mane sunkiai supranta. Ne aš nepopuliarus, mano nuomonės manęs neklausia. Aš nepopuliarus, jie neklauso mano pasiūlymų. Normalūs, kartais pasipykstam, pasimušam. Nelabai geri, susipykstam, nes nesutampa nuomonės. Blogi, nes aš su jais mušuosi. Ne, ne visada supranta.. Nevisai, aš nepopuliari. Ne, bet esu komandos vadas, nesu populiarus, nes aš juk kitoks. Ne jie manęs nemėgsta. Atsakau tuo pačiu arba mušuosi. Susijaudinu pykstu, norėčiau trenkti. (...)</i>	65
2.	Vaikų asocialaus elgesio apraiškos	<i>Dažnai mušuosi, keikiuosi, atsikalbinėju. Beveik visada, skriaudžiu, žeminu, mušuosi. Dažniausiai įsiveliu į muštynes. Dažnai, nes mane visi nervina. Na taip būna ir erzinu, kad įsiveliu į muštynes. Mušuosi, bet erzinti tai retai.(...)</i>	14
3.	Vaikų gebėjimai užmegzti naujus ryšius	<i>Draugų daug susirandu, man lengva. Lengvai susirandu draugų. Lengvai, aš pasiūlau draugauti. Susidraugauju lengvai. Man lengva susirasti draugų.(...)</i>	10
4.	Vaikų nerimastingumo apraiškos	<i>Bijau pasirodyti nevykėliu, nes vaikai tuomet juokiasi iš manęs. Bijau, nes kai žaidžiame tai draugai dažniausiai juokiasi iš manęs. Bijau, nes aš juk kitoks. Kartais. Bijau, nes jie šaiposi iš manęs. Labai bijau. Bijau, nes esu nedrąsus.(...)</i>	9

Anot Berns (2009), gebėjimas bendrauti su bendraamžiais yra svarbus vaiko socialinio funkcionavimo veiksnys. Nors daugelyje empirinių tyrimų vaiko statusas grupėje laikomas

pagrindiniu santykių su bendraamžiais indikatoriumi, vaiko socialinius santykius ir jų įtaką raidai analizuojantys autoriai teigia, kad, norėdami išsamiai suprasti vaikus, negalime tenkintis vien vaiko priėmimo grupėje indeksu, nes vaiko raida susijusi su platesniu jo socialinių santykių kontekstu, kuris apima ir ryšius už klasės ribų, ir artimus abipusius santykius.

Kategorija. Vaikų pozityvių bendravimo įgūdžių stoka su bendraamžiais. Analizuojant empirinius tyrimo duomenis šioje kategorijoje išryškėjo 65 teiginiai. Respondentų tarpusavio komunikacija (žr. 6 lentelę), santykiai su bendraamžiais yra komplikuoti, konfliktus sprendžia netinkamu būdu t. y. muštynėmis: „būna, kad susipykstame, mušamės“, „retai kada būna geri, susimušame“. Taip pat nelaiko savęs populiariais draugų tarpe: „nelabai populiarius, kad aš nieko gero nedarau, nes aš mušosi...“, „ne aš nepopuliarus, mano nuomonės manęs neklausia“. Arsenio, Cooperman, Lover (2000) gilinasi į nepopuliarių vaikų emocinius gebėjimus ir nustatė, kad nepopuliarūs vaikai susiduria su problemomis apdorodami socialinę-emocinę informaciją. Jie patiria sunkumų suprasdami ir atpažindami bendraamžių emocijas, o tai dažnai skatina juos elgtis agresyviai. Tyrime dalyvavę socialinės rizikos šeimų vaikai taip pat nelaiko savęs populiariais tarp bendraamžių (žr. 6 lentelę).

Konfliktiški santykiai su bendraamžiais atsiskleidę interviu metu rodo, kad socialinės rizikos šeimų vaikai stokoja bendravimo gebėjimų, gebėjimų spręsti konfliktus, jie nėra populiarius tarp bendraamžių.

Kategorija. Vaikų asocialaus elgesio apraiškos. Kai vaikams nesiseka 14 teiginių nurodė, kad dažnai įsivelia į muštynes: „dažnai mušosi, keikiuosi, atsikalbinėju“, į klausimą ką vaikai daro kai nesiseka, atsakymai buvo vienareikšmiški: „beveik visada, skriaudžiu, žeminu, mušosi“, „dažniausiai įsiveliu į muštynes“. Išanalizavus tyrimo metu gautus duomenis galima teigti, kad nesėkmės atvejų vaikai naudoja smurtą prieš bendraamžius. Anot Petruolytės (2003), kai vaikui nesiseka spręsti problemų, jis ima pykti, tampa agresyvus, elgiasi impulsyviai, jie tuoj pat reaguoja į kito žodžius ar veiksmus tuo pačiu. Socialinių įgūdžių stoka tokių, kaip konstruktyviai spręsti konfliktus, sukelia įtampos lauką

Kategorija. Vaikų gebėjimas užmegzti naujus ryšius. Interviu metu 11 teiginių socialinės rizikos šeimų vaikai įvardijo, kad neturi sunkumų susirandant draugų: „draugų daug susirandu, man lengva“, „lengvai susirandu draugų“, „lengvai, aš pasiūlau draugauti“. Išanalizavus kategorijas, galima teigti, kad socialinės rizikos šeimų vaikams nekyla problemų susirandant draugų.

Kategorija. Vaikų nerimastingumo apraiškos. Labiausiai socialinės rizikos šeimų vaikai bijo pasirodyti nevykėliu, tai atspindi 9 teiginiuose: „bijau pasirodyti nevykėliu, nes vaikai tuomet juokiasi iš manęs“, „bijau, nes kai žaidžiame tai draugai dažniausiai juokiasi iš manęs“, „bijau, nes aš juk kitoks“.

Dėl socialinių gebėjimų stokos, dėl elgesio problemų blogėja vaiko socialiniai santykiai bei griūna jo reputacija. Vaikai su elgesio sunkumais yra mažiau mėgiami bendraamžių. Jie negerbia kitų, neatleidžia yra sunkiai prognozuojami.

Apibendrinant diagnostinės srities „Socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su draugais“ tyrimo duomenis prieš ugdymo programą, galima teigti, kad socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su bendraamžiais yra komplikuoti, vaikai jaučiasi vieniši, nelaimingi, pasižymėjo silpna vidine darna, elgesio problemomis mokykloje, komplikuotais santykiais su mokytojais. Jie nesijaučia saugūs savo šeimose, vaikams sunkiai sekasi bendrauti su bendraamžiais, nors draugus susiranda lengviai, pasireiškia agresiją, jie negeba kontroliuoti savo elgesio ir bijo būti atstumti.

2.4. Socialinės rizikos šeimų vaikų prosocialaus elgesio tyrimo rezultatų analizė po ugdymo programos

Anot Kardelio (2002), eksperimentas - tai empirinis tyrimas, padedantis planingai valdant (keičiant, koreguojant) proceso ar reiškinių sąlygas, patikrinti priežastinių reiškinių ryšių hipotezes. Pagrindinis eksperimentinio tyrimo bruožas yra tas, kad tyrėjas apgalvotai kontroliuoja ir manipuliuoja sąlygomis, kurios lemia dominančius įvykius. Paprasčiau tariant, eksperimentas nustato daromus pokyčius vienam kintamajam, dar kitaip vadinamam nepriklausomam kintamuoju, ir įvertina to pokyčio rezultatą kitame kintamajame, vadinamame priklausomam kintamuoju. Šiuo atveju nepriklausomas kintamasis yra tam tikros rūšies stimulus (argumentas, priežastis), o priklausomas kintamasis - atsakymas į šį stimulą (pasekmė arba funkcija).

Baigus vykdyti pedagoginį eksperimentą, buvo atliekamas tyrimas. Tyrimui atlikti buvo naudojamas pusiau struktūruotas pokalbis –interview, klausimai užduodami tie patys kaip ir prieš ugdomąjį eksperimentą. Tyrime dalyvavo 10 socialinės rizikos šeimų vaikai dalyvavę ugdymo programoje ir tyrėjas. Visa turima informacija yra interview metu gauta medžiaga, kuri pateikiama lentelėse. Visi respondentų atsakymai (teiginiai) buvo grupuojami. Kai kurie respondentų teiginiai turėjo bendrus požymius, rodiklius, kuriems buvo suteikiamas vienareikšmiškumas (empirinis indikatorius). Šie prasminiai vienetai buvo įvardijami kategorijomis. Tokia forma gauti duomenys pateikiami lentelėse. Diagnostinės sritys išliko tokios pat kaip ir prieš pedagoginį eksperimentą, tačiau keitėsi kategorijų eiliškumas ir kategorijų pavadinimai.

Individualaus interview atmosfera

Pasibaigus ugdymo programai apklausti socialinės rizikos šeimų vaikai dalyvavę ugdymo programoje. Pokalbiai vyko sklandžiai ir atvirai. Pokalbiui sąlygos buvo geros, vaikai noriai dalyvavo apklausoje, jie jautėsi gerai. Kadangi po ugdymo tyrimo dalyvavo tie patys dešimt

socialinės rizikos šeimų vaikų lankantys dienos centras, nėra tikslinga pakartotinai aprašyti jų demografijos ir charakteristikos (žr. 1 lentelę).

Pusiau struktūruotas interviu buvo užrašomas ranka, protokoluose užrašant lydimuosius klausimus ir respondentų atsakymus (visą individualaus interviu aprašą žiūrėti priede Nr.6).

Interviu metu, prieš ugdymo programą socialinės rizikos šeimų vaikai į klausimus atsakinėjo plačiai, nukrypdami nuo temos, tai rodo kai kurių kategorijų skaičiai, išryškėjo teiginių abivalentiškumas. Po ugdymo programos respondentai kalbėjo labiau koncentruotai, aiškiau atsakydami į pateiktus klausimus. Kai kuriose diagnostinėse srityse pasikeitė kategorijos ir jų eiliškumas. Prieš ugdymo programą daugiau dominavo neigiamos kategorijos, po ugdymo jos įgijo teigiamų požymių (žr. 12, 13, 14, 15, 16 lenteles).

Kodavimas

Išanalizavus visą turimą informaciją ir surinktą medžiagą, galima teigti, kad diagnostinės sritys išliko tos pačios kaip ir prieš ugdymo programą. Pasikeitė kategorijos ir jų eiliškumas. Dalis kategorijų, kurios prieš ugdymo programą buvo neigiamos, po ugdymo įgavo teigiamų požymių.

Diagnostinės sritys, kurios išryškėjo po ugdymo programos:

- Socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su tėvais;
- Socialinės rizikos šeimų vaikų savijauta šeimose;
- Socialinės rizikos šeimų vaikų savęs vertinimas;
- Socialinės rizikos šeimų vaikai mokyklos bendruomenėje;
- Socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su draugais.

7 lentelė

Diagnostinė sritis. Socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su tėvais (n=10)

Nr.	Kategorija	Empirinių indikatorių (teiginių) pavyzdžiai	Teiginių skaičius
1.	Pastangos konstruktyviai spręsti konfliktus, laikytis nustatytų taisyklių	<i>Geriau nei anksčiau, randame bendrą kalbą, kai buvo ta programa, aš tapau geresnė. Aš stengiuosi būti gera, o kai neklausau ji turi teisę pykti ant manęs. ... mama kartais barasi, aš į konfliktus nesiveliu. Gerai, dabar jau viskas gerai. Gerai, aš mėgstu būti viena, bet labai trūksta mamos. Laikausi taisyklių, nes jei nesilaikyčiau tada reiktų pyktis. Neleidžia į lauką, žiūrėti televizoriaus, man sunku atsiprašyti, aš nemoku, bet aš bandau .Neblogi, kartais tik pasipykstam. Labai retai(būna grubus). Būna, kad susipykstame, bet noriu, kad viskas būtų gerai. Taisyklių laikausi.(...)</i>	24
2.	Tėvų ir vaikų laisvalaikio praleidimo formos	<i>Žiūrim televizorių, einam į parduotuvę, daugiau būnu su močiute. ...,kartu nežaidžiame“. Kai būna mano eilė tai einame kartu (mūsų juk daug). ...mes kartu nežaidžiame. Ne, neatostogaujame, aš būnu pas močiutę. Mes kartu nebūnam.</i>	24

		<i>Pasivaikščiūt - labai retai. Niekada. Mes dažniausiai būname namie. Ne, nežaidžiame, aš su broliu dažniausiai.(...)</i>	
3.	Vaikų bandymai pasitikėti savo tėvais	<i>Žino, mes taip esame susitarę, kad aš pasakyčiau kur būnu. Aš visada pasakau kur būnu. Aš visada pasakau. Domisi abu. Žino visada. Taip domisi. Žino, nes aš pasakau. (...)</i>	21
4.	Tėvų ir vaikų teigiami požymiai tarpusavio bendravime	<i>Pasakau, mes pasikalbame. Paguodžia, sako kitą kartą pasiseks. Pasikalbu, kai mane nuskriaudžia. Paguodžia, bet dažnai sako pats kaltas. Kartais kai aiškina, man nepatinka, bet stengiuosi susivaldyti. Būnu grubus, bet man nepatinka, ne visada galiu susilaikyti. Paguodžia, kai būna blogai, pataria. Pasikalbu, papasakoju kas man negerai. Paguodžia, nuramina. pasikalbu, bet ne apie viską. Ne, nes ji man negali padėti. (...)</i>	16
5.	Tėvų pagalba pamokų ruošos metu	<i>Kai kurias padeda (ruošti pamokas). Padeda tėtis. Domisi mokslu kiekvieną dieną. Domisi, žiūri į pasiekimų knygelę. Domisi, klausia kokį pažymį gavau. Padeda, bet dažniausiai ruošiu pats. Kartais, bet aš jau didelis ir galiu pats.(...)</i>	7

Šeimoje vaikas patiria pirminę socializaciją ir pagal šeimos narių bendravimo pavyzdį mokosi bendrauti su kitais žmonėmis, elgtis visuomenėje. Vaiko ir tėvų bendravimo ypatumai, tėvų reakcija į netinkamą vaiko elgesį, šeimos struktūra ir psichologinis mikroklimatas joje – tai veiksniai, galintys lemti agresyvų vaiko elgesį šeimoje ir už jos ribų.

Kategorija. Pastangos konstruktyviai spręsti konfliktus, laikytis nustatytų taisyklių. Tyrimo metu buvo siekiama išsiaiškinti, kokie socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su tėvais po vykdytos prosocialaus elgesio ugdymo programos. Santykiuose su tėvais vaikai 24 kategorijose nurodė, kad „geriau nei anksčiau, randame bendrą kalbą, kai buvo ta programa, aš tapau geresnė“, vaikai santykiuose su tėvais deda pastangas: „... stengiuosi būti gera, o kai neklausau, ji turi teisę pykti ant manęs“. Laikosi nustatytų taisyklių: „laikaisi taisyklių, nes jei nesilaikyčiau tada reikėtų pyktis“. Vaikų požiūris į tėvų taikomas bausmes atsispindi respondentų teiginiuose (žr. 7 lentelę): „neleidžia į lauką, žiūrėti televizoriaus, man sunku atsiprašyti, aš nemoku, bet aš bandau“. Išanalizavus teiginius galima teigti, kad socialinės rizikos šeimų vaikai stengiasi konstruktyviai spręsti konfliktus su tėvais, laikytis taisyklių, teiginiuose jie nurodė, kad patys pradėjo dėti daugiau pastangų, kad bendravimas pasikeistų.

Kategorija. Tėvų ir vaikų laisvalaikio praleidimo formos. Šios kategorijos pagalba buvo siekiama išsiaiškinti kaip socialinės rizikos šeimos praleidžia savo laisvalaikį su vaikais, ar jie išeina pasivaikščioti, ar kartu žaidžia, atostogauja. Kaip šeimos leidžia laisvalaikį matyti 24 teiginiuose: „žiūrim televizorių, einam į parduotuvę, daugiau būnu su močiute“, „kartu nežaidžiame“, „kai būna mano eilė, tai einame kartu pasivaikščioti, mūsų juk daug“.

Ugdymo sėkmė šeimoje priklauso nuo drauge su vaiku praleisto laiko ir jo pedagoginio turiningumo. Tai bendras darbas namų ūkio ruošoje, pažintinės iškylos ir atostogos, bendras šeimos tradicijų ir švenčių kūrimas, bendri žaidimai, kiti laisvalaikio praleidimo būdai drauge ir pan. (Valstybinė šeimos politikos koncepcija, 2008). Interviu metu po ugdymo programos,

paaikėjo, kad socialinės rizikos šeimų vaikai daugiausia laisvalaikio praleidžia namuose, nueina su tėvais į parduotuvę, kartais išeina pasivaikščioti. Išanalizavus teiginius, galima daryti prielaidą, kad socialinės rizikos šeimos mažai skiria vaikams dėmesio laisvalaikiu, laisvą laiką leidžia namuose prie televizoriaus, kartu retai atostogauja.

Kategorija. Vaikų bandymas pasitikėti savo tėvais. Norėdami išsiaiškinti tėvų ir vaikų tarpusavio pasitikėjimą, uždavėme klausimą, ar vaikai informuoja tėvus su kuo būna, laisvu metu nuo pamokų. Tyrime dalyvavę socialinės rizikos šeimų vaikai kur ir su kokias draugais būna po pamokų, savo teiginiuose (21) nurodė, kad informuoja tėvus: „žino, mes taip esame susitarę, kad aš pasakyčiau kur būnu“. Teiginiuose vaikai nurodė, kad tėvai domisi su kuo būna jie leidžia laiką: „domisi kiekvieną dieną“, „aš visada pasakau“. Išanalizavus teiginius galima teigti, kad vaikai jaučia pareigą informuoti tėvus su kuo jie leidžia laisvą laiką.

Kategorija. Tėvų ir vaikų teigiami požymiai tarpusavio bendravime. Po ugdymo 16 teiginių atsiskleidė, tėvų ir vaikų teigiami tarpusavio bendravimo ypatumai, vaikai dažniau prašo jų pagalbos, taip pat sulaukia iš tėvų paguodos: „pasikalbu, kai mane nuskriaudžia“, „pasakau, mes (su mama) pasikalbame“. Sulaukia palaikymo: „paguodžia, sako kitą kartą pasisėks“. Bendraudami su tėvais vaikai stengiasi susivaldyti: „kartais kai aiškina, man nepatinka, bet stengiuosi susivaldyti“. Analizuojant teiginius po ugdymo programos socialinės rizikos šeimų vaikai tik dviejuose teiginiuose nurodė, kad nesulaukia pagalbos iš tėvų: „ne, nes ji man negali padėti“, kad šiurkščiai elgiasi su tėvais: „būnu grubus, bet man nepatinka, ne visada galiu susilaikyti“. Apibendrinant tyrimo duomenis, po pedagoginės ugdymo programos galima teigti, kad socialinės rizikos šeimų vaikai tapo atviresni su savo tėvais, sulaukia palaikymo iš savo artimųjų.

Kategorija. Tėvų pagalba pamokų ruošos metu. Analizuojant tyrimo duomenis po ugdymo vaikai 7 kategorijose nurodė, kad tėvai padeda jiems pamokų ruošoje: „kai kurias padeda (ruošti pamokas)“, „padeda tėtis“. Socialinės rizikos šeimų vaikai paminėjo, kad tėvai domisi jų mokslu: „domisi kiekvieną dieną“, „domisi, žiūri į pasiekimų knygelę“, „domisi, klausia kokį pažymį gavau“. Teiginiuose išryškėjo vaikų savarankiškumas: „padeda, bet dažniausiai ruošu pats“. „Kartais, bet aš jau didelis ir galiu pats“.

Petrulytės (2003) teigimu tėvų įtaka tuo stipresnė, kuo geresni, šiltesni jų tarpusavio santykiai, kuo jie labiau grindžiami atvirumu, pasitikėjimu, elgesio ir ypač auklėjimo nuoseklumu.

Apibendrinant diagnostinės srities „Socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su tėvais“ galima teigti, kad po ugdymo programos socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su tėvais tapo nuoširdesni, vaikai deda pastangas, kad bendravimas su tėvais pasikeistų. Laisvalaikį leidžia

daugiausia namuose, vaikai vis labiau pasitiki savo tėvais, jie yra atviresni su jais, labiau prašo pagalbos.

8 lentelė

Diagnostinė sritis. Socialinės rizikos šeimų vaikų savijauta šeimose (n=10)

Nr.	Kategorija	Empirinių indikatorių (teiginių) pavyzdžiai	Teiginių skaičius
1.	Teigiami pokyčiai tarpasmeniniuose santykiuose šeimose	<i>Pasiklabu su mama. Su mama, aš ja labiausiai pasitikiu. Iš mamos iš mažojo broliuko. Tik iš mamos, koks negeras būčiau ji mane supranta. Iš mamos, su tėčiu susitinku retai. Iš mamos, pasiklabu su meškiuku.. Močiutė, ji mane labiausiai palaiko. Dažniausiai su mama (pasikalba). Iš abiejų tėvų. ... mamos. Iš mamos iš mažojo broliuko. Su broliu. Iš vaikų dienos centro darbuotojų.(...)</i>	20
2.	Reikšmingi asmenys vaikų nuomonės formavimui	<i>Mamos, ji daugiausiai pasako kas yra gerai, kas ne. Daugiau tėvų. Mamos, kartais draugų.(...)</i>	10
3.	Vaikų bandymai susivaldyti konflikto metu	<i>Stengiuosi nusiraminti, aš išmokau garsiai pasakyti, kad pykstu. Pradedu tramdyti save. Kai supykstu stengiuosi nusiraminti, aš išmokau pasakyti, kad pykstu, tada būna lengviau. Aš išmokau pasakyti, kad pykstu, tada būna lengviau. Jau nebesimušu, kai supykstu, einu pabūnu vienas, nusiraminu ir vėl būna gerai. Kai supykstu, kai kas sunervina- kankinu brolių, kai susinervinu nebegirdžiu kas ką sako.(...)</i>	10
4.	Savo netinkamų poelgių apmąstymai	<i>Kai nusiraminu, suprantu, kad padariau blogai. Blogai, galvoju, kad negerai elgiuosi, aš jau dabar mažai kada būnu bloga, aš žinau, kad meluoti negalima. Blogai, man tada būna sunku. Aš susijaudinu. Blogai, man tada būna sunku. Blogai, neramiai. Galvoju, kad kitą kartą būtinai pagalvosiu prieš darydamas.(...)</i>	10
5.	Pagerėjęs emocinis klimatas šeimoje subjektyviu vaikų vertinimu	<i>Truputį gerai, nes mama yra pikta, aš noriu pabėgti, bet nebėgu, susilaikau. Gerai, dabar jau viskas gerai. Gerai, nes aš keičiuosi, suprantu, kad ir mamai yra sunku. Gerai, aš žinau,, kad mane myli.(...)</i>	7

Rubin, Burges (2002) teigia, kad tėvai paprastai atlieka tris pagrindines socialinio ugdymo funkcijas: tėvų ir vaikų tarpusavio emocinis ryšys, ugdant socialines kompetencijas, kurios ugdo tam tikrus vaiko bendravimo gebėjimus, padedančius pradėti ir vystyti santykius su kitais žmonėmis; tėvų ir vaikų emocinis ir pažintinis ryšys, padedantis vaikui tyrinėti socialinę aplinką. Tyrinėdamas aplinką vaikas mokosi būti saugus, o tai ugdo tolesnius gebėjimus; tėvų ir vaikų tarpusavio santykiai, mokant kurti šeimos modelį, siekti užsibrėžtų tikslų ir mokytis bendrauti su kitais žmonėmis. Anot autorių, jei bent vienos šių funkcijų nėra, padidėja grėsmė vaikų socialiniams pažeidimams atsirasti. Jie tiesiogiai susiję su vaiko netinkamu elgesiu, kuris

gali pasireikšti tuomet, kai, bandant įvairias elgesio strategijas, kitos elgesio formos buvo nesėkmingos, o asocialus elgesys atnešė sėkmę.

Kategorija. Teigiami pokyčiai tarpasmeniniuose santykiuose šeimoje. Interviu metu 20 teiginių respondentai nurodė (žr. 8 lentelę), kad kai būna liūdna pasikalba su broliu, su VDC darbuotojais, sulaukia paguodos iš mamos, iš mažojo broliuko tik „iš mamos, koks negeras būčiau, ji mane supranta“. Apibendrinant gautus tyrimo duomenis galima teigti, kad vaikai geriau sutaria su tėvais, yra atviresni, moka labiau reikšti savo jausmus, daugiau sulaukia iš tėvų paguodos ir palaikymo.

Kategorija. Reikšmingi asmenys vaikų nuomonės formavimui. Išanalizavus teiginius kokie asmenys reikšmingi vaiko nuomonei (žr. 3 lentelę) vaikai nurodė, kad svarbi nuomonė - mamos.

Kategorija. Vaikų bandymai susivaldyti konflikto metu. Šios kategorijos pagalba buvo siekiama išsiaiškinti kaip vaikai moka valdyti savo pyktį ir emocijas konflikto metu. Analizuojant respondentų teiginius (10) išryškėjo vaikų savitvarda: „stengiuosi nusiraminti, aš išmokau garsiai pasakyti, kad pykstu“, „kai supykstu stengiuosi nusiraminti, aš išmokau pasakyti, kad pykstu, tada būna lengviau“. Sunkiau sekėsi tiems vaikams, kurie turi kompleksinių elgesio sutrikimų, kurie neturi namuose tinkamų sąlygų augti: „kai supykstu, kai kas sunervina - kankinu broį, kai susinervinu nebegirdžiu kas ką sako“. Išanalizavus respondentų teiginius, galima daryti prielaidą, kad ugdymo programos metu vaikai išmoko savitvardos ir tramdyti pyktį. Konflikto metu socialinės rizikos šeimų vaikai stengiasi nusiraminti, pasakyti, kad pyksta.

Kategorija. Savo netinkamų poelgių apmąstymai. Gebėjimas slopinti egocentriškumą, impulsyvumą, ar neigiamą socialinį elgesį, taip pat yra vaiko socialinių įgūdžių atspindys (Welsh, Bierman, 2001). Pasielgus netinkamai 10 teiginių ugdymo programoje dalyvavusių socialinės rizikos šeimų vaikai apmąsto savo poelgius: „kai nusiraminu, suprantu, kad padariau blogai“, „blogai, galvoju, kad negerai elgiuosi, aš jau dabar mažai kada būnu bloga, aš žinau, kad meluoti negalima“. Analizuojant empirinius duomenis po programos, galima teigti, kad socialinės rizikos šeimų vaikai išmoko socialiai priimtiniu būdu ir stengiasi priimti sprendimus, apmąstyti savo netinkamus poelgius.

Kategorija. Pagerėjęs emocinis klimatas šeimoje subjektyviu vaikų vertinimu. Tyrimo metu buvo siekiama atskleisti socialinės rizikos šeimų vaikų emocinį klimatą šeimoje. Po ugdymo programos vaikai savo savijautą šeimoje apibūdino teiginiuose (7): „truputį gerai, nes mama yra pikta, aš noriu pabėgti, bet nebėgu, susilaikau“, „gerai, dabar jau viskas gerai“, „gerai, nes aš keičiuosi, suprantu, kad ir mamai yra sunku“. Emocinės būsenos gali daryti įtaką visiems kognityviniams procesams: stimulų suvokimui, saugomos informacijos atkūrimui, stimulų interpretavimui, galimų reakcijų įvertinimui ir sprendimų priėmimui. Kita vertus, emocinius

išgyvenimus gali sukelti, susilpninti ar sustiprinti tai, kaip žmogus supranta bendravimo partnerio veiksmus, kokius tikslus sau kelia, kokius elgesio padarinius prognozuoja ir t.t. (Valickas, Tarozienė, 2009).

Interpretuojant tiriamųjų teiginius apie emocinį klimatą šeimoje, galima daryti prielaidą, kad po pedagoginės programos socialinės rizikos šeimų vaikai savo šeimose jaučiasi geriau..

Apibendrinant diagnostinės srities „Socialinės rizikos šeimų vaikų savijautą šeimose“ galima daryti prielaidą, kad po ugdymo programos vaikai tapo labiau atviresni, išmoko reikšti jausmus, tramdyti pyktį, priimti sprendimus, stengiasi prisiimti atsakomybę už savo elgesį.

9 lentelė

Diagnostinė sritis. Socialinės rizikos šeimų vaikų savęs vertinimas (n=10)

Nr.	Kategorija	Empirinių indikatorių (teiginių) pavyzdžiai	Teiginių skaičius
1.	Vaikų pozityvaus savęs vertinimo požymiai	<i>Kai įsigilinu į save, matau gerą žmogų, o blogas yra labai mažytis. Esu kantri, atlaidi, nelaikau pykčio. Aš džiaugiuosi, kad pradėjau gerai elgtis. Aš didžiuojuosi, kad moku bendrauti, kad nebesimušu. Manau, kad turiu daug gerų savybių, nauja mano savybė, kad aš išmokau susitvardyti. Aš moku bendrauti, vertinu save gerai. Aš esu gera, bet mokausi ne labai gerai. Aš esu geras, man jau sekasi susitvardyti. Neblogai, nes pradėjau dėti daugiau pastangų. Didžiuojuosi, kad nemečiau muzikos mokyklos. Draugiška, moku daryti rankdarbius, esu pakanti. Esu protingas, gražiai piešiu... Galvoju, kad kai kad būnu visai geras, aš dar mažas. Esu patenkinta, pasvarstau kodėl aš tokia, o ne kitokia, bet galvoju, kad aš esu vienintelė tokia ir tuo didžiuojuosi. Džiaugiuosi, kad aš esu. Esu nuoširdus, draugiškas, malonus. Aš džiaugiuosi, kad pradėjau gerai elgtis. Nuomonė mano apie save gera, man patinka mano Aš. Taip, aš didžiuojuosi, kad moku bendrauti, kad nebesimušu. Nuomonė apie save gera. Manau, kad turiu daug gerų savybių. Taip aš esu patenkintas savimi.(...)</i>	40
2.	Vaikų pastangos savarankiškai spręsti problemas	<i>Aš sprendžiu jas (problemas) pats, bet jei neišeina kreipiuosi į suaugusius. Pagalvoju ir daug pritaikau ką išmokau, panaudoju posakius. Naudoju žingsnius, kuriuos išmokau, problemas nepalieku neišspręstos. Aš panaudoju programoje įgytas žinias. Stengiuosi gerai elgtis ir daryti, kad būtų lengviau. Bandau susitvardyti, nekreipti dėmesio, nesivelti į muštynes.(...)</i>	10
3.	Pagerėjusi vidinė savijauta	<i>Jaučiuosi puikiai, nes aš daug ko išmokau, daug bendrauju su vaikų dienos centro vaikais. Gerai, viskas yra neblogai, mano savijauta dažniausiai būna gera. Esu gerai nusiteikęs, šiek tiek sutrikęs, bet man viskas gerai. Gera, man dabar gera, nes namuose ramu ir mokykloje ramu, man ramu. Taip, man dabar lengviau, išmokau apsiginti ir nedaryti nieko blogo. Gera aš esu ramus.(...)</i>	10

Savęs vertinimas- tai individo savęs paties, savo emocijų, galimybių ir vietos tarp žmonių vertinimas. Nuo jo priklauso žmogaus santykiai su kitais, jo požiūris į savo laimėjimus ir nesėkmes, jo savijauta ir elgesys (Pivorienė, Strulienė, 2004).

Užsienyje ir Lietuvoje atlikti tyrimai rodo, kad darnus santykis su savimi yra tiesiogiai susijęs su geros asmens savijautos, gero elgesio pasireiškimu jis mažina vaiko pažeidžiamumą, jo polinkį į depresiją, beviltiškumą. Tyrimai patvirtino, kad vidinė darna yra tiesiogiai susijusi su savęs vertinimu, socialine kompetencija, psichologine savijauta mokykloje, šeimoje (Tilindienė, 2006).

Kategorija. Vaikų pozityvus savęs vertinimas. Vaiko socialinės kompetencijos priklauso nuo daugelio veiksnių, įskaitant vaiko socialinius įgūdžius, socialinį sąmoningumą ir pasitikėjimą savimi ([Encyclopedia of Children's Health](#): Social Competence, 2006). Po pedagoginės ugdymo programos socialinės rizikos šeimų vaikai išmoko analizuoti save (žr. 9 lentelę): „kai įsigilinu į save, matau gerą žmogų, o blogas yra labai mažytis“, išmoko atlaidumo: „esu kantri, atlaidi, nelaikau pykčio“. Analizuojant teiginius (40) paaiškėjo, kad vaikai įgijo savęs pažinimo ir savigarbos socialinių gebėjimų, didžiuojasi savimi, pasitiki savo jėgomis: „aš džiaugiuosi, kad pradėjau gerai elgtis“ „taip, aš didžiuojuosi, kad moku bendrauti, kad nebesimušu“ „manau, kad turiu daug gerų savybių, nauja mano savybė, kad aš išmokau susitvardyti“. Šios kategorijos pagalba buvo siekiama išsiaiškinti socialinės rizikos šeimų vaikų savęs vertinimą. Vaiko savęs vertinimas, didžiavimasis turimomis savybėmis atsispindi teiginiuose: „aš esu geras, man jau sekasi susitvardyti“, deda daugiau pastangų: „neblogai, nes pradėjau dėti daugiau pastangų, „didžiuojuosi, kad nemečiau muzikos mokyklos“. Išanalizavus teiginius galima teigti, kad socialinės rizikos šeimų vaikai labiau didžiuojasi savimi, savo gyvenimu, pradėjo save vertinti teigiamai.

Kategorija. Vaikų pastangos savarankiškai spręsti problemas. Šios kategorijos pagalba buvo siekiama išsiaiškinti kaip socialinės rizikos šeimų vaikai sugeba spręsti problemas. Deda pastangas sprendžiant problemas, tai išryškėjo teiginiuose (10), socialinės rizikos šeimų vaikai įgijo socialinių gebėjimų sprendžiant problemas: „aš sprendžiu jas pats, bet jei neišeina kreipiuosi į suaugusius“, naudoja metodus, kuriuos išmoko ugdymo programos metu (žr. prosocialaus elgesio ugdymo programą priede Nr. 4.): „naudoju žingsnius, kuriuos išmokau, problemos nepalieku neišspręstos“. Tyrimo rezultatai rodo, jog po ugdymo socialinės rizikos šeimų vaikai įgijo daugiau kompetencijų socialiai priimtiniu būdu spręsti konfliktus. Išmoko tinkamai elgtis su artimaisiais, aplinkiniais.

Kategorija. Pagerėjusi vidinė savijauta. Savo vidinę savijautą respondentai apibūdino teiginiuose (10): „gerai, viskas yra neblogai, mano savijauta dažniausiai būna gera“, „esu gerai nusiteikęs, šiek tiek sutrikęs, bet man viskas gerai“, po ugdymo programos vaikų savijauta

išryškėjo teiginiuose: „jaučiuosi puikiai, nes aš daug ko išmokau“. Pastangos valdyti jausmus tyrimo metu atsiskleidė vaikų teiginiuose: „gera, man dabar gera, nes namuose ramu ir mokykloje ramu, man ramu“, „taip, man dabar lengviau, išmokau apsiginti ir nedaryti nieko blogo“, „gera, aš esu ramus“, „gerai, viskas yra neblogai, mano savijauta dažniausiai būna gera“ Anot Bulotaitės, Pivorienės, Strulienės (2000) sėkmingas vaiko prisitaikymas prie gyvenimo, jo santykiai su aplinkiniais žmonėmis priklauso nuo jo sugebėjimų įveikti gyvenimo sunkumas ir kliūtis, išskylančias siekiant užsibrėžto tikslo, įgyvendinant savo norus.

Popple, Leighninger (1999) nustatė, kad harmoningos asmenybės tipui priskiriami socialiai drąsūs vaikai. Jiems būdingas vidutinis pasitikėjimas savimi, savikontrolės, bei susitvarkymo lygis. Šie vaikai moka lengvai užmegzti socialinius santykius ir nevaržomai bendrauti ne tik su bendraamžiais, bet ir su tėvais bei mokytojais.

Išanalizavus diagnostinės srities „Socialinės rizikos šeimų vaikų savęs vertinimas“ duomenis galima teigti, kad socialinės rizikos šeimų vaikai pradėjo didžiulis savimi, savo turimomis savybėmis, pradėjo daugiau dėti pastangų sprendžiant problemas. Galima teigti, kad vaikų vidinė savijauta tapo geresnė.

10 lentelė

Diagnostinė sritis. Socialinės rizikos šeimų vaikai mokyklos bendruomenėje (n=10)

Nr.	Kategorija	Empirinių indikatorių (teiginių) pavyzdžiai	Teiginių skaičius
1.	Vaikų pastangos dėl geresnių santykių su mokytojais	<i>Jau geriau nei buvo. Jau išmokau pasakyti... Neblogi, aš stengiuosi, kad mokytojai ant manęs nepyktų. Geri, aš esu nedrąsi, jie mane toleruoja. Mokslai tai sunkiai, aš mokausi pagal individualią programą. Mokytojai pyksta ant manęs. Pradedu verkti, būnu nusiminęs(kai nesiseka pamokoje. (...))</i>	17
2.	Vaikų bandymai ignoruoti bendraamžių patyčias	<i>Tyčiojasi, bet aš išmokau, jūs mane mokėte nekreipti dėmesio. Taip tyčiojasi, nors aš jiems pasakau, kad man nepatinka. Tyčiojasi tik kai kurie, bet aš su jais nešneku. Juokiasi iš išvaizdos. Ne nesityčioja, į patyčias nekreipiu dėmesio. Žinoma, kad tyčiojasi. Pasitaiko(patyčių iš išvaizdos) bet ką padarysi, aš jau tokia esu, kai nekreipiu dėmesio tai nueina į šalį. Nemėgstu mokykloje patyčių. (...)</i>	13
3.	Vaikų pastangos į sėkmingą veiklą	<i>Dedu pastangas, kad man sektųsi, bandau ieškoti išeities. Bandau ištaisyti klaidą ir nebekartoti. Kai nesiseka pradedu galvoti ką turiu daryti, kad siektųsi. Nemėgstu kai reikia daryti tai ko nenoriu. Galvoju reikia stengtis. Nemėgstu kai manęs nesupranta. Stengiuosi ištaisyti klaidas, žinoma man sunku, bet žinau, kad reikia dėti pastangas(...)</i>	9
4.	Vaikų nerimo dėl mokyklinių problemų sumažėjimas	<i>Man labai sunku, nes manęs niekas neužstoja. Jei kas negerai, tai aš pasikalbu su mokytoja. Truputį taip, yra jų, aš bandysiu jas spręsti. Tik dėl mokslų, o dėl santykių jau nebe. Man viskas gerai, aš neturiu dėl ko nerimauti.(...)</i>	7
5.	Vaikų patyčių	<i>Kartais, bet aš bandau to nebedaryti. Seniau taip, dabar ne.</i>	6

	bendraamžių atžvilgiu sumažėjimas	<i>Jau nebe, aš stengiuosi. Jau nebe juk tai yra blogas dalykas. Niekada nesityčioju, aš žinau, kad tai skaudina kitą. Aš jiems neleidžiu tyčiotis, pasakau, kad liautysì.(...)</i>	
6.	Vaikų išgyvenimai patyrus patyčias	<i>Bloga, pradėdu verkti. Blogai, bet aš pagalvoju, kad aš esu tokia kokia aš esu ir man tai patinka. Blogai man tai nepatinka. Aš išmokau nekreipti dėmesio, tai padeda. Blogai, sunkiausia tai susitvardyti, bet kai pradėjau tai naudoti, tai gerai.(...)</i>	5

Mokinio savijauta mokykloje yra vienas svarbiausių veiksnių, lemiančių jo motyvacija, požiūrį į mokymąsi, į mokyklą kaip organizaciją. Bloga mokinio savijauta mažina intelektinės veiklos galimybes, iniciatyvumą, mokinio darbingumą, skatina vengti tų situacijų, kurios kelia nemalonius potyrius, apsunkina bendravimą su kitais žmonėmis (Bukšnytė, 1999). Kuo mokiniai labiau patenkinti mokykla, tuo labiau jų savijauta yra geresnė (Rupšienė, Kučinskienė, 2006).

Mokykla yra antroji pagal svarbą po šeimos ugdymo institucija, kuri daro įtaką socialinei ir emocinei vaiko raidai. Mokykloje nusistovi nauja santykių su aplinkiniais žmonėmis sistema, iškyla nauji uždaviniai, klostosi naujos veiklos formos. Jei vaikas noriai eina į mokyklą, yra pozityviai emocionaliai nusiteikęs, gerai mokosi, jo asmenybė vystosi sėkmingai. Jei vaikas jaučia pasitenkinimą, juo pasitikima, jis gali drąsiai prašyti pagalbos, nes jaučiasi saugus ir laimingas.

Daugelis autorių, kaip vienus iš svarbiausių, išskiria akademinų pasiekimų bei populiarumo (santykių su bendraamžiais) klasėje adaptacijos mokykloje rodiklius (Bukšnytė, 2001).

Kategorija. Vaikų pastangos į pozityvius santykius su mokytojais. Interviu dalyvavusių socialinės rizikos šeimų vaikų (žr. 10 lentelę) sunkumai patiriami mokykloje iš 17 teiginių išlieka tik keliuose teiginiuose: „blogai, vaikai erzinasì“, reakcija į nesėkmes taip pat išryškėjo keliuose teiginiuose: „pradėdu verkti, būnu nusiminęs kai nesiseka pamokoje“, „mokytojai pyksta ant manęs“, tačiau likusi dalis vaikų savo teiginiuose, nurodė, kad santykiai su mokytojais pasikeitė: „jau geriau nei buvo“, „neblogi aš stengiuosi, kad mokytojai ant manęs nepyktų“. „geri, aš esu nedrąsi, jie (mokytojai) mane toleruoja, mokslai tai sunkiai, aš mokausi pagal individualią programą“. Išanalizavus kategorijas galima daryti prielaidą, kad socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su mokytojais gerėja, vaikai stengiasi ir deda pastangas, kad mokslai sektųsi.

Gerai vaiko akademiniai pasiekimai yra susiję su gebėjimu priimti sprendimus (aukštesniu pasitikėjimu savimi), gebėjimu spręsti konfliktus, (pozityviais santykiais tarp bendraamžių), gebėjimu valdyti jausmus, įveikti stresą (mažesniu patiriamo streso lygiu, geresne psichine sveikata), gebėjimu atsisakyti; mažesniu polinkiu nelankyti ar mesti mokyklą vėlesniame amžiuje (Trentacosta, Izard, 2007).

Kategorija. Vaikų bandymai ignoruoti bendraamžių patyčias. Tyrimo metu viena iš svarbiausių probleminių sričių buvo susijusi su socialinės rizikos šeimų vaikų patiriamomis patyčiomis. Interviu pagalba buvo siekiama išsiaiškinti kaip patys vaikai, kurie neretai susiduria su patyčių faktu, yra linkę spręsti šią problemą. Respondentai po ugdymo 13 teiginiuose bendraamžių patyčias nurodė kaip nereikšmingas (žr. 9 lentelę): „tyčiojasi, bet aš išmokau, jūs mane mokėte nekreipti dėmesio“, „tyčiojasi tik kai kurie, bet aš su jais nešneku“, „juokiasi iš išvaizdos“. Ugdymo programos metu vaikai išmoko ir stengiasi tinkamiau elgtis patyčių metu, stengiasi ignoruoti agresorių, o jei nepadaeda kreiptis į suaugusius.

Kategorija. Vaikų pastangos į sėkmingą veiklą. Tyrimo metu gauti rezultatai atsispindi 9 teiginiuose. Jie pastebimai rodo padidėjusių socialinių kompetencijų teigiamą poveikį. Programoje dalyvavę vaikai sugeba ir stengiasi tvarkytis su sunkumais, dėl to pagerėjo elgesys mokykloje. Pasiekimų knygelėse atsirado mokytojų parašyti pagyrimai: „Ačiū, kad susitvardei, džiugu, kad kas kart sugebi susitvardyti, neskriausti kitų“. „Džiaugiuosi, kad vis dažniau etikos pamokoje mums pavyksta pasišnekėti, tau vis lengviau sekasi atlikti užduotis ir susikaupti“.

Tyrimo metu dalyvavę vaikai savo veikloje deda pastangas: „dedu pastangas, kad man sektųsi, bandau ieškoti išeities“, bando ieškoti sprendimo būdų: „bandau ištaisyti klaidą ir nebekartoti“, „kai nesiseka pradėtu galvoti ką turiu daryti, kad siektųsi“, „nemėgstu mokykloje patyčių“, „nemėgstu kai reikia daryti tai ko nenoriu“. Anot Nasvytienės (2005) sunkių situacijų ar išbandymų akivaizdoje vieni vaikai reaguoja pykčiu, negalvoja apie elgesio pasekmes, o kiti, priešingai, suformuoja tvirtas vertybes, elgiasi prosocialiai. Trentacosta, Izard, (2007), pastebi, jog šie prisitaikymo mokykloje veiksniai yra veikiami vaiko emocinių įgūdžių. Vaikai, pasižymintys gerais socialiniais įgūdžiais, t.y. emociškai kompetentingi vaikai, yra geriau adaptavęsi mokykloje – skiriasi gerais mokymosi rezultatais, labiau mėgiami, populiarūs tarp savo bendraklasių

Analizuojant teiginius pastebimas socialinės rizikos šeimų vaikų teigiamas elgesys mokykloje, jie deda pastangas, dažniau ieško problemų sprendimo būdų.

Kategorija. Vaikų nerimo dėl mokyklinių problemų sumažėjimas. Socialinės rizikos šeimų vaikai 7 kategorijose įvardino savo savijautą, emocijas: „man labai sunku, nes manęs niekas neužstoja“, „jei kas negerai, tai aš pasikalbu su mokytoja“, kad turi problemų ir bando jas spręsti: „truputį taip, yra jų, aš bandysiu jas spręsti“, „tik dėl mokslų, o dėl santykių jau nebe“. Analizuojant teiginius išryškėjo vaikų nerimo dėl mokyklinių problemų sumažėjimas.

Kategorija. Vaikų patyčių bendraamžių atžvilgiu sumažėjimas. Analizuojant teiginius (6) socialinės rizikos šeimų vaikų patyčios iš bendraamžių, išryškėjo kategorijose: „kartais, bet aš bandau to nebedaryti“, „seniau taip, dabar ne“, stengiasi iš bendraamžių nebesitytioti: „jau

nebe, aš stengiuosi“, „jau nebe, juk tai yra blogas dalykas“. Analizuojant empirinius duomenis apie vaiko patyčias iš bendraamžių po ugdymo, vaikai išmoko ir stengiasi nebesityčioti iš jų.

Kategorija. Vaikų išgyvenimai patyrus patyčias. Patyrus patyčias, vaikai jaučiasi blogai. Savijauta yra viena iš esminių vidinių žmogaus būsenų, kuri nurodo, kaip žmogus jaučiasi konkrečioje socialinėje aplinkoje (Armanavičiūtė 2004). Kaip jaučiasi socialinės rizikos šeimų vaikai rodo jų 5 teiginiai: „bloga, pradedu verkti“, „blogai, bet aš pagalvoju, kad aš esu tokia kokia aš esu ir man tai patinka“, tačiau nemaža dalis vaikų nurodė, kad išmoko ir stengiasi nekreipti dėmesio į bendraamžių patyčias: „aš išmokau nekreipti dėmesio, tai padeda“, vaikai naudoja eksperimento metu išmokus metodus: „blogai, sunkiausia tai susitvardyti, bet kai pradėjau tai naudoti, tai gerai“. Respondentų teiginiuose išryškėjo socialiniai gebėjimai spręsti konfliktus, atsakomybė, jausmų valdymas, kritinis mąstymas, kūrybiškumas ir pastangos įgytas žinias pritaikyti tam tikrose situacijose..

Apibendrinant diagnostinės srities „Socialinės rizikos šeimų vaikai mokyklos bendruomenėje“, po ugdymo, socialinės rizikos šeimų vaikai konfliktines situacijas stengėsi spręsti socialiai priimtiniu būdu: naudojo daugiau socialių strateginių sprendimo būdų, socialines situacijas vertino daug įžvalgiau ir kompetentingiau. Šioje diagnostinėje srityje išryškėjo vaiko elgesio mokykloje pokyčiai, tai pastebėję mokytojai parašė pagyrimus į vaikų pasiekimų knygeles.

Analizuojant empirinius duomenis po ugdymo apie vaiko patyčias bendraamžių atžvilgiu pastebima, kad didžioji dauguma tiriamųjų teigia, kad jiems žinoma ši socialinė problema ir jie patys yra patyrę patyčias.

11 lentelė

Diagnostinė sritis: socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su draugais (n=10)

Nr.	Kategorija	Empirinių indikatorių (teiginių) pavyzdžiai	Teiginių skaičius
1.	Vaikų bandymai išlaikyti pozityvius santykius su bendraamžiais	<i>Geresni, aš muštis nebenoriu. Geri, aš su jais sutariu. Supranta, mes juk esame draugai. Ne nesu populiari, bet ir nesu nuobodi, jie paiso mano nuomonės. Aš jų neskriaudžiu (mažesnių). Aš dabar turiu tik keletą draugų, tai su jais viskas gerai. Nesutariu su berniukais. Kad aš nieko neturiu, mano mama alkoholikė (kitų nuomonė). Ne nebijau pasirodyt nevykėliu. Aš pasitraukiu, jau nebesimušu, nesiveliu į ginčus. Sutariu su visais, aš nesiveliu į konfliktus. Graūžiu save (kai įskaudina) ir sakau, kad taip negalima. Su mažiuokais santykiai geri, tarp jų turiu daug draugų, mes žaidžiame. Kai įskaudinu kitą, pabėgu, bet po to sugrįžtu ir atsiprašau. Stengiuosi neimti į galvą, aš išmokau nesivelti į ginčus. Stengiuosi neskaudinti, dažnai atsiprašau. Neblogai, mes sutariam gerai, turim bendrų</i>	61

		<p>pomėgių. Supranta. Nelabai aš esu nedrąsus, aš daug ko nežinau. Geri, aš dabar einu į kitą mokyklą ir ten nesimušu. Supranta, nes draugai.(...)</p>	
2.	Vaikų gebėjimas susirasti draugų, užmegzti naujas pažintis	<p><i>Visai gerai, aš parodau savo gebėjimus. Man lengva jų susirasti. Gerai, aš jų susirandu. Draugų- tai lengvai, man nesunku. Sunkiai, nes kai buvau mažesnė buvo lengviau. Jau nebe taip dažnai prieinu, tačiau kai apsiprantu, tuomet viskas gerai.(...)</i></p>	10
3.	Sumažėjęs vaikų nerimastingumas	<p><i>Nebijau, aš viską darau drąsiai. Anksčiau bijojau. Dabar jau ne. Truputį taip. Ne nebijau, žinau, kad toks nesu. Ne nebijau būti nevykėliu. (...)</i></p>	10
4.	Socialiai priimtino elgesio siekimas	<p><i>Aš su jais nedraugauju, bet nesimušu. Dažnai (mušasi), bet kartais jau bandau to nedaryti. Ne, aš to jau nebedarau. Iš pradžių buvo, bet dabar taip nebedarau. Dabar jau ne, aš stengiuosi jų(muštynių) išvengti.(...)</i></p>	8

Ypatingą reikšmę vaikui turi jo bendraamžiai, bendravimas su jais bei užmegztų santykių kokybė. Niekur kitur jie taip gerai neišmoksta gerbti kitokį požiūrį, kaip bendraujant su bendraamžiais. Jie mokosi suprasti save ir kitus, konkuruoti, mokosi suaugusiųjų santykių (Vaičiulienė, 2004). Daugelis autorių pabrėžia, kad emociškai artimi santykiai su bendraamžiais leidžia patirti bręstančiam žmogui savo individualumo jausmą (Andziulytė, Beresnevičienė, 2005).

Atėjęs į mokyklą vaikas patenka į bendruomenę, kurioje jau egzistuoja tam tikros nuostatos, jos ne visada sutampa su turimomis, namuose įskiepytomis, elgesio taisyklėmis. Tai dažnai sukelia įvairių buvimo kolektyve, bendravimo sunkumų (Daukšienė, Gudžinskienė, 2002). Anot autorių sugyventi su kitais asmenimis, užmegzti ir plėtoti tarpusavio ryšius – labai svarbūs socialiniai įgūdžiai, kurių moksleiviui prireikia jau pirmosiomis buvimo kolektyve dienomis.

Kategorija. Vaikų bandymai išlaikyti pozityvius santykius su bendraamžiais. Vaikai, augę nepalankiomis sąlygomis, dažniau pasižymi socialinės patirties stoka, santykių su bendraamžiais nepastovumu, empatiškumo trūkumu ir nejautrumu aplinkiniams (Cicchetti, Toth, Hennessy, 1993). Anot autorių, vaikai dažniausiai į bendravimą su bendraamžiais bei suaugusiaisiais perkelia šeimoje išmokus netinkamo elgesio modelius bei patirtį. Meistriškumo, lankstumo, prosocialaus elgesio trūkumas gali sukelti tarpasmeninių santykių palaikymo ir adaptacijos sunkumų.

Santykius su draugais, tarpusavio supratimą, populiarumą tarp draugų respondentai (žr. 11 lentelę) apibūdino savo teiginiuose (61): „geresni, aš muštis nebenoriu“, po ugdymo programos santykiai su draugais pasikeitė: „geri, aš su jais sutariu“, tarpusavio supratimas: „supranta, mes juk esame draugai“, „ne nesu populiari, bet ir nesu nuobodi, jie paiso mano nuomonės“, santykiai su mažesniais tapo geresni: „aš jų neskriaudžiu“, „aš dabar turiu tik keletą draugų, tai su jais viskas gerai“. Populiarumas tarp bendraamžių yra susijęs su didesniu vaiko

saugumo, tvirtumo jausmu, socialinės paramos gavimu (Zettergren, 2003), populiarūs vaikai dažniau susiduria su tinkamomis socialinėmis situacijomis, kurių metu mokosi socialinių-emocinių gebėjimų (Braza, 2007).

Vaiko nuomonė ką kiti galvoja apie jį, pesimistinės nuostatos išryškėjo tik viename teiginyje: „kad aš nieko neturiu, mano mama alkoholikė“, po pedagoginio ugdymo daugelis respondentų bando išvengti konfliktų, panaudoti įgytus socialinius gebėjimus sprendžiant konfliktus: „aš pasitraukiu, jau nebesimušu, nesiveliu į ginčus“, jei įskaudina kitą, jaučia atsakomybę už savo elgesį: „graužiu save ir sakau, kad taip negalima“, „kai įskaudinu kitą, pabėgu, bet po to sugrįžtu ir atsiprašau“. Su mažesniais santykiai yra geri: „su mažiukais santykiai geri, tarp jų turiu daug draugų, mes žaidžiame“.

Socialinės rizikos šeimų vaikai po ugdymo programos stengiasi komunikuoti su bendraamžiais nenaudodami agresijos, stengiasi išvengti konfliktų, vaikai taiko daugiau socialinių įgūdžių, kurie leidžia būti įžvalgiems ir ieškoti būdų sunkumams įveikti.

Kategorija. Vaikų gebėjimas susirasti draugų, užmegzti naujas pažintis. Tai, kad tarpusavio sąveikos kokybė veikia visą vaiko asmenybę, vėliau gali lemti ir suaugusio žmogaus gyvenimą. Psichologiniai duomenys rodo, kad sutrikę santykiai bendraamžių grupėje lemia įvairių emocinių ir socialinių dezadaptacijos formų atsiradimą (Valickas, 1997). Nagrinėjant bendraamžių tarpusavio santykius, išskirtinis dėmesys tenka ankstyvajai paauglystei. Nuo to, kaip vaikas patenkins bendravimo su bendraamžiais poreikį, priklausys jo asmenybės formavimosi kryptingumas, pažiūros, vertybės, tikslai. Kaip liudija įvairių tyrimų duomenys, atstumtųjų ir izoliuotųjų statusui priklausantys vaikai, palyginti su populiariesniais jų bendraamžiais, rečiau patenka į prosocialią, tarpusavio santykius skatinančią sąveiką ir dažniau dalyvauja vykstant destruktiniam tarpusavio bendravimui (Vyšniauskytė Rimkienė, 2008).

Tyrime dalyvavę socialinės rizikos šeimų vaikai savo teiginiuose (10) nurodė, kad neturi problemų susirandant draugų (žr. 11 lentelė): „visai gerai, aš parodau savo gebėjimus“, „man lengva jų susirasti“, „gerai, aš jų susirandu“, „draugų - tai lengvai, man nesunku“. Išanalizavus teiginius galima teigti, kad socialinės rizikos šeimų vaikai lengvai užmezga naujus ryšius.

Kategorija. Sumažėjęs vaikų nerimastingumas. Po ugdymo programos 10 teiginių atsispindėjo sumažėjęs nerimo lygis: „nebijau, aš viską darau drąsiai“, „anksčiau bijojau, dabar jau ne“, nebijo būti atstumti, izoliuoti bendraamžių: „...nebijau būti nevykėliu“. Analizuojant respondentų teiginius išryškėjo vaikų nerimo sumažėjimas, išmokti socialiniai įgūdžiai tokie kaip gebėjimas priimti sprendimus, sumažino įtampą ir nerimą.

Kategorija. Socialiai priimtino elgesio siekimas. Po ugdymo programos, teiginiuose (8) atsispindėjo socialinės rizikos šeimų vaikų bendravimas su bendraamžiais socialiai priimtiniu būdu - be agresijos: „aš su jais nedraugauju (agresyviais vaikais), bet nesimušu“, „dažnai, bet

kartais jau bandau to nedaryti“. Bendraudami su bendraamžiais stengiasi nenaudoti smurto: „iš pradžių buvo, bet dabar taip nebedarau“, dabar jau ne, aš stengiuosi jų (muštynių) išvengti“. Socialinės rizikos šeimų vaikai po ugdymo bando ir stengiasi nesmurtauti, nesimušti. Po pedagoginio ugdymo socialinės rizikos šeimų vaikai įgijo daugiau socialinių kompetencijų: išmoko patys spręsti problemas, kreiptis pagalbos, probleminėse situacijose pastebimas noras įveikti sunkumus, pagerėjo santykiai su bendraamžiais, mokytojais, tėvais. Galima daryti prielaidą, kad po ugdymo socialinės rizikos šeimų vaikų elgesys pagerėjo.

Apibendrinant diagnostinės srities „Socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su draugais“, empirinius tyrimo duomenis galima teigti, kad vaikai išmoko ir stengiasi tvardyti savo emocijas, elgesį. Pasielgus netinkamai daugelis vaikų apmąsto savo poelgius, atsakingai žiūri į bendravimą. Taip pat sumažėjo vaikų nerimastingumas, jie deda pastangas sprendžiant problemas. Po ugdymo programos vaikų savijauta pagerėjo, pradėjo labiau didžiulis savimi. Teigiama linkme pasikeitė santykiai su draugais, jie deda pastangas, nebesityčioja patys ir stengiasi nekreipti dėmesio į patyčias. Jei nesiseka ieško pagalbos ar kreipiasi į suaugusiuosius.

2.5. Socialinės rizikos šeimų vaikų prosocialaus elgesio ugdymo programos veiksmingumo analizė

Po socialiai pageidautino (prosocialaus) elgesio ugdymo programos įgyvendinimo socialinės rizikos šeimų vaikai pasižymėjo adekvatesniu elgesiu tam tikrose situacijose. Stengėsi pasirinkti tinkamas bendravimo priemones. Įgijo gebėjimų ir deda pastangas atsispirti socialiniam spaudimui. Bando savarankiškai įveikti sunkumus, stengiasi palaikyti teigiamus tarpasmeninius santykius, sprendžia konfliktines situacijas, bando priimti sprendimus, bei ieško alternatyvų konstruktyviai bendrauti su kitais žmonėmis (tėvais, mokytojais), bando įvardinti savo jausmus.

Ugdymo programos veiksmingumo sėkmė priklauso nuo keleto veiksnių, po ugdymo programos vaikų neturinčių elgesio problemų socialiniai gebėjimai, elgesys pakito mažiau, nei vaikų turinčių elgesio problemų. Socialia pageidautino (prosocialaus) elgesio ugdymas jiems didelio poveikio neturėjo dėl to, kad jie iki ugdymo programos turėjo mažiau elgesio problemų ir buvo labiau įgudę elgtis socialiai. Taip pat ugdymo programa mažesnę poveikį turėjo vaikams, kurie auga priklausomybių turinčių tėvų šeimose.

Lochman, Coie, Underwood, Terry (1993), tyrimai patvirtina, kad socialinių gebėjimų lavinimas gali būti naudingas ne visiems vaikams. Ši skirtingą ugdymo poveikį jų elgesiui tyrėjai apibūdina kaip programos tikslų specifiškumo svarbą ir tai, kad ji turi būti kuriama ne bendra visiems dalyviams, o veiksminga tada, kai atsižvelgiama į specifinius moksleivių poreikius. Praktinė patirtis patvirtina, kad prieš įgyvendinant socialiai pageidautino (prosocialaus) elgesio

ugdymo programą, būtina skirti pakankamai laiko bendraamžių atstūmimo ir izoliuotumo problemos analizei (atsižvelgti į tėvų, klasės vadovų, pedagogų, vaikų nuomonę) ir rengti socialinių gebėjimų lavinimo programą, atsižvelgiant į tai, kokių socialinių gebėjimų bendraamžių atstumti ir izoliuoti vaikai stokoja.

12 lentelė

Diagnostinė sritis. Socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su tėvais (n=10)

Kategorija prieš ugdymą	Teiginių skaičius	Kategorija po ugdymo	Teiginių skaičius
Destruktyvus konfliktų sprendimas, taisyklių laužymas (šeimoje)	34	Pastangos konstruktyviai spręsti konfliktus, laikytis nustatytų taisyklių	24
Tėvų ir vaikų tarpusavio bendravimo problemos	27	Tėvų ir vaikų laisvalaikio praleidimo formos	24
Tėvų ir vaikų pasitikėjimo vienas kitu trūkumas	26	Vaikų bandymas pasitikėti savo tėvais	21
Tėvų nedalyvavimas vaikų laisvalaikyje	21	Teigiami požymiai tėvų ir vaikų tarpusavio bendravime	16
Tėvų abejingumas vaiko pasiekimams	7	Tėvų pagalba pamokų ruošos metu	7

Kategorija prieš ugdymą. Destruktyvus konfliktų sprendimas, taisyklių laužymas (šeimoje). Mokslinių tyrimų ir praktikų pripažinta, kad destruktiviai elgiamasi dėl to, kad:

- Nežino koks yra socialiai priimtinas elgesys, nes neturi suformuoto teigiamo elgesio modelio;
- Turi žinių kaip elgtis, bet neturi įgūdžių;
- Nemoka valdyti emocinių reakcijų - pykčio, baimės ar nerimo;
- Susiformavusios neadekvačios nuostatos apie destruktivų elgesį, kaip apie teisėtą ir priimtina elgesio būdą (Barkauskaitė, Žadeikaitė, 2006).

Prieš ugdymą socialinės rizikos šeimų vaikų teiginiuose (žr. 2 lentelę) atsispindėjo konfliktiški santykiai su artimaisiais, respondentai savo teiginiuose minėjo, kad nesilaiko namuose nustatytų taisyklių, yra baudžiami tėvų. Neadekvačios bausmės formuoja priešiškus santykius su tėvais. Daugeliu atvejų nesirūpindami savo elgesiu, jie nepaiso suaugusiųjų reikalavimų. Kategorijose išryškėjo socialinės rizikos šeimų vaikų elgesio nestabilumas.

Kategorija po ugdymo. Pastangos konstruktyviai spręsti konfliktus, laikytis nustatytų taisyklių. Po ugdymo programos, buvusios neigiamos kategorijos įgavo teigiamų požymių. Respondentai išmoko konstruktyviai spręsti konfliktus su tėvais, stengiasi laikytis šeimoje nustatytų taisyklių.

Po pedagoginio ugdymo buvo siekiama išsiaiškinti, kaip socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai pasikeitė po vykdytos programos. Santykiuose su tėvais vaikai 24 teiginiuose nurodė,

kad stengiasi laikyti nustatytų taisyklių. Po ugdymo programos pasikeitė vaikų požiūris į tėvų reikalavimus (žr. 7 lentelę), bausmes, jie labiau supranta, kad taisyklių ir ribų nustatymas yra sudėtinė auklėjimo dalis. Prieš ugdymo programą (žr.2 lentelę) respondentai santykius su tėvais įvardino sudėtingais, jie nerasdavo bendros kalbos, nesilaikė nustatytų taisyklių, tuo tarpu po programos vaikų santykiai su tėvais pasikeitė, jie nurodė, jog patys pradėjo dėti daugiau pastangų, kad bendravimas pasikeistų.

Kategorija prieš ugdymą. Tėvų ir vaikų tarpusavio bendravimo problemos. Prieš ugdymo programą dauguma respondentų savo teiginiuose (27) pažymėjo, kad santykiai su tėvais yra komplikuoti (žr.2 lentelę), kad nesulaukia palaikymo, nepasikalba kai būna negera.

Šeima, jos gyvensena, bendravimas daro nemažą įtaką vaiko, o vėliau paauglio elgesiui (Andziulytė, Beresnevičienė, 2005). Suaugusiųjų meilė, rūpinimasis ir dėmesys suteikia šeimoje augančiam vaikui emocinę pusiausvyrą, padeda labiau vertinti save, o emocinio bendravimo stoka, silpni šeimos narių ryšiai sukelia vaikų neurozes, baimes, nepasitikėjimą savimi (Pivorienė, Miliauskienė, 2006). Taigi vaikai, jaučiantys tėvų palaikymą ir supratimą, geriau save vertina nei tie, kurie nesutaria su tėvais (Andziulytė, Beresnevičienė, 2005).

Kategorija po ugdymo. Teigiami požymiai tėvų ir vaikų tarpusavio bendravime. Po ugdymo programos socialinės rizikos šeimų vaikų bendravime su tėvais atsispindėjo teigiami pokyčiai. Analizuojant teiginius (16) atsiskleidė, kad vaikai tapo atviresni su savo tėvais, dažniau prašo jų pagalbos taip pat sulaukia iš tėvų paguodos, palaikymo. Bendraudami su tėvais vaikai stengiasi susivaldyti. Analizuojant teiginius po ugdymo programos socialinės rizikos šeimų vaikai tik dviejuose teiginiuose nurodė, kad nesulaukia pagalbos iš tėvų.

Apibendrinant tyrimo duomenis po pedagoginės ugdymo programos, galima teigti, kad socialinės rizikos šeimų vaikai tapo atviresni su savo tėvais.

Kategorija prieš ugdymą. Tėvų ir vaikų pasitikėjimo vienas kitu trūkumas. Prieš ugdymo programą (žr. 2 lentelę) respondentai minėjo, kad nesako tėvams kur ir su kokiais draugais leidžia laiką. Jie nelinkę informuoti tėvus, kur ir su kuo būna. Išanalizavus kategorijas galima daryti prielaidą, kad prieš ugdymo programą kategorijose atsispindėjo atviro bendravimo ir pasitikėjimo tarp tėvų ir vaikų trūkumas.

Kategorija po ugdymo. Vaikų bandymas pasitikėti savo tėvais. Interviu duomenys po ugdymo parodė, kad teigiama linkme pasikeitė tėvų ir vaikų pasitikėjimas vienas kitu. Tyrime dalyvavę socialinės rizikos šeimų vaikai, kur ir su kokiais draugais leidžia laiką, teiginiuose (21) nurodė, kad informuoja tėvus. Prieš ugdymo programą (žr. 2 lentelę) respondentai minėjo, kad nesako tėvams kur ir su kuo leidžia laiką. Išanalizavus kategorijas galima teigti, kad tėvų ir vaikų pasitikėjimas vienas kitu po ugdymo programos labiau sustiprėjo. Vaikai jaučia didesnę pareigą bendraudami su tėvais informuoti juos, kur ir su kuo būna, kokia veikla užsiima ne namuose.

Kategorija prieš ugdymą. Tėvų nedalyvavimas vaikų laisvalaikyje. Šeima perteikia vaikui tam tikrus visuomenės kultūros atributus, tėvai vaikams perka žaislus, įtraukia juos į veiklą, žaidimus, keliones, atostogas, teigia Berns (2009). Tyrime dalyvavę socialinės rizikos šeimų vaikai savo teiginiuose (21) nurodė, kad laisvalaikį su tėvais leidžia atskirai, kartu retai atostogauja, retai žaidžia. Teiginių analizė parodė, kad socialinės rizikos šeimos neorganizuoja laisvalaikio savo vaikams, vaikai laisvalaikį leidžia vieni.

Kategorija po ugdymo. Tėvų ir vaikų laisvalaikio praleidimo formos. Po ugdymo kategorijose atsispindėjo laisvalaikio praleidimo formos, išryškėjo, kad socialinės rizikos šeimos mažai dėmesio skiria vaikų laisvalaikio užimtumui.

Tiek prieš ugdymo programą, (žr. 2 lentelę) tiek po jos, (žr. 7 lentelę) interviu metu laisvalaikio leidimas išlieka tas pats kaip ir prieš pedagoginę ugdymo programą. Tai matyti 24 teiginiuose, socialinės rizikos šeimos mažai skiria vaikams dėmesio laisvalaikiu, laisvą laiką leidžia namuose prie televizoriaus. Interviu metu paaiškėjo, kad socialinės rizikos šeimų vaikai kaip ir prieš ugdymo programą, daugiausia laisvalaikį leidžia vieni namuose arba kieme.

Kategorija prieš ugdymą. Tėvų abejingumas vaikų akademiniam pasiekimams. Nagrinėjant teiginius prieš ugdymo programą (žr. 2 lentelę) vaikai nurodė, kad tėvai nepadedą jiems ruošti pamokų, kad nesidomi jų akademiniais pasiekimais. Tinkami santykiai gali sustiprinti akademinį pasiekimą klasėje, prieš ugdymo programą 7 teiginiuose atsispindėjo tėvų abejingumas vaikų pamokų ruošai.

Kategorija po ugdymo. Tėvų pagalba pamokų ruošos metu. Analizuojant tyrimo duomenis po ugdymo, vaikai 7 kategorijose (žr. 7 lentelę) nurodė, kad tėvai padeda jiems pamokų ruošoje. Po ugdymo programos socialinės rizikos šeimų vaikai paminėjo, kad tėvai domisi jų mokslu, nes jie patys kreipiasi į juos pagalbos (žr. 8 lentelę).

Apibendrinant diagnostinės srities „Socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su tėvais“ po pedagoginės ugdymo programos vaikų santykiai su tėvais pasikeitė, vaikai patys pradėjo dėti daugiau pastangų, kad bendravimas su tėvais pasikeistų. Laisvalaikį leidžia daugiausia namuose, pasitikėjimas tėvais po ugdymo sustiprėjo, kai kurie vaikai tapo savarankiškesni, dažniau prašo tėvų pagalbos.

Diagnostinė sritis. Socialinės rizikos šeimų vaikų savijauta šeimose (n=10)

Kategorija prieš ugdymą	Teiginių skaičius	Kategorija po ugdymo	Teiginių skaičius
Tėvų emocinis nestabilumas šeimoje, vaikų vertinimu	18	Teigiami pokyčiai tarpasmeniniuose santykiuose	20
Įtempti tarpasmeniniai santykiai šeimoje	18	Reikšmingi asmenys vaikų nuomonės formavimui	10
Negatyvūs jausmai išgyvenant konfliktą	12	Vaikų bandymai susitvardyti konflikto metu	10
Asmuo, kurio nuomonė vaikams svarbi	10	Savo netinkamų poelgių apmąstymai	10
Nerimastingumas, bloga savijauta pasielgus netinkamai	10	Pagerėjęs emocinis klimatas šeimoje subjektyviu vaikų vertinimu	7

Kategorija prieš ugdymą. Tėvų emocinis nestabilumas šeimoje, vaikų vertinimu. Prieš ugdymo programą 18 teiginių atsispindėjo emocinis nestabilumas, vaikų nepasitenkinimas savo šeima, joje esančia atmosfera (žr. 3 lentelę), patiriamas psichologinis spaudimas, konfliktai, bėgimas iš namų.

Kategorija po ugdymo. Pagerėjęs emocinis klimatas šeimoje subjektyviu vaikų vertinimu. Interpretuojant tiriamųjų teiginius (7) apie emocinį klimatą šeimoje, galima daryti prielaidą, kad po pedagoginės programos socialinės rizikos šeimų vaikų savijauta šeimose pagerėjo (žr. 8 lentelę): vaikai stengiasi susivaldyti, nebebėga iš namų, atsirado tarpusavio supratimas. Geras psichologinis klimatas, bendravimas, paramos ir savitarpio supratimas, darnus šeimos gyvenimas, kryptingos jos pastangos tampa šeimos narių moralinio pasitenkinimo, džiaugsmo šaltiniu. Kiekvienas jaučia savo vertę, pripažįstamas kiekvieno reikšmingumas.

Kategorija prieš ugdymą. Įtempti tarpasmeniniai santykiai šeimoje. Anot Berns (2009) šeimai tenka svarbus uždavinys kuriant saugią aplinką savo vaikui. Saugi atmosfera didele dalimi priklauso nuo šeimos komunikacijos proceso, nuo kiekvieno šeimos nario vaidmens, tarpasmeninių kontaktų bei sugebėjimo konstruktyviais būdais spręsti iškilusias problemas. Vaiko socialinio ugdymo požiūriu labai svarbu, kad tėvai ir vaikai taptų dvasiškai artimesni.

Prieš ugdymo programą buvo siekiama išsiaiškinti, kokiais būdais šeimose sprendžiami iškilę konfliktai, kiek svarbus vaikams bendravimas su tėvais, ar bendravimo modeliai turi įtakos vaiko savijautai, interviu metu buvo paprašyta vaikų papasakoti apie savo santykius su tėvais (interviu priede Nr.5). Prieš ugdymo programą 18 teiginių (žr. 3 lentelę) vaikai nurodė, kad patiria tėvų atstūmimą, kad jie retai iš tėvų sulaukia paguodos, palaikymo.

Kategorija po ugdymo. Teigiami pokyčiai tarpasmeniniuose santykiuose. Interviu metu, po ugdymo programos 20 teiginių respondentai nurodė (žr. 8 lentelę), kad santykiai su tėvais pasikeitė, vaikai tapo atviresni su savo tėvais, išmoko reikšti savo jausmus, sulaukia iš tėvų paguodos ir palaikymo.

Tėvų pozityvių ir negatyvių problemų sprendimo būdų naudojimo šeimose įvertinti buvo užduotas klausimas apie santykius šeimoje. Teigiami santykiai su tėvais mažina jaunų žmonių netinkamo elgesio, pavyzdžiui, tokio kaip agresija, smurtas, patyčios (žr. 10 lentelę), tikimybę ir yra susiję su gera savijauta (žr. 9 lentelę). Atviras bendravimas tarp vaiko ir tėvų yra veiksmingų tarpusavio santykių išraiška, šeimai tenka svarbus uždavinys kuriant saugią aplinką savo vaikui. Vaikų pastangos prisitaikyti prie tėvų keliamų reikalavimų po pedagoginio ugdymo atspindėjo teiginiuose, išanalizavus empirinius tyrimo duomenis, galima teigti, kad po ugdymo programos socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su tėvais pagerėjo.

Kategorija prieš ugdymą. Negatyvūs jausmai išgyvenant konfliktą. Tinkamiausiu šios socialinės problemos sprendimo būdu prieš ugdymo programą (žr.3 lentelę) socialinės rizikos šeimų vaikai pasirinkdavo bėgimą iš namų, šaukimą, mušimąsi toks elgesys atspindėjo 12 teiginių. Teiginiuose išryškėjo socialinės rizikos šeimų vaikų socialinių gebėjimų spręsti konfliktus trūkumas. Gebėjimas slopinti egocentriškumą, impulsyvumą, ar neigiamą socialinį elgesį, taip pat vaiko socialinių įgūdžių atspindys (Welsh, Bierman, 2001). Prieš ugdymo programą vaikai pasižymėjo šių įgūdžių stoka.

Kategorija po ugdymo. Vaikų bandymai susitvardyti konflikto metu. Supykus, elgesys po ugdymo pasikeitė, tai išryškėjo 10 teiginių, vaikai deda pastangas tvardydami savo emocijas. Kaip teigia Welsh, Bierman, (2001) vaikai, kurie turi didelį socialinių įgūdžių bagažą ir kurie yra socialiai sąmoningi ir išvalgūs yra socialiai kompetentingi. Išanalizavus respondentų teiginius, galima daryti prielaidą, kad elgesys po ugdymo programos pagerėjo (žr. 8 lentelę), vaikai išmoko ir stengiasi įvardinti savo emocijas, deda pastangas socialiai priimtiniu būdu tramdyti pyktį.

Kategorija prieš ir po ugdymo. Asmuo, kurio nuomonė vaikams svarbi. Prieš ugdymą 10 teiginių atspindėjo, kad socialinės rizikos šeimų vaikams svarbi nuomonė yra mamos.

Kategorija po ugdymo. Reikšmingi asmenys vaikų nuomonės formavimui. Tiek prieš ugdymą, tiek po jo išanalizavus empirinius duomenis paaiškėjo, kad rezultatai nesiskyrė, (žr. 3 lentelę) į klausimą - kieno nuomonė yra svarbi, socialinės rizikos šeimų vaikai savo teiginiuose nurodė, kad svarbi mamos nuomonė.

Kategorija prieš ugdymą. Nerimastingumas, bloga savijauta pasielgus netinkamai. Prieš ugdymo programą vaikai savo būseną įvardijo kaip nerimastingą, nesaugią (žr. 3 lentelę), 10 teiginių išryškėjo nerimas, baimė, nesaugumo jausmas. Pesimizmas ir negatyvios mintys, įsivaizduojant blogiausią - pyktis, agresija. Pastovus nerimas, baimė dėl to kas gali atsitikti, ar įvykti neigiamai veikia vaiko akademinis pasiekimus (žr. 2 lentelę), tarpusavio bendravimą su bendraamžiais (žr. 5 lentelę), mokytojais.

Kategorija po ugdymo. Savo netinkamų poelgių apmąstymai. Analizuojant empirinius duomenis po programos, pasielgus netinkamai, 10 teiginių ugdymo programoje dalyvavusių

socialinės rizikos šeimų vaikai, apmąsto savo poelgius, sumažėjo vaikų nerimastingumas, jie deda pastangas socialiai priimtinu būdu priimti sprendimus.

Apibendrinant diagnostinės srities „Socialinės rizikos šeimų vaikų savijauta šeimose“ po pedagoginės programos socialinės rizikos šeimų vaikų savijauta šeimose pagerėjo vaikai stengiasi susivaldyti, nebėgti iš namų, santykiai su tėvais pasikeitė, vaikai tapo atviresni su savo tėvais, išmoko reikšti savo jausmus, sulaukia iš tėvų paguodos ir palaikymo, deda pastangas tvardydami savo emocijas. Pagerėjo elgesys, deda pastangas socialiai priimtinu būdu tramdyti pyktį, socialinės rizikos šeimų vaikai, apmąsto savo poelgius, sumažėjo vaikų nerimastingumas, jie deda pastangas socialiai priimtinu būdu priimti sprendimus.

14 lentelė

Diagnostinė sritis. Socialinės rizikos šeimų vaikų savęs vertinimas(n=10)

Kategorija prieš ugdymą	Teiginių skaičius	Kategorija po ugdymo	Teiginių skaičius
Vaikų negatyvus savęs vertinimas (nuomonė apie save)	59	Vaikų pozityvaus savęs vertinimo požymiai	40
Vaikų negebėjimas savarankiškai spręsti problemas	13	Vaikų pastangos savarankiškai spręsti problemas	13
Susilpnėjusi vidinė darna	10	Pagerėjusi vidinė savijauta	10

Kategorija prieš ugdymą. Vaikų negatyvus savęs vertinimas (nuomonė apie save). Prieš pedagoginį ugdymą (žr. 4 lentelę) savęs pažinimo ir savigarbos kompetencijos buvo žemo lygio, nuomonė apie save socialinės rizikos šeimų vaikų buvo negatyvi tai atsispindi 59 teiginiuose.

Kategorija po ugdymo. Vaikų pozityvaus savęs vertinimo požymiai. Po pedagoginės ugdymo programos socialinės rizikos šeimų vaikai išmoko analizuoti save, savo poelgius (žr. 9 lentelę), ir išmoko atlaidumo. Analizuojant teiginius (40) paaiškėjo, kad vaikai įgijo savęs pažinimo ir savigarbos socialinių gebėjimų, pradėjo labiau didžiuotis savimi, atsirado pasitikėjimas savo jėgomis. Šios kategorijos pagalba buvo siekiama išsiaiškinti kaip po ugdymo pasikeitė socialinės rizikos šeimų vaikų savęs vertinimas. Po ugdymo socialinės rizikos šeimų vaikai labiau ėmė didžiuotis savimi, savo gyvenimu. Palyginus prieš ir po ugdymo gautus duomenis galima teigti, kad išryškėjo teigiami pokyčiai respondentų savęs vertinime, galima teigti, kad socialinės rizikos šeimų vaikų savivertė padidėjo.

Kategorija prieš ugdymą. Vaikų negebėjimas savarankiškai spręsti problemas. Šioje kategorijoje buvo siekiama išsiaiškinti kaip socialinės rizikos šeimų vaikai geba spręsti iškilusias problemas. Prieš ugdymą respondentai savo teiginiuose (10) akcentavo savo netinkamą socialinį elgesį, netinkamu būdu priimamus sprendimus t.y. naudojant agresiją (žr. 4 lentelę), teiginiuose išryškėjo, kad problemas spręsti sekasi sunkiai, jiems trūksta gebėjimų priimti sprendimus.

Kategorija po ugdymo. Vaikų pastangos savarankiškai spręsti problemas. Po ugdymo (žr. 9 lentelę) socialinės rizikos šeimų vaikai nurodė, kad deda pastangas sprendžiant problemas, 10 teiginių išryškėjo, kad socialinės rizikos šeimų vaikai įgijo daugiau socialinių gebėjimų priimti sprendimus ir naudoja metodus, kuriuos išmoko ugdymo programos metu (prosocialaus elgesio ugdymo programa priede Nr. 4.), stengiasi nepalikti neišspręstos problemos. Kokybinio tyrimo rezultatai rodo, jog po ugdymo socialinės rizikos šeimų vaikai įgijo daugiau kompetencijų socialiai priimtiniu būdu spręsti problemas ir konfliktus. Išmoko tinkamai elgtis su artimaisiais, aplinkiniais.

Kategorija prieš ugdymą. Susilpnėjusi vidinė darna. Prieš ugdymo programą respondentų teiginiuose vyravo silpna vidinė savijauta, 10 teiginių vaikai nurodė, kad jaučiasi nereikalingi, atstumti, remiantis atlikto tyrimo rezultatais galima teigti, kad silpna vidinė darna siejasi su galimybėmis spręsti iškilusias problemas, menku savęs vertinimu (žr. 4 lentelę).

Kategorija po ugdymo. Pagerėjusi vidinė savijauta. Antanovsky (1993) vidinę darną apibūdino kaip globalią žmogaus gyvenimo orientaciją. Išskyrė tris pagrindinius parametrus: pirmas – tai aiškumo jausmas, suprantamumas; antras parametras – sugebėjimo kontroliuoti situaciją jausmas. Trečias – prasmingumo jausmas, kuris reiškia, kad visi išoriniai ir vidiniai impulsai ir reikalavimai yra verti pastangų, pasiaukojimų, įsipareigojimų. Savo vidinę savijautą po ugdymo respondentai apibūdino teiginiuose (10), juose atsispindi gebėjimas valdyti jausmus, po ugdymo programos vaikų savijauta pagerėjo.

Po pedagoginės ugdymo programos vaikai pradėjo didžiuotis savimi, savo turimomis savybėmis, padidėjo savivertė, deda pastangas sprendžiant problemas, galima teigti, kad vaikų vidinė savijauta pagerėjo.

Apibendrinant diagnostinės srities „Socialinės rizikos šeimų vaikų savęs vertinimas“ galima teigti, kad socialinės rizikos šeimų vaikai po pedagoginės ugdymo programos išmoko ir stengiasi tinkamai elgtis su artimaisiais, aplinkiniais, įgijo socialinių gebėjimų spręsti problemas, išryškėjo teigiami pokyčiai respondentų savęs vertinime, pagerėjo vidinė savijauta.

15 lentelė

Diagnostinė sritis. Socialinės rizikos šeimų vaikai mokyklos bendruomenėje (n=10)

Kategorija prieš ugdymą	Teiginių skaičius	Kategorija po ugdymo	Teiginių skaičius
Negatyvaus elgesio išraiška mokykloje	25	Vaikų pastangos į pozityvius santykius su mokytojais	17
Patyčių formos, kurias patiria vaikai iš bendraamžių	23	Vaikų bandymai ignoruoti bendraamžių patyčias	13
Konfliktiški vaikų santykiai su mokytojais	21	Vaikų pastangos į sėkmingą veiklą	9
Vaikų reakcija į patiriamas patyčias (vaikas patyčių auka).	18	Vaikų nerimo dėl mokyklinių problemų sumažėjimas.	7

Vaikų patyčios bendraamžių atžvilgiu (vaikas- agresorius)	16	Vaikų patyčių bendraamžių atžvilgiu sumažėjimas	6
Vaikų nerimas dėl mokyklinių problemų	11	Vaikų išgyvenimai patyrus patyčias	5

Kategorija prieš ugdymą. Negatyvus elgesio išraiška mokykloje. Sunkumus išgyvenančiam vaikui itin svarbus individualus santykis su suaugusiu (socialiniu darbuotoju, socialiniu pedagogu, psichologu ir kt.), kurio metu kuriami pasitikėjimo santykiai, vaikas gali pajauti pastovų, nuoseklų, teigiamą ir besąlyginį priėmimą (Rekertienė, 2001). 25 teiginiuose atsispindėjo elgesio problemos, nenoras dalyvauti mokykliniame gyvenime, abejingumas savo akademiniam pasiekimams.

Kategorija po ugdymo. Vaikų pastangos į sėkmingą veiklą. Vaikai, turėję elgesio problemų mokykloje prieš dalyvaujant pedagoginėje programoje (žr. 5 lentelę) žymiai jas sumažino po jos. Tyrimo metu gauti rezultatai atsispindėjo 9 teiginiuose. Jie parodė pastebimai padidėjusį socialinių kompetencijų teigiamą poveikį. Programoje dalyvavę vaikai deda pastangas ir sprendžia mokyklinės problemas, dėl to pagerėjo elgesys mokykloje.

Tyrimo dalyvavę vaikai deda daugiau pastangų į savo veiklą. Anot Nasvytienės (2005) sunkių situacijų ar išbandymų akivaizdoje vieni vaikai reaguoja pykčiu, negalvoja apie elgesio pasekmes, o kiti, priešingai, suformuoja tvirtas vertybes, elgiasi prosocialiai. Pastebėta, jog šie prisitaikymo mokykloje veiksniai yra veikiami vaiko emocinių įgūdžių. Vaikai, pasižymintys gerais socialiniais įgūdžiais, t.y. emociškai kompetentingi vaikai, yra geriau adaptavęsi mokykloje – skiriasi gerais mokymosi rezultatais, labiau mėgiami, populiarūs tarp savo bendraklasių (Wilson, 2006).

Analizuojant teiginius pastebimi socialinės rizikos šeimų vaikų elgesio mokykloje pokyčiai, jie deda pastangas, ieško problemų sprendimo būdų. Galima teigti, kad vaikų elgesio problemos ženkliai sumažėjo. Vaikai, turėję elgesio problemų prieš dalyvaujant pedagoginėje programoje (žr. 5 lentelę) žymiai jas sumažino po jos.

Kategorija prieš ugdymą. Patyčių formos, kurias patiria vaikai iš bendraamžių. Prieš ugdymo programą 23 teiginiuose atsispindėjo (žr. 5 lentelė) patyčių formos ir būdai kurias patiria vaikai. Reakcija į patyčias, užgauliojimus buvo tokia pat kaip ir patiriama, užgauliojimais, pravardžiavimais, grasinimais įžeidinėjimais. Prieš ugdymo programą socialinės rizikos šeimų vaikai stokojo gebėjimo bendrauti; gebėjimo priimti sprendimus; gebėjimo spręsti konfliktus; gebėjimo valdyti jausmus. Skriaudžiami vaikai moka tik du vaidmenis - aukos arba skriaudėjo. Skriaudžiami vaikai nepasitiki savo jėgomis, nejaučia savo vertės, jaučiasi blogesni, negražesni, nesėkmingesni, neverti meilės (Kurienė, 2007). PSO tyrimo duomenimis, Lietuvoje apie 70 proc. vaikų bent kartą yra patyrę bendraamžių patyčias, tuo tarpu beveik trečdalis vaikų mokykloje patiria dažnas (2-3 kartus per mėnesį arba dažniau) kitų patyčias. Šis rodiklis, lyginant su kitomis

valstybėmis, yra vienas aukščiausių (Zaborskis, Cirtautienė, Žemaitienė, 2005; Zaborskis, Vareikienė, 2008).

Tyrime dalyvavę socialinės rizikos šeimų vaikai prieš ugdymo programą turėjo menką savęs vertinimą, pasižymėjo silpna vidine darba (žr. 4 lentelę). Į patyčias reaguodavo agresija, smurtu.

Kategorija po ugdymo. Vaikų bandymai ignoruoti bendraamžių patyčias. Tyrimo metu viena iš svarbiausių probleminių sričių buvo susijusi su socialinės rizikos šeimų vaikų patiriamomis patyčiomis. Interviu pagalba buvo siekiama išsiaiškinti kaip patys vaikai, kurie neretai susiduria su patyčių faktu, yra linkę spręsti šią problemą. Welsh, Bierman, (2001) nurodo, kad vaikai, kurie turi didelį socialinių įgūdžių bagažą, kurie yra socialiai sąmoningi ir išvalgūs gali būti socialiai kompetentingi ir geba priimti sprendimus bei ieškoti pagalbos ekstremaliose situacijose. 13 teiginių atsispindėjo bendraamžių patyčios, tačiau, nors po ugdymo jos ir nesumažėjo, vaikai bando socialiai priimtiniu būdu elgtis patyčių metu, nekreipti dėmesio, o jei nepadedą kreiptis į suaugusius. Socialiniai gebėjimai - tai veiksmingas bendravimas, žmogus turintis gerus socialinius gebėjimus, gali savarankiškai priimti sprendimus, konstruktyviai vertinti konfliktus, kūrybiškai ir kritiškai mąstyti, suvokti tam tikras socialines taisykles ir normas, geba gauti paramą ir efektyviai ją panaudoti, užmegzti ir palaikyti pozityvius santykius su kitais.

Kategorija prieš ugdymą. Konfliktiški vaikų santykiai su mokytojais. Prieš ugdymą socialinės rizikos šeimų vaikai nurodė, kad turi elgesio problemų mokykloje (žr. 5 lentelę), kad jų santykiai su mokytojais yra komplikuoti (21), kad jiems sunkiai sekasi mokslai.

Kategorija po ugdymo. Vaikų pastangos į pozityvius santykius su mokytojais. Interviu dalyvavusių socialinės rizikos šeimų vaikų (žr. 10 lentelę) sunkumai patiriami mokykloje išlieka iš 17 teiginių tik keliuose teiginiuose, reakcija į nesėkmes taip pat išryškėjo keliuose teiginiuose, tačiau likusioje dalyje teiginių matyti, kad santykiai su mokytojais pasikeitė, jie deda pastangas, kad mokslai sektųsi. Išanalizavus teiginius galima daryti prielaidą, kad socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su mokytojais nors ir nežymiai, bet pakito teigiama linkme.

Kategorija prieš ugdymą. Vaikų reakcija į patiriamas patyčias (vaikas patyčių auka). Analizuojant empirinius duomenis prieš ugdymo programą teiginiuose (18) atsispindi nerimas dėl patiriamų patyčių, gėdos jausmas, negebėjimas socialiai priimtiniu būdu apsisaugoti nuo jų. Socialinių kompetencijų konstruktyviai spręsti problemas trūkumas iššaukia socialinės rizikos šeimų vaikams agresiją. Dažniausiai agresyviai besielgiantys vaikai neturi elementarių socialinių gebėjimų, leidžiančių palaikyti socialiai vertingus santykius su bendraamžiais. Anot Targamadžės, Valeckienės, (2007) nuolatinis patyčių patyrimas sukelia patyčių aukai ne tik

trumpalaikių, bet ir ilgalaikių pasekmių, patyčių aukos išgyvena skriaudą, įtampą, bejėgiškumo jausmą, o tai neigiamai veikia tiek fizinę tiek emocinę vaiko būseną.

Kategorija po ugdymo. Vaikų išgyvenimai patyrus bendraamžių patyčias (vaikas patyčių auka). Patyrus patyčias tiek prieš ugdymą (žr. 5 lentelę) tiek ir po jo, (žr. 10 lentelę) vaikai jaučiasi blogai. Socialinės rizikos šeimų vaikai teiginiuose (5) nurodė, kad išmoko nekreipti dėmesio į bendraamžių patyčias, vaikai naudoja pedagoginio ugdymo metu išmokus metodus.

Kategorija prieš ugdymą. Vaikų patyčios bendraamžių atžvilgiu (vaikas agresorius). Agresija tarp vaikų šiandieninėje visuomenėje gana dažnai sutinkamas reiškinys, įvairus savo laipsniu ir raiškos formomis. Viena iš agresijos priežasčių gali būti silpnas emocinis ryšys tarp šeimos narių (žr.3 lentelę), taip pat netinkami auklėjimo būdai (žr. 2 lentelę), pernelyg griežtas auklėjimas skatina vaikų agresyvumą. Tarp jaunesnių vaikų paplitusi fizinė agresija, tarp vyresnių vaikų labiau paplitusi emocinė (spaudimo) ir verbalinė agresija teigia Palujanskienė, Uzdžila (2004). Minėti autoriai atliko moksleivių elgesio tyrimus konfliktinėse situacijose bei tyrė jų agresiją.

Prieš ugdymo programą vaikai savo teiginiuose (16) nurodė, kad tyčiojasi iš bendraamžių, kad kitaip negalima (žr. 5 lentelę). Išanalizavus respondentų kategorijas prieš ugdymą mūsų tyrime pasitvirtino minėtų autorių tyrimo rezultatai, socialinės rizikos šeimų vaikai tyčiojasi, naudoja fizinę agresiją, įžeidinėja bendraamžius.

Kategorija po ugdymo. Vaikų patyčių bendraamžių atžvilgiu sumažėjimas. Analizuojant teiginius kaip po ugdymo pasikeitė socialinės rizikos šeimų vaikų patyčios iš bendraamžių, pokyčiai išryškėjo 6 teiginiuose. Patyčios iš bendraamžių po ugdymo pasikeitė, vaikai išmoko ir stengiasi nebesityčioti iš jų. Išanalizavus tyrimo duomenis, galima teigti, kad po ugdymo programos socialinės rizikos šeimų vaikų patyčios bendraamžių atžvilgiu sumažėjo.

Kategorija prieš ugdymą. Vaikų nerimas dėl mokyklinių problemų. Prieš ugdymo programą (žr. 5 lentelę) dauguma vaikų nurodė, kad nerimauja dėl mokyklinių problemų. Kaip teigia Rupšienė (2000) emocinį komfortą žmogui teikia saugumo jausmas, ugdymo įstaigose vaikai negali jaustis visiškai saugūs, pasitaiko smurto atvejų. Tyrime dalyvavę socialinės rizikos šeimų vaikai prieš ugdymą savo teiginiuose (11) nurodė, kad nerimauja dėl mokyklinių problemų, socialinių įgūdžių stoka tokių kaip gebėjimas valdyti jausmus, gebėjimas įveikti stresą trukdo socialinės rizikos šeimų vaikams socialiai priimtiniu būdu spręsti mokyklines problemas.

Kategorija po ugdymo. Vaikų nerimo dėl mokyklinių problemų sumažėjimas. Po ugdymo programos vaikai išmoko įvardinti savo savijautą, emocijas. Analizuojant teiginius (7) išryškėjo vaikų nerimo dėl mokyklinių problemų sumažėjimas. Galima teigti, kad socialinės rizikos šeimų vaikai įgijo gebėjimo valdyti jausmus, deda pastangas, kad įveiktų stresą. Susiformavę socialinės elgsenos įgūdžiai, asmens gebėjimas tinkamais būdais inicijuoti bendravimą, įtraukti kitus

asmenis į socialinę sąveiką, parinkus tinkamas bendravimo priemonės, išlaikyti efektyvius ir draugiškus tarpusavio santykius su kitais asmenimis lemia nerimo sumažėjimą.

Apibendrinant diagnostinės srities „Socialinės rizikos šeimų vaikai mokyklos bendruomenėje“ empirinius duomenis po ugdymo išryškėjo vaikų elgesio mokykloje pokyčiai, tai pastebėję mokytojai į vaikų pasiekimų knygeles parašė pagyrimus už susitvarkymą ir gerą elgesį.

Po ugdymo socialinės rizikos šeimų vaikai dažniau konfliktines situacijas sprendė, turėdami daugiau socialių strateginių sprendimo būdų, socialines situacijas vertino daug įžvalgiau ir kompetentingiau. Galima daryti prielaidą, kad vaikai įgijo daugiau socialinių gebėjimų spręsti konfliktus, tapo atsakingesni, įgijo gebėjimų valdyti jausmus, pradėjo įsigilinti į kitų jausmus, išmoko kritiškai ir kūrybingai mąstyti ir pritaikyti įgytas žinias.

16 lentelė

Diagnostinė sritis. Socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su draugais (n=10)

Kategorija prieš ugdymą	Teiginių skaičius	Kategorija po ugdymo	Teiginių skaičius
Vaikų pozityvių bendravimo įgūdžių stoka su bendraamžiais	65	Vaikų bandymas išlaikyti pozityvius santykius su bendraamžiais	61
Vaikų asocialaus elgesio apraiškos	14	Vaikų gebėjimas susirasti draugų, užmegzti naujas pažintis	10
Vaikų gebėjimas užmegzti naujus ryšius	10	Sumažėjęs vaikų nerimastingumas	10
Vaikų nerimastingumo apraiškos	9	Socialiai priimtino elgesio siekimas	8

Kategorija prieš ugdymą. Vaikų pozityvių bendravimo įgūdžių stoka su bendraamžiais. Pedagoginio ugdymo viena iš probleminių sričių buvo susijusi su vaikų socialinių įgūdžių gebėjimo bendrauti stoka, tarpusavio komunikacija, populiarumu bendraamžių tarpe (žr. 6 lentelę). 65 kategorijos atspindėjo konfliktiški santykiai su bendraamžiais, nepopuliarumas tarp bendraamžių, negebėjimas socialiai priimtiniu būdu spręsti konfliktus.

Kategorija po ugdymo. Vaikų bandymas išlaikyti pozityvius santykius su bendraamžiais. Santykius su draugais, tarpusavio supratimą, populiarumą tarp draugų respondentai (žr. 11 lentelę) 61 teiginiu apibūdino kaip turinčius teigiamą pokytį, po ugdymo programos santykiai su draugais pasikeitė, atsirado tarpusavio supratimas. Po pedagoginio ugdymo daugelis respondentų bando išvengti konfliktų, panaudoti įgytus socialinius gebėjimo spręsti konfliktus. Po ugdymo programos komunikacija su bendraamžiais ir populiarumas pasikeitė, vaikai pradėjo taikyti daugiau socialinių įgūdžių, kurie leido būti įžvalgiems ir ieškoti būdų sunkumams įveikti.

Kategorija prieš ugdymą. Vaikų asocialaus elgesio apraiškos. Prieš ugdymą 14 teiginių (žr. 6 lentelę) išryškėjo socialinės rizikos asocialaus elgesio apraiškos. Teiginiuose atspindėjo agresija, nesėkmės atveju naudojamas smurtas. Braslauskienės, Jonutytės (2005) teigimu fizinė

agresija nukreipta prieš bendraamžius iššaukia bendraamžių atstūmimą. Bendraamžiai į tokius vaikus pradeda žiūrėti kaip į turinčius atstumtųjų statusą. Savo ruožtu agresyvūs vaikai ima vis labiau nepasitikėti bendraamžiais ir reaguoja į juos dar agresyviau.

Kategorija po ugdymo. Socialiai priimtino elgesio siekimas. Po ugdymo programos, teiginiuose (8) atsispindėjo socialinės rizikos šeimų vaikų pastangos bendrauti socialiai priimtinu būdu - be agresijos. Bendraudami su bendraamžiais stengiasi nenaudoti smurto. Socialinės rizikos šeimų vaikai po ugdymo bando išvengti smurto, muštynių, stengiasi taip nebesielgti. Po pedagoginio ugdymo vaikai įgijo daugiau socialinių kompetencijų, išmoko ir stengiasi patys spręsti problemas, esant būtinybei kreipiasi pagalbos į suaugusiuosius, probleminėse situacijose pastebimas noras įveikti sunkumus, pagerėjo santykiai su bendraamžiais, mokytojais (žr. 10 lentelę), tėvais (žr. 7 lentelę). Išanalizavus teiginius galima daryti prielaidą, kad po ugdymo socialinės rizikos šeimų vaikų elgesys pagerėjo.

Kategorija prieš ugdymą. Vaikų gebėjimas užmegzti naujus ryšius. Prieš ugdymo programą socialinės rizikos šeimų vaikai savo teiginiuose nurodė, kad neturi problemų susirandant draugų (žr. 6 lentelę). Didžiokienė, Žemaitienė (2005) atliko rizikos grupės vaikų gebėjimą bendrauti su bendraamžiais tyrimą, penktadalis tyrime dalyvavusių moksleivių (20,4 proc.) nurodė, kad jiems „sunku“ arba „labai sunku“ susirasti draugų. Nors tyrime dalyvavusiems socialinės rizikos šeimų vaikams užmegzti draugystę nėra kliūčių, tačiau dėl bendravimo įgūdžių stokos, negebėjimo socialiai priimtinu būdu spręsti konfliktus, jiems sunku išlaikyti draugystę.

Kategorija po ugdymo. Vaikų gebėjimas susirasti draugų, užmegzti naujas pažintis.. Lyginant teiginius prieš ir po ugdymo programos išryškėjo panašūs teiginiai (10), rizikos šeimų vaikams nėra sunkumų susirandant draugų (žr. 11 lentelę). Prosocialūs įgūdžiai padeda vaikams susirasti naujų draugų ir palaikyti gerus santykius.

Kategorija prieš ugdymą. Vaikų nerimastingumo apraiškos. Prieš ugdymą (žr. 6 lentelę) socialinės rizikos šeimų vaikai išreiškė nerimą ir baimę būti bendraamžių atstumtiems. Charakterizuojant socialinių įgūdžių stoka pasižyminčius vaikus galima juos apibūdinti kaip turinčius bendravimo sunkumų, pasižyminčius silpnu psichologiniu atsparumu, socialinės patirties stygiumi, nepaklusnumu aplinkinių reikalavimams, silpna elgesio ir emocijų kontrole, destruktiviu elgesiu. Problemų ir konfliktinių situacijų sprendimu, empatiškumo stoka, nesugebėjimu apginti savo nuomonės, taip pat jų yra silpni socialiniai interesai, nepakankamas dalyvavimas socialiniame gyvenime (Martišauskienė, 2004).

Kategorija po ugdymo. Sumažėjęs vaikų nerimastingumas. Analizuojant respondentų teiginius (10) pastebimas vaikų nerimo sumažėjimas, išmokti socialiniai įgūdžiai tokie kaip gebėjimas priimti sprendimus, sumažino įtampą ir nerimą.

Apibendrinant diagnostinės „Srities socialinės rizikos šeimų vaikų santykiai su draugais“, tyrimo duomenis galima teigti, kad vaikai išmoko tvardyti savo emocijas, elgesį. Pasielgus netinkamai daugelis vaikų apmąsto savo poelgius, atsakingiau žiūri į bendravimą be agresijos. Taip pat sumažėjo vaikų nerimastingumas, jie deda pastangas sprendžiant problemas, po ugdymo vaikų savijauta pagerėjo, jie ėmė labiau didžiuotis savimi. Pasikeitė santykiai su draugais, stengiasi nebesityčioti ir stengiasi ignoruoti bendraamžių patyčias.

Išvados

1. Pedagoginės ir psichologinės literatūros analizė parodė, kad daugėja socialinės rizikos šeimų vaikų, turinčių elgesio sutrikimų. Viena iš esminių problemų yra ta, kad sutrikęs socialinės rizikos šeimų vaikų elgesys trukdo jų sėkmingai socializacijai. Teorinė mokslinės literatūros analizė atskleidė, kad asmens sėkmingai adaptacijai svarbu pozityvus jo požiūris į save, pasitikėjimas savimi, taip pat įgūdžiai ir gebėjimai, padedantys asmeniui orientuotis savyje, kurti ir palaikyti konstruktyvius socialinius ryšius.
2. Prieš ugdymo programą išryškėjo socialinės rizikos šeimų vaikų konfliktiški santykiai su bendraamžiais, paaiškėjo, kad vaikai jaučiasi vieniši, pasižymėjo silpna vidine darna, elgesio problemomis mokykloje, komplikuotais santykiais su mokytojais. Jie nesijautė saugūs savo šeimose, vaikams sunkiai sekėsi bendrauti su bendraamžiais, pasireiškė agresija, jie negebėjo kontroliuoti savo elgesio, bijojo būti atstumti bendraamžių. Analizuojant tyrimo duomenis paaiškėjo, kad socialinės rizikos šeimų vaikai susiduria su sunkumais, palaikydami tarpasmeninius santykius su bendraamžiais, ne visuomet geba konstruktyviai elgtis socialinėse situacijose. Visa tai apsunkina jų sėkmingos adaptacijos procesą.
3. Po pedagoginės ugdymo programos, vaikų santykiai su tėvais pasikeitė, vaikai patys pradėjo dėti daugiau pastangų, kad bendravimas su jais pagerėtų. Vaikai išmoko paprašyti tėvų pagalbos, po ugdymo sustiprėjo pasitikėjimas tėvais, kai kurie vaikai tapo savarankiškesni. Socialinės rizikos šeimų vaikų savijauta šeimose pagerėjo, vaikai stengiasi susivaldyti, nebėgti iš namų, jie tapo atviresni su savo tėvais, išmoko reikšti savo jausmus, sulaukia iš tėvų paguodos ir palaikymo. Deda pastangas socialiai priimtinu būdu tramdyti pyktį. Įgijo socialinių gebėjimų spręsti problemas, išryškėjo teigiami pokyčiai respondentų savęs vertinime, sumažėjo vaikų nerimastingumas.
4. Išanalizavus tyrimo duomenis po ugdymo programos, išryškėjo vaikų elgesio mokykloje pokyčiai, tai pastebėję mokytojai į vaikų pasiekimų knygeles parašė pagyrimus už susitvarkymą ir gerą elgesį. Po ugdymo, socialinės rizikos šeimų vaikai dažniau konfliktines situacijas sprendė turėdami daugiau socialių strateginių sprendimo būdų, socialines situacijas vertino daug išvalgiau ir kompetentingiau. Pasikeitė santykiai su draugais, stengiasi nebesityčioti ir ignoruoti patyčias. Vaikai įgijo daugiau socialinių gebėjimų spręsti konfliktus ir tapo atsakingesni, įgijo gebėjimų valdyti jausmus, pradėjo įsigilinti į kitų jausmus, išmoko kritiškai ir kūrybingai mąstyti ir stengiasi pritaikyti įgytas žinias.

5. Tyrimo metu nustatyta, kad ugdyme dalyvavusių socialinės rizikos šeimų vaikų savęs, savo elgsenos ir santykių su aplinkiniais vertinimas aukštesnis, lyginant su rezultatais gautais prieš pedagoginį ugdymą. Todėl galima teigti, kad iškelta hipotezė pasitvirtino, nes rizikos šeimų vaikams, prosocialaus elgesio programos vykdymas, turėjo teigiamų pokyčių socialiniams gebėjimams bei jų socialiai pageidautinam elgesiui.

Rekomendacijos

1. Dinamiškoje visuomenėje vis svarbesnis tampa vaikų elgesio klausimas, todėl kuriant socialiai pageidautino elgesio ugdymo programą, buvo orientuojamasi į socialinės rizikos šeimų vaikų bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžių tobulinimą, į ugdytinių skatinimą bendrauti tiek su bendraminčiais, tiek su skirtingų požiūrių žmonėmis. Taip pat įtrauktos užduotys, kuriomis siekta stiprinti vaikų pasitikėjimą savimi ir savo galimybėmis, didinti savivertę bei formuoti savęs, kaip reikalingo ir vertingo asmens, suvokimą. Ugdymo programoje dėmesys buvo skiriamas adekvataus požiūrio į save ir kitus formavimui, teigiamų savybių įvardijimui bei jų stiprinimui. Be to, socialiai pageidautino elgesio ugdymo programa buvo grindžiama veiksmingo, save įtvirtinančio elgesio ugdymu. Siūlytume mokytojams mokyklose vykdyti šią parengtą programą. Manome, kad galima ugdyti vaikus, ne tik iš socialinės rizikos šeimų, bet ir vaikus, kurių šeimos nėra įtrauktos į rizikos grupes. Ši programa gera tuo, kad gali būti taikoma įvairaus mokyklinio amžiaus vaikams.
2. Sistemingai pažeidžiantiems elgesio normas vaikams, tradicinės pedagoginio darbo priemonės ne visuomet yra efektyvios, todėl greta plačiai pedagoginėje praktikoje taikomų priemonių, siūlytume vykdyti prosocialaus elgesio programą vaikų dienos centruose, globos namuose, socializacijos centruose ir t.t.
3. Vykdamt prosocialaus elgesio ugdymo programą, rekomenduojama nuolat stebėti ugdytinių elgesio raidą ir vertinti taikomų priemonių bei metodų efektyvumą, skatinti pačius ugdytinius įvardyti savyje vykstančius pokyčius. Visa tai leistų gauti grįžtamąjį ryšį apie vykstančius pokyčius ugdymo procese.
4. Atlikus pedagoginės ir psichologinės literatūros analizę, matyti, kad socialinės rizikos šeimų vaikų prosocialaus elgesio ugdymas ir vertybių formavimas – tai kompleksinis ir ilgalaikis procesas, į kurį, be paties ugdytinio, turi būti įtraukti jo aplinkoje esantys asmenys. Norint pasiekti geresnio prosocialaus elgesio programos rezultato vaikams, tikslinga ugdyti ir tėvus, tėvystės įgūdžių. Juos rekomenduojama supažindinti su vaiko raidos etapais, paauglystės tarpsnio ypatumais, supažindinti su bendravimo ir bendradarbiavimo ypatumais, nenaudojant smurto, agresijos prieš vaikus.

Literatūra

- Achenbach, T.M. (1991). Integrative guide for the CBCL/4-18, YSR, and TRF profiles. Burlington (VT): University of Vermont Department of Psychiatry.
- Achenbach, T. M. & Rescorla, L. A. (2001). *Manual for the ASEBA School-Age Forms & Profiles*. Burlington, VT: University of Vermont Research Center for Children, Youth, and Families.
- Adamonienė, R. (2003). Savęs vertinimas – asmenybės socializacijos dispozicija. *Pedagogika*, 66, 31–35.
- Arsenio, W., Cooperman, S., Lover, A. (2000). Affective predictors of preschoolers aggression and peer acceptance: Direct and indirect effects. *Developmental Psychology*, 36, 438-448.
- Andziulytė, I., Beresnevičienė, D. (2005). Lietuvos paauglių beviltiškumo jausmas ir savivertė. *Psichologija*, 1(5), 172–178.
- Antanovsky, A. (1993), The structure and properties of the Sense of Coherence Scale. *Social Science and Medicine*, 36 (6), 725 – 733.
- Ainsworth, F., Hansen, P. (2005). A dream come true – no more residential care. *Int J Soc Welfare*, 14, 195–199.
- Armanavičiūtė, M., Domarkas, V.L., Gineitienė, D., (2002). *Viešojo sektoriaus institucijų administravimas*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas.
- Barkauskaitė, M. (2007). Paauglių socializacija: ypatumai, kaitos galimybės. *Pedagogika*, 88, 116–124.
- Beresnevičienė, D., Kanienė, L. (2000). Tėvų ir vaikų sąveikos įtaka vaikų savivertei. *Ugdymo psichologija*, 6 (1), 11-20.
- Beresnevičienė, D., Markovienė, M., Eidukevičius R. (1999). Jaunesniųjų moksleivių savęs vertinimas, psichologinė savijauta mokykloje bei mokyklinis nerimastingumas. *Ugdymo psichologija*. 2 (2), 13-19.
- Berns, R. M. (2009). *Vaiko socializacija. Šeima, mokykla, visuomenė*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
- Bradshaw, J., Hoelscher, P., Richardson, D., (2007). An Index of Child Wellbeing in the European Union. *Social Indicators Research*, 80, 133-177.
- Braslauskienė, R., Jonutytė I. (2005). *Vaikų agresyvaus elgesio prevencija ugdymo institucijose*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Bendroji priešmokyklinio ugdymo ir ugdimosi programa. (2002). Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.

- Burton, J. (1990). *Conflict: Human Needs Theory (vol. 2 of the Conflict Series)*. Landon: Macmillan.
- Bitinas, B. (2000). *Ugdymo filosofija*. Vilnius: Kronta.
- Bitinas, B. (2004). *Hodegetika: auklėjimo teorija ir technologija*. Vilnius : Kronta.
- Bitinas, B. (2006). *Edukologinis tyrimas: sistema ir procesas*. Vilnius: Kronta,
- Bukšnytė, L. (1999). Bendrojo lavinimo ir jaunimo mokyklos moksleivių savijautos ypatumai. *Ugdymo psichologija*, 2 (1), 34–40.
- Bulotaitė, L., Pivorienė, R.V., Strulienė, N. (2000). *Drauge su vaiku... Psichologo patrimai tėvams*. Vilnius: Efrata.
- Cicchetti, D., Rogosch, F. A (2002). Developmental psychopathology perspective on adolescence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 70 (1), 6–20.
- Cicchetti, D., Sroufe, L. A.(2000). Editorial: The pastas prologue to the future: The times, they've beena-changin. *Development and Psychopathology*,. 12, 255–264.
- Cicchetti, D., Toth, S.L. , Hennessy, K. (1993). Child maltreatment and school adaptation: Problems and promiles. *Child abuse, child development and social policy*.
- Civinskas, R., Levickaitė, V., Tamulienė, I. (2006). *Vengiančių lankyti mokyklą vaikų problemos ir poreikiai*. Vilnius: Gardelis.
- Cymru, C. (2000). *Tarp žmonių. Praktinė socialinio darbuotojo knyga, naudinga ir tiems, kurie savo šeimoje turi silpnesnio mokslumo asmenų*. Vilnius: Apyaušris.
- *Darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinės rekomendacijos*. (2003). <http://www.socialiniszemelapis.lt/index.php?1838530033> (žiūrėta 2011 02 22).
- Dervinytė-Bongarzoni, A. (2008). *Pagalbos galimybės aktyvumo ir dėmesio sunkumų turintiems vaikams*. Kaišiadorys: Printėja.
- Doyle, C. (2006). *Working with abused children from theory to praktik*. Landon: Palgrave macmilan.
- Didžiokienė, A., Žemaitienė, N. (2005). Smurtą patiriančių rizikos grupės vaikų psichologinė savijauta. *Medicina*. 41(1), 59-65.
- Donnelly, A. C. (1997). *An Approach to Preventing Child Abuse*. Chicago, IL: National Committee to Prevent Child Abuse.
- Dromantienė, L.(2003). NVO vaidmuo stiprinant socialinę sanglaudą. *Socialinis darbas*, 2 (4), 15 – 23.

- Dvarionas, D. (2002). Žaidimo terapija dirbant socialinį darbą su vaikais. *Medicina*, 38(4), 370-376.
- Ending child poverty within the EU? A Review of the 2008-2010 National strategy reports on social protection and social inclusion. (2010). <http://www.google.lt/search?q=32.%09Ending+child+poverty++within+the+EU%3F+A+Review+of+the+2008-2010+National+strategy+reports++on+social+protection+and+social+inclusion.&ie=utf-8&oe=utf-8&aq=t&rls=org.mozilla:lt:official&client=firefox-a> (žiūrėta 2011 01 06).
- [Encyclopedia of Children's Health](http://www.answers.com/topic/social-competence#ixzz1GqrhB7DR): Social Competence. (2006). <http://www.answers.com/topic/social-competence#ixzz1GqrhB7DR> (žiūrėta 2011 01 25).
- Fergusson, D. M., Horwood, L. J. (1993). The structure, stability and correlations of the trait components of conduct disorder, attention deficit and anxiety / withdrawal reports. *Journal of Child Psychology & Psychiatry & Allied Disciplines*, 34 (5), 749–766.
- Gailienė, I., Kuklinskaitė, K. (2004). Prievara prieš vaikus: pradinių klasių mokinių patirties ir elgesio analizė. *Ugdymo psichologija*, 11 (12), 109–118.
- Gudžinskienė, V. (1998). *Protinio darbingumo ugdymo veiksniai III- IV klasė*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius.
- Guščinskienė, J., Kondrotaitė, G. (2006). Socialinės rizikos šeimų problemos: Pagėgių savivaldybės atvejo studija. *Socialinis darbas*, 5(2), 15-22.
- Gyvenimo įgūdžių ugdymo programa. (2004). Vilnius: Standartų spaustuvė.
- Herm, S. (2006). „Sunkūs“ vaikai. *Praktiniai patarimai auklėtojams ir tėvams*. Vilnius: Alma litera.
- Indrašienė, V., Šlapelienė, E. (2007). Vaikų požiūris į jų lankomus vaikų dienos centrus. *Socialinis ugdymas*, 3 (14), 19- 29.
- Ignatavičienė, S., Žukauskienė, R. (1999). *Rizikos grupės vaikai*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
- Išoraitė, M, (2007). *Socialinių paslaugų administravimas*. Vilnius: MRU.
- Jovaiša, L. (2007). *Enciklopedinis edukologijos žinynas*. Vilnius: Gimtasis žodis.
- Justickis, V., Navikas, G. (1995). *Bendravimo psichologija*. Vilnius: Lietuvos policijos akademija.
- Jusienė, R., Raižienė, S. (2006). Ikimokyklinio amžiaus vaikų emocijų ir elgesio sunkumų vertinimas CBCL½-5 ir C-TRF diagnostikos kriterijais (DSM) pagrįstomis skalėmis. *Psichologija*, 34, 44-56.

- Kafemanienė, I. (2006). *Negalės ir socialinės gerovės tyrimų metodologiniai aspektai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Kaufamn, M. (2001). *Characteristics of Emotional and Behavioral Disorders of Children and Youth*. Kolumbus: Merrill Prentice Hall.
- Kalpokienė, V., Gudaitė, G. (2007). Elgesio sutrikimų turinčių paauglių ego funkcijos ir jų ryšys su įveikos strategijomis. *Psichologija*, 35, 42–54.
- Kardelis, K. (2002). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai, 2-asis leid.* Kaunas: Judex.
- Kairienė, B. (2002). Jaunuolių, patyrusių tėvų agresiją, psichosocialinė raida ir pedagoginės korekcijos galimybės. Daktaro disertacijos santrauka. Socialiniai mokslai, edukologija. Kaunas: VDU.
- Kalinauskienė, O., Žukauskienė, R. (2007). Paauglių emocinių ir elgesio sunkumų sąsajos ir pokyčiai per trejus metus: amžiaus ir lyties ypatumai. *Psichologija*, 35, 19–31.
- Kurienė, A. (2007). *Ką kiekvienas vaikas turi žinoti apie smurtą ir kaip išlikti saugiam*. Vilnius: Sapnų sala.
- Kvieskienė, G. (2003). *Socializacija ir vaiko gerovė*. Vilnius: Baltijos kopija.
- Leliūgienė, I. (2003). *Socialinio pedagogo (darbuotojo) žinynas*. Kaunas: Technologija.
- Lėšų skyrimo vaikų dienos centrų projektams 2011 metais atrankos konkurso rezultatai (2011). <http://www.socmin.lt/index.php?-812905604> (žiūrėta 2011 02 06).
- *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas*. (2010). *Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija*. Vilnius: VĮ Registrų centras.
- Lietuvos Respublikos Konstitucija. (1992). <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm> (žiūrėta 2011 02 01).
- Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas. (2007). http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=301806&p_query=Vaiko%20ir%20minimalios%20ir%20vidutin%C4%97s%20prie%C5%BEi%C5%ABros%20%C4%AFstatymas&p_tr2=2 (žiūrėta 2011 01 10).
- Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas. (2006). http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=270342&p_query=&p_tr2= (žiūrėta 2011 01 10).
- Lochman, J. E., Coie, J. D., Underwood, M. K., Terry, R. (1993). Effectiveness of a social relations intervention program for aggressive and nonaggressive, rejected children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 61(6), 1053-1058.

- ☐☐☐ Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Statistika. Dienos centrai (2009). <http://www.socmin.lt/index.php?355515065> (žiūrėta 2011 02 06).
- ☐☐☐ Martišius, V. (1999). *Psichologijos metodai*. Vilnius: Evalda.
- ☐☐☐ Martišauskienė, E. (2004). Mokyklinio nerimo ir dvasinės sklaidos paralelės paauglystėje. *Pedagogika*, 73, 118- 123.
- ☐☐☐ Merkys, G. (1995). *Pedagoginio tyrimo metodologijos pradmenys*. Šiauliai: ŠPI.
- ☐☐☐ Mielke, U. (1997). *Geriau supraskime sunkius vaikus*. Vilnius. Valda.
- ☐☐☐ Nasvytienė, D. (2005). *Vaiko elgesio ir emocinės problemos*. Vilnius: VPU leidykla.
- ☐☐☐ Nacionalinė vaikų dienos centrų 2005–2007 metų programa. (2004). www.nplc.lt/sena/pr13/program_dok/17.doc (žiūrėta 2011 02 04).
- ☐☐☐ Nacionalinė mokslo programa: Socialiniai iššūkiai nacionaliniam saugumui. (2008). Švietimo ir mokslo ministerija <http://www.google.lt/search?hl=lt&client=firefox-a&rls=org.mozilla%3AAlt%3Aofficial&channel=s&q=LR+%C5%A1vietimo+ir+mokslo+ministerija++NACIONALIN%C4%96+MOKSLO+PROGRAMA++%E2%80%9ESOCIALINIAI+I%C5%A0%C5%A0%C5%AAKIAI+NACIONALINIAM+SAUGUMUI%E2%80%9C&aq=f&aqi=&aql=&oq=> (žiūrėta 2011 02 16).
- ☐☐☐ Nutarimas. Dėl vaiko globos (rūpybos) sistemos reorganizavimo strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2007–2012 metų plano patvirtinimo. (2007). http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=308740&p_query=&p_tr2=(žiūrėta 2011 02 03).
- ☐☐☐ Palujanskienė, A., Uzdžila, J., V. (2004). Agresija ir konfliktai mokykloje. *Pedagogika*, 73, 124-127.
- ☐☐☐ Palujanskienė, A. (2003). Savęs vertinimo ir savijautos sąsajos ugdymo procese. *Ugdymas. Kūno kultūra, sportas*, 4 (49), 41-47.
- ☐☐☐ Petruolytė, A. (2003). *Jaunesnio paauglio socialinė raida*. Vilnius: Sapnų sala.
- ☐☐☐ Pileckaitė – Markovienė, M., Lazdauskas, T. (2007). *Šeima ir tėvų globos netekusio vaiko raida*. Vilnius: Vaga.
- ☐☐☐ Pileckaitė – Markovienė, M. (2001). Pradinių klasių. *Ugdymo moksleivių vidinės darnos, savivertės, savivaizdžio ir psichologinės savijautos sąsajų ypatumai. Ugdymo psichologija*,. 2(9), 11-16.

- Pikūnas, J., Palujanskienė, A. (2000). *Asmenybės vystimasis, kelias į savęs atradimą*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- *Psichologijos žodynas*. (1993). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Poppo, P. R., Leighninger, L. (1999). *Social Work, Social Welfare, and American Society*. M.A: Allyn and Bacon.
- Poviliūnas, A. (2007). Apie skurdo mažinimo politiką Lietuvoje. <http://www.visuomenei.lt/?id=2&pg=&nid=494>. (žiūrėta 2011 01 19).
- Povilaitis, R.; Valiukevičiūtė, J. (2006). *Patyčių prevencija mokyklose*. Vilnius: Multiplex.
- Pėžaitė, R., Brazienė, R.(2004). Deviacinių reiškinių Lietuvos kaime teoriniai aspektai. http://ev.lzuu.lt/mokveikla/SMK_2004/Pletra/Pezaite_Raimonda.htm (žiūrėta 2011 02 06).
- Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos. (2008). <http://www.pedagogika.lt/index.php?-469374926> (žiūrėta 2010 08 20).
- Praktinis vadovas Lietuvos nevyriausybinėms organizacijoms (1998). Vilnius: NVO informacijos ir paramos centras.
- Pivorienienė, R.V., Strulienė, N. (2005). *Mūsų klasė. Knyga klasės auklėtojui*. Vilnius: Tyto Alba.
- Pivorienė, R.V., Miliauskienė, V. (2006). Rizikos grupei priklausančių paauglių ir jų tėvų tarpusavio santykių ypatumai. *Socialinis darbas*, 5 (1), 96-107.
- Radzevičienė, L. (1997). *Ankstyvojo ir ikimokyklinio amžiaus vaikų emocijų ir elgesio sutrikimai bei jų korekcija*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.
- Radzevičienė, L., Samulionienė, L. (2008). Šeimų, kurių vaikai auga globos institucijose, negatyvių išgyvenimų raiška. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 2 (18), 185-190.
- Reikalavimai nestacionarioms socialinių paslaugų įstaigoms. (2003). http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=210419&p_query=&tr2= (žiūrėta 2011 02 08).
- Rekertienė, E. (2001). *Sukurkime Europą vaikams: lai vaiko teisės tampa realybe*. Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras.
- Raudeliūnaitė, R. Paigozina, R. (2009). Vaikų, gyvenančių globos namuose, socialinių įgūdžių raiškos ypatumai. *Socialinis darbas*, 8(1), 138

- Rubin, K. H., Burges, K. B. (2002). *Parents of Aggressive and Withdrawn Children*. University of Maryland at College Park. <http://www.rubin-lab.umd.edu/labmembers.html> (žiūrėta 2011 01 28).
- Rupšienė, L. (2000). *Nenoras mokyti: socialinis pedagoginis reiškiny*. Monografija. Klaipėda: Klaipėdos Universiteto leidykla.
- Rutter, M. (1999). Resilience concepts and findings: Implications for family therapy. *Journal of Family Therap*, 21, 119–144.
- Ribakovienė, V. (2002). Bandžusių žudyti paauglių internalūs ir eksternalūs sunkumai. *Medicina*, 38 (4), 398–404.
- Rönnlund, M., Karlsson, E. (2006). The relation between dimensions of attachment and internalizing or externalizing problems during adolescence. *The Journal of Genetic Psychology*, 167 (1), 47–63.
- Shapiro, D. (1996). *Konfliktai ir bendravimas, vadovas po konfliktų valdymo labirintą*. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas.
- Shonk, S. M., Cicchetti, D. (2001). Maltreatment, Competency Deficits, and Risk for Academic and Behavioral Maladjustment. *Developmental Psychology*, 37 (1), 3-17.
- Sroufe, A.L., Rutter, M. (1999). *The domain of developmental psychopathology* In A. Slater and D. Muir Eds. *The Blackwell Reader in developmental psychology*. London: Blackwell Publishers.
- Socialinis pranešimas 2009-2010. (2010). <http://www.socmin.lt/index.php?-1351634479> (žiūrėta 2011 02 14).
- Socialinių paslaugų įstatymas. (2006). http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=270342&p_query=&p_tr2= (žiūrėta 2011 02 10).
- Smart, D., Santon, A. (2001). The role of temperament and behaviour, and their “fit” with parents’ expectations. *Family Matters*, 59, 10-15.
- Skurdas ir nelygybė ES. (2007). EAPN Žinynas. www.skurdas.lt/files/main/skurdas_nelygybeES.pdf (žiūrėta 2011 02 12).
- Tarptautinė ligų klasifikacija TLK-10. (1995). *Psichikos ir elgesio sutrikimai*. Vilnius: Lietuvos psichiatrų asociacija.
- Targamadžė, V., Valeckienė, Dž. (2007). Patyčių bendrojo lavinimo mokykloje samprata: priežasčių, formų ir pasekmių diskursas. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 19, 159-165.

- Taroza, L. (1998). *Vaikų nusikalstamumo reiškinyms nūdienos Lietuvoje. Socialinės grupės: raiška ir ypatumai*. Vilnius: Lietuvos sociologų draugija.
- Thomas, CR. (2006). Evidence-based practice for conduct disorder symptoms. *J Am Acad Child and Adolesc Psychiatry*, 45, 109-114.
- Tidikis, R. (2003). *Socialinių mokslų tyrimų metodologija. Vadovėlis*. Vilnius: LTU.
- Tilindienė, I. (2006). Paauglių iš pilnų ir nepilnų šeimų savęs vertinimas ir santykis su aplinka. <http://www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=0F662D5D-67E9-4803-AF28-A368147752C5> (žiūrėta 2011 01 10).
- Trentacosta, C.J., Izard, C.E. (2007). Kindergarten children's emotion competence as a predictor of their academic competence in first grade. *Emotion*, 7(1), 77-88.
- Twenge, JM, Baumeister, RF, DeWall, NC, Ciarocco, NJ, Bartels, MJ (2007). Social Exclusion Decreases Prosocial Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(1), 56-66.
- Universalių daugiafunkcinių centrų (UDC) steigimas ir plėtra. (2008). Tyrimo ataskaita. Vilnius.
- Valickas, G. (1997). *Psichologinės asocialaus elgesio ištakos*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija.
- Valickas, G., Tarozienė, V. (2009) Asocialaus elgesio formavimasis socialinės informacijos apdorojimo požiūriu. *Psichologija*, 40, 21-27.
- Vaiko globos (rūpybos) sistemos reorganizavimo strategija. (2007). http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=308740&p_query=&p_tr2= (žiūrėta 2011 01 10).
- Valstybinė šeimos politikos koncepcija. (2008). <http://www.socmin.lt/index.php?480625206> (žiūrėta 2011 01 10).
- Valstybinė vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie SADM, veiklos ataskaitos santrauka. (2006). www.ivaikinimas.lt/document_db/tfiles/491.doc (žiūrėta 2011 01 20).
- Vaičiulienė, A. (2004). Paauglio psichologija. Vadovėlis aukštesniųjų mokyklų studentams. Vilnius: Presvika.
- Vyšniauskytė Rimkienė, J. (2008). Bendraamžių atstumtų ir izoliuotų paauglių socialinių gebėjimų lavinimas. *Specialusis ugdymas*, 2 (19), 22-30.
- Welsh, J. A., Bierman, K. L. (2001). [Encyclopedia of Childhood and Adolescence. The Pennsylvania State University.](http://findarticles.com/p/articles/mi_g2602/is_0004/ai_2602000487/) (žiūrėta 2011 02 20).

- Wenar, Ch. (2005). *The developmental psychopathology approach* / In: Ch.Wenar and P. Kerig (Eds.). *Developmental psychopathology. From infancy through adolescence*. New York: McGraw Hill.
- Wiesner, M., Kim, H. K. (2006). Co-occurring delinquency and depressive symptoms of adolescent boys and girls: A dual trajectory modeling approach. *Developmental Psychology*, 42 (6), 1220–1235.
- WHO. Health Behaviour in School – Aged Children. A WHO Cross – National Survey (HBSC): Research protocol for the 1997 – 1998 study (1998). Edinburg: University of Edinburg.
- Wilson, J. (2006). The entry behavior of aggressive/rejected children: the contribution of status and temperament. *Social Development*, 15(3), 463-479.
- Zambacevicienė, E.P., Dapkevičienė, V., Stonienė, I. (2007). Šeimose ir vaikų globos namuose gyvenančių vaikų savęs vertinimo ypatumai. *Mokytojų ugdymas*, 9, 156-165.
- Zaborskis, A., Cirtautienė, L., Žemaitienė, N. (2005). Moksleivių patyčios Lietuvos mokyklose 1994–2002 m. *Medicina*. 41(7), 614–620.
- Zaborskis, A., Bareikienė, L. (2008). Patyčios mokykloje ir jų sąsajos su moksleivių sveikata bei gyvensena. *Medicina*, 44 (3), 232-239.
- Zettergren, P. (2003). School adjustment in adolescence for previously rejected, average and popular children. *British Journal of Educational Psychology*, 73, 207-221.
- Žukauskienė, R., (2007). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi raštai.
- Žukauskienė, R. (1999). Fizinė, verbalinė ir netiesioginė agresija: skirtumai tarp lyčių. *Psichologija*, 19, 98-107.
- Žukauskienė, R, Ignatavičienė, K. (2001). Kai kurie lietuviškos CBCL 4/18 versijos psichometriniai rodikliai. *Psichologija*, 24, 38-47.

Vilma Kaušienė
Educating Pro-social Behaviour of Children from Social Risk Families
of the Master's Thesis
Summary

In the thesis, there is performed the theoretical analysis of the behaviour of children from social risk families.

The hypothesis raised: it is probable that that performance of the program of pro-social behaviour to children from risk families will make positive changes in their social abilities and their socially desirable behaviour.

A semi-structured interview was performed. The purpose of the interview was to ascertain, which behavioural problems were met by children from social risk families. A pedagogical experiment was performed; the program of pro-social behaviour was implemented. In order to assess the efficiency of the program, the same ten children from social risk families, who participated in the pedagogical education program, were interviewed after the education program. A content analysis was used to assess the efficiency of the program.

Ten children from social risk families, who attend children's day centre, participated in the research and education process.

In the empiric part, there are considered the relationships of children from social risk families with their parents, the children's feeling in their families, their self-evaluation, the children's relationships with teachers and their behaviour in their school environments, relationships with friends and the efficiency of the educational program.

The main conclusions:

- Analysing the data of the research before the education, it became clear that children from social risk families meet difficulties maintaining their interpersonal relationships

with parents, contemporaries, teachers, their inner harmony was weaker, and they lacked for social abilities to behave constructively in social situations.

- After the pedagogical education, some changes of the behaviour and relationships with parents, contemporaries, teachers of the children from social risk families were established. After the education, the children started more often to evaluate their behaviour as proper and suitable, the children started to evaluate themselves as able more often to gain control of themselves, striving to control their anger. During the research, it was established that the self-evaluation of the children from social risk families as well as their own evaluation of their behaviour and relationships with parents, teachers and contemporaries improved.
- The hypothesis that performance of the program of pro-social behaviour to children from social risk families will make changes in their social abilities and socially desirable behaviour was confirmed.

Concepts (key words) used in the thesis: pro-social behaviour and socially desirable behaviour have the same meaning and are used as synonyms.